

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

*Η Δημιουργία και η Πτώση του Ανθρώπου κατά
το Νίκο Ματσούκα*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2015

Στην οικογένειά μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο Α': Η εκ του μη όντος Δημιουργία	9
1. Η δημιουργία στην αρχαία ελληνική σκέψη.....	9
2. Η εκ του μη όντος δημιουργία.....	20
3. Συνέπειες της εκ του μη όντος δημιουργίας.....	31
Κεφάλαιο Β': Η κατ' εικόνα Θεού δημιουργία του ανθρώπου	36
1. Το κατ' εικόνα στην πατερική γραμματεία.....	36
2. Σχέση «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν».....	45
3. Ο άνθρωπος ως δημιούργημα «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» Θεού.....	49
Κεφάλαιο Γ': Η πτώση του ανθρώπου	57
1. Η πτώση ως αστοχία - ατύχημα.....	57
2. Ο ρόλος του Σατανά.....	65
3. Η ορθόδοξη θεώρηση της πτώσης και οι διαφορές με τη δυτική θεολογική παράδοση.....	72
Κεφάλαιο Δ': Από τη Δημιουργία στην Απολύτρωση	81
1. Η ενανθρώπιση στο επίκεντρο της θείας οικονομίας	81
2. Σταυρός και Ανάσταση.....	86
3. Η σωτηρία ως θέωση.....	90
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	95
CONCLUSIONS	98
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	100

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόληση με τη θεολογική σκέψη του αείμνηστου καθηγητή Νίκου Ματσούκα αποτελεί μια πρόκληση, όχι μόνο γιατί υπήρξε ένας από τους πιο φωτισμένους θεολόγους, αλλά και γιατί το έργο του έβαλε τα θεμέλια για μια δογματική διδασκαλία, απαγκιστρωμένη από τα βαρίδια του παρελθόντος. Το έργο του αποτελεί αδιαμφισβήτα ένα θησαυρό, που καλείται να εξερευνήσει η νέα γενιά των θεολόγων.

Όταν αναφέρεται κανείς στον Νίκο Ματσούκα δεν πρέπει να παραβλέπει, πέρα από τη μεγάλη προσφορά του στα θεολογικά γράμματα και την γενικότερη συνεισφορά του στον πολιτισμό και την τέχνη. Ο Ν. Ματσούκας υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας και βαθύς μελετητής της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, της Αγίας Γραφής και της πατερικής γραμματείας. Ήταν ένας άνθρωπος με ήθος και με λεπτή αίσθηση του χιούμορ. Απαλλαγμένος από συμπλέγματα, δίδαξε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καθοδήγησε και ενέπνευσε όλους εμάς τους φοιτητές, που είχαμε την τιμή και την ευτυχή συγκυρία να παρακολουθήσουμε τις παραδόσεις του στα αμφιθέατρα της Θεολογικής σχολής.

Το πολυδιάστατο έργο του Νίκου Ματσούκα καλύπτει ένα ευρύ φάσμα επιστημονικής γνώσης. Στα χρόνια της πανεπιστημιακής του καριέρας ασχολήθηκε πέρα από τη θεολογία, με τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία, αφήνοντας πίσω του ένα αξιόλογο και πολυάριθμο επιστημονικό έργο, που αποτελείται από θεολογικές και φιλοσοφικές μελέτες, λογοτεχνικά έργα και ποιητικές συλλογές, αλλά και

μεταφράσεις στα ελληνικά θεολογικών, φιλοσοφικών και λογοτεχνικών έργων, όπως των Κάφκα, Έσσε, Πασκάλ, Μπερντιάγιεφ, Ευδοκίμωφ και άλλων.

Ως προπτυχιακός φοιτητής του Τμήματος Θεολογίας και ως μεταπτυχιακός σπουδαστής του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω ειλικρινά όλους όσοι υπήρξαν δάσκαλοί μου κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον σύμβουλο μου π. Χρήστο Φιλιώτη - Βλαχάβα που ανέλαβε την καθοδήγηση και επίβλεψη της μεταπτυχιακής μου έρευνας. Η βοήθειά του δεν εξαντλήθηκε απλά και μόνο στην συγκέντρωση και την αξιολόγηση του υλικού, αλλά ήταν πολύτιμη και ουσιαστική σε όλη την πορεία των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Ζητώ να με συγχωρέσει για τις όποιες ελλείψεις παρουσιάζει η παρούσα εργασία.

Οι ειλικρινείς μου ευχαριστίες απευθύνονται κυρίως στην καθηγήτρια Δέσπω Αθ. Λιάλιου για την ενθάρρυνσή της και τις υποδείξεις που μου παρείχε.

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη και την αγάπη στην οικογένειά μου, στα δύο μου παιδιά και ιδιαίτερα στη σύζυγό μου, για την υπομονή που έδειξε κατά τη συγγραφή της εργασίας.

Τέλος, και το λέω αυτό με πλήρη γνώση, η συγγραφή αυτής της εργασίας δεν αποτελεί το επιστέγασμα της μελέτης των έργων του μεγάλου καθηγητή Νίκου Ματσούκα, αλλά περισσότερο η εκκίνηση για μία συνεχή εντρούφηση.

Θεσσαλονίκη 30 Ιανουαρίου 2015

Μνήμη των Αγίων Τριών Ιεραρχών

Δημήτριος Ν. Παπανικολάου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Νίκος Ματσούκας συγκαταλέγεται στους σημαντικότερους θεολόγους. Γεννήθηκε στην Ξάνθη το 1934, όπου και ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές. Σπούδασε θεολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, καθώς θεολογία και φιλοσοφία στο πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Υπήρξε συνεργάτης των καθηγητών Π. Χρήστου και Σ. Αγουρίδη, τον οποίο μνημονεύει στα έργα του πολλές φορές ως εμπνευστή και καθοδηγητή του. Ο Νίκος Ματσούκας πέρασε από όλα τα στάδια της πανεπιστημιακής σταδιοδρομίας. Υπηρέτησε το Πανεπιστήμιο από τη θέση του βοηθού μέχρι τη θέση του καθηγητή πρώτης βαθμίδας. Το 1984 εξελέγη καθηγητής της Δογματικής Θεολογίας στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ. Υπηρέτησε το διδακτικό και ερευνητικό έργο της Θεολογικής Σχολής για πάνω από τριάντα χρόνια και διακρίθηκε για το ήθος και την ακούραστη προσφορά του. Δίδαξε Δογματική, Ιστορία Δογμάτων, Δυτική Θεολογία και Φιλοσοφία. Διετέλεσε πρόεδρος του τμήματος Θεολογίας και Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής. Σημαντική του είναι η προσφορά στην οργάνωση της ενιαίας βιβλιοθήκης της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ.

Άφησε ένα τεράστιο έργο, το οποίο έχει ως κέντρο τη δογματική διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μιά πτυχή αυτής της διδασκαλία επιχειρεί να αναδείξει η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία. Το θέμα της δημιουργίας και της πτώσης του ανθρώπου κατέχει σαφώς κεντρική θέση στη δογματική διδασκαλία και συνδέεται άρρηκτα με τη σωτηρία του ανθρώπου.

Εστιάζουμε την προσοχή μας στη θέση που κατέχει ο άνθρωπος, ως κορωνίδα της δημιουργίας, στο έργο του Ματσούκα. Πιο αναλυτικά, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τις απόψεις των σπουδαιότερων εκπροσώπων της αρχαίας ελληνικής σκέψης για το κοσμοείδωλο. Ο Ματσούκας συγκρίνει το κοσμοείδωλο της φιλοσοφίας με τη βιβλική θεώρηση του κόσμου. Απέναντι σε ένα στατικό και αενάως κυκλικό σύμπαν αναδεικνύεται η δυναμική διάσταση που χαρακτηρίζει την κτίση στην χριστιανική θεώρηση του κόσμου. Για το Ματσούκα η εκ του μη όντος δημιουργία ανοίγει μία τελείως νέα προοπτική στη θεολογική και φιλοσοφική σκέψη. Ο Θεός αποτελεί την πηγή της ζωής για ολόκληρη τη δημιουργία και αν πάψει να διαχέει τις ενέργειές του σ' αυτή, η τελευταία έρχεται αντιμέτωπη με το φάσμα του εκμηδενισμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετάμε τις ιδιότητες του ανθρώπου, ως «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» του Θεού δημιουργήμα. Ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσίν του. Εξετάζεται το κατ' εικόνα στην πατερική γραμματεία. Ο Ματσούκας είναι ένας θεολόγος βαθύτατα πατερικός. Η πατερική γραμματεία αποτελεί τον κύριο λειμών για την έκθεση της χριστιανικής διδασκαλίας. Η σχέση που έχει το κατ' εικόνα με το καθ' ομοίωσιν, καθώς και τα χαρίσματα που έχει ο άνθρωπος ως το κατ' εικόνα του Θεού δημιουργήμα είναι θέματα που εξετάζονται σε αυτό το κεφάλαιο.

Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύεται το γεγονός της πτώσης του ανθρώπου. Αποτελεί η πτώση το επίκεντρο της θείας οικονομίας; Είναι ένα ερώτημα δύσκολο που διαχωρίζει την ανατολική και δυτική θεολογική παράδοση. Ποιος είναι ο ρόλος του Σατανά στην πτώση του ανθρώπου; Αποτελεί ο Σατανάς το τιμωρητικό όργανο του Θεού για την αμαρτία του ανθρώπου; Η κάθετα αρνητική απάντηση του Ν. Ματσούκα διαπνέει το κύριο μέρος αυτού του κεφαλαίου, όπως και η μη νομική θεώρηση της πτώσης.

Το τέταρτο κεφάλαιο επιγράφεται από τη Δημιουργία στην Απολύτρωση. Λειτουργεί περισσότερο ως παράρτημα. Θεωρήσαμε πως θα ήταν έλλειψη αν η εργασία δεν είχε αυτή την κατάληξη. Θα

βρισκόμασταν εκτός της θεολογικής γραμμής του Ματσούκα, ο οποίος θεωρεί την κοσμολογία και τη σωτηριολογία σε μία ενότητα. Η ενανθρώπιση υπακούει στους όρους της πτώσης; Ποια είναι η σχέση ενσάρκωση και θέωσης; Τα ερωτήματα αυτά απαντώνται σε αυτό το τελευταίο κεφάλαιο προσπαθώντας να αναδείξουμε και να μείνουμε πιστοί όσο γίνεται στη σκέψη του Ν. Ματσούκα.

Κεφάλαιο Α': Η εκ του μη όντος Δημιουργία

1. Η δημιουργία στην αρχαία ελληνική σκέψη

Η προέλευση του κόσμου στην αρχαία ελληνική σκέψη αναπτύσσεται στα όρια μίας βασικής προϋπόθεσης: το μηδέν είναι χωρίς περιεχόμενο ή αντίκρουσμα¹. Συνεπώς, σύμφωνα με την ελληνική σκέψη, είναι αδιανόητη η σύλληψη της δημιουργίας ή της προέλευσης μιας πραγματικότητας από το μηδέν. Για τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους, τίποτε δεν μπορεί να γίνει από το τίποτε. Το μηδέν είναι ανύπαρκτο. Είναι απλά ένα σύμβολο, ένας πλασματικός αριθμός που υποδηλώνει την απουσία μιας πραγματικότητας. Η γέννηση και η δημιουργία του κόσμου αποτελεί μέρος μιας πορείας και μιας εξελικτικής διαδικασίας. Οι φιλόσοφοι, όταν κάνουν λόγο για τη γένεση του κόσμου, απλά επισημαίνουν τις φάσεις της εξελικτικής αυτής διαδικασίας των πραγμάτων².

Η δημιουργία δε νοείται ως η ανάδυση μίας πραγματικότητας από το μηδέν, αλλά ως μορφοποίηση προϋπάρχουσας με το δημιουργό ύλης. Κατά τον Πλάτωνα ο δημιουργός διαμορφώνει και διακοσμεί το χάος σύμφωνα με την ορμή της αγαθότητάς του να μορφοποιήσει τα πάντα³. Ο Θεός - δημιουργός δεν είναι παρά ένας τεχνίτης και διακοσμητής των στοιχείων της φύσης που προϋπάρχουν⁴.

Αριστος γνώστης της αρχαίας Ελληνικής φιλοσοφίας και της σκέψης των εκπροσώπων της, ο Ματσούκας παραθέτει στα έργα του τη διδασκαλία και τη σκέψη τους, αφήνοντας έτσι ένα αποθετήριο από

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 37εξ.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 39.

3. Α. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικός στοχασμός και χριστιανική διάνοηση. Η φιλοσοφία των πατέρων*, Αθήνα 1993, σ. 63.

4. Βλ. για το θέμα αυτό Η. ARMSTRONG, *Christian faith and christian philosophy*, London 1960, σ. 20εξ.

το οποίο μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικές πληροφορίες, σχετικά με το θέμα της δημιουργίας του κόσμου. Στις κοσμογονίες των εκπροσώπων της αρχαίας ελληνικής σκέψης, από τον Ησίοδο, ως τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τους Στωικούς, η δημιουργία είναι το αποτέλεσμα συγκρούσεων και πάλης, αιτίων και αιτιατών, φθοράς και γένεσης.

Στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τη δημιουργία του σύμπαντος οι κοσμογονικοί μύθοι ταυτίζουν τις θεότητες με τις φυσικές διαστάσεις του σύμπαντος ή συγχέονται μεταξύ τους. Η κοσμογονία είναι θεογονία και αντίστροφα. Η δημιουργία είναι το αποτέλεσμα πάλης μεταξύ των κοσμογονικών και θεογονικών στοιχείων, καθώς αγωνίζονται να επικρατήσουν και να επιβληθούν εναντίον των αντίπαλων δυνάμεων. Παρόλη όμως την αντιπαλότητα, ο παραπάνω αγώνας δεν οδηγεί στην απόλυτη διάλυση και διάσπαση, όπως θα ήταν αναμενόμενο, αλλά το αποτέλεσμα της πάλης είναι μια αρμονική και ιεραρχημένη πραγματικότητα. Η κυρίαρχη εξουσία τελικά είναι μία, ο Ουρανός ή ο Κρόνος ή ο Δίας. Η αποκατάσταση της τάξης και της ιεραρχίας είναι το αποτέλεσμα ενός πολέμου μεταξύ της πατρικής και της υϊκής εξουσίας¹.

Η γένεση του κόσμου, συνεπώς, συντελείται από μια δημιουργική αρχή, η οποία είναι υπεύθυνη για όλες τις εξελικτικές διακυμάνσεις. Αυτή είναι που συνέχει τα πάντα και βασιλεύει. Στην ελληνική μυθική σκέψη, η αρχή του κόσμου βρίσκεται μέσα στο ίδιο το γίγνεσθαι. Πουθενά δεν συναντάμε την παράσταση μιας κυρίαρχης εξουσίας που είναι έξω από το γίγνεσθαι της δημιουργίας του κόσμου. Η αρχή του κόσμου εντοπίζεται από τους μύθους σε μια θεότητα. Ο Ματσούκας επισημαίνει ότι θα ήταν σφάλμα να νομίσει κανείς ότι οι θεοί αυτοί είναι απλώς προσωποποιήσεις των φυσικών δυνάμεων. Οι θεοί αυτοί είναι η ίδια η δομή της φύσης. Στη μυθική σκέψη, η πίστη σ' αυτούς τους θεούς σαν προσωποποιήσεις της φύσης είναι

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σσ. 39 - 40.

μεταγενέστερες και είναι το αποτέλεσμα μιας ορθολογικής κατανόησης των μυθικών παραστάσεων¹.

Σύμφωνα με τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, όπως επικράτησε να λέγονται, η αρχή του σύμπαντος κόσμου εντοπίζεται σ' ένα από τα τέσσερα στοιχεία, τη φωτιά, το νερό, τον αέρα και τη γη². Κατά τον Ηράκλειτο το στοιχείο που επικρατεί μέσα στον πόλεμο των κοσμικών στοιχείων και αποτελεί την αρχή του κόσμου, βάζοντας τάξη και αρμονία σ' αυτόν είναι η φωτιά. Το «*αείζωνον πῦρ*» όπως χαρακτηριστικά την ονομάζει είναι αυτό που κάνει τον κόσμο ένα πύρινο υφάδι με αντιθετικές, αλλά αρμονικές και συμμετρικές κινήσεις³. Η φωτιά, ως αρχή του παντός, είναι πάντοτε ζωντανή. Αυτή κατά μια αμετακίνητη νομοτέλεια κάνει την παγκόσμια τάξη. Κανένας από τους θεούς ή τους ανθρώπους δεν έκανε τούτη την τάξη, αλλά υπάρχει πάντοτε ως κόσμος. Η ζωντανή τούτη φωτιά ήταν, είναι και θα είναι· ανάβει και σβήνει κατά μια νομοτέλεια, ώστε να κάνει την αντιθετική κίνηση του γίγνεσθαι που σε τελευταία ανάλυση συγκροτεί την ίδια την αρμονία του σύμπαντος.⁴ Από αυτή εξαρτάται η παγκόσμια τάξη, ενώ γίνεται ο κριτής όλων των πραγμάτων και

1. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, ὄπ. π., σ. 41.

2. «*Πῦρ καί ὕδωρ καί γαῖα καί ἀέρος ἄπλετον ὕψος*», ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ IB, 17. Ο Εμπεδοκλής ανάγει την γέννηση του κόσμου και τις κοσμικές μεταβολές σε τέσσερις θεμελιώδεις υποστάσεις που είναι ισοδύναμες μεταξύ τους. Τις τέσσερις αυτές υποστάσεις, τη φωτιά, το νερό, τον αέρα και τη γη αποκαλούσε «ριζώματα» δίνοντας μια εικονική και συμβολική ορολογία. Για τα τέσσερα μάλιστα ριζώματα βρίσκει και τέσσερα ονόματα θεών: «*τέσσερα γὰρ πάντων ριζώματα ἄκουε· Ζεὺς ἀργῆς Ἥρη τε φερέσβιος ἠδ' Αἰδωνεὺς Νῆστις θ', ἢ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον*», ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ IB, 6. Βλ. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, ὄπ. π., σ. 42, υποσ. 7.

3. «*Καί ἔσται πῦρ ἀείζωνον, ἀπτόμενον μέτρα καί ἀποσβεννύμενον μέτρα*», ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ IB, 30.

4 N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 97-98

ρυθμίζει τις εξελίξεις του παγκόσμιου γίνεσθαι. Εξαιτίας της φωτιάς η οποία ανάβει και σβήνει με καθορισμένο ρυθμό, το σύμπαν συνεχεται, κινείται και προωθεί τη ζωή και μεστώνει στον πόλεμο. Κατά τον Ηράκλειτο, εξάλλου, ο πόλεμος αποτελεί τον πατέρα και τον βασιλιά των πάντων¹. Αποτελεί την δύναμη δηλαδή εκείνη που διαφυλάσσει την έννομη τάξη. Κατά τον Ματσούκα πρέπει να ερμηνευθεί σωστά η άποψη του Ηράκλειτου ότι ο πόλεμος στην ανιθετική αναμέτρηση είναι κοινός ή «ξυνός» όπως λέγει ο φιλοσόφος. Η κοινότητα εδώ είναι η συμβολή του ενός και του άλλου στοιχείου που συγκρούονται για να κάνουν το πάντοτε αρμονικό σύνολο. Ο πόλεμος είναι το κοινό συστατικό των ανιτιθέμενων στοιχείων. Αλλιώςτικά δεν θα υπήρχε το αρμονικό σύνολο².

Επομένως, κατά τον Ηράκλειτο, τα στοιχεία που κυριαρχούν στον κόσμο είναι ο πόλεμος και η φωτιά. Επηρεασμένος από την μυθική παράσταση του Δία ως κυρίαρχου, ο Ηράκλειτος υποστηρίζει ακράδαντα την ύπαρξη μιας κεντρικής εξουσίας³.

Ο Θαλής υποστηρίζει ότι η αρχή του κόσμου είναι το νερό, καθιερώνοντας πρώτος το μονισμό⁴. Η άποψη αυτή του Θαλή είναι επίσης επηρεασμένη από τις μυθικές παραστάσεις και κατά κάποιο τρόπο επηρέασε και τη σκέψη του Ηρακλείτου. Εξάλλου, το νερό και η φωτιά αποτελούσαν βασικά μυθικά αρχέτυπα, ενώ θεωρούνταν οι

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 43.

2. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ IB 80: «Ειδέναι χρή τόν πόλεμον έόντα ξυνόν, και δίκην έριν, και γινόμενα πάντα κατ'έριν και χρεών»

3. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 43.

4. ΘΑΛΗΣ I B3: «Τὰ μὲν οὖν πολυθρύλητα τέτταρα, ὧν τὸ πρῶτον εἶναι ὕδωρ φαμέν καὶ ὡσανεὶ μόνον στοιχεῖον τίθεμεν, πρὸς σύγκρισίν τε καὶ πήγνυσιν καὶ σύστασιν τῶν ἐγκοσμίων πρὸς ἄλληλα συγκέραννται», βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 44. και Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας*, όπ. π., σ. 106.

ρίζες και οι κινητήριες δυνάμεις της ζωής¹. Κατά το Θαλή το νερό είναι το στοιχείο που κάνει τη «σύγκριση» την «πήξη» και τη «σύσταση» όλων των πραγμάτων του κόσμου. Αποτελεί την ενοποιητική και δημιουργική αρχή που έχει ζωή, κίνηση και λογική².

Ο Αναξιμένης θεωρεί ως αρχή του κόσμου τον αέρα, δηλαδή το πνεύμα, το οποίο θεωρεί ως τη δημιουργική και άπειρη ζωτική δύναμη του σύμπαντος³. Και στην περίπτωση αυτή ο αήρ θεωρείται ζωτική, άπειρη αρχή και δημιουργική. Στη συνολική πραγματικότητα αποτελεί το ενοποιητικό και ζωοποιητικό στοιχείο, ενώ στην επιμέρους έκφραση, στον άνθρωπο κατ'εξοχήν, είναι η ψυχή ως συνεκτική δύναμη του σώματος⁴. Το πνεύμα θεωρείται ανεξάντλητο και ως ψυχή συγκρατεί το ανθρώπινο σώμα και συνέχει ολόκληρο το σύμπαν. Για τον Αναξιμένη η δημιουργική αρχή του κόσμου δεν είναι ούτε πύρινη, ούτε υδάτινη, αλλά αέρινη ή καλύτερα «πνευματική»⁵.

Η διαφοροποίηση του Θαλή και του Αναξιμένη ως προς τον εντοπισμό του πρώτου στοιχείου που αποτελεί τη γόνιμη και ζωτική αρχή του σύμπαντος δεν τους απομακρύνει από τον τρόπο σκέψης των άλλων φιλοσόφων. Οι προϋποθέσεις είναι ίδιες: η αναζήτηση της πρώτης κεντρικής αρχής που δεν είναι μηχανική αλλά δημιουργική, ζωτική και συνεπώς θεϊκή⁶.

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 44.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας*, όπ. π., σ. 106.

3. ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ Ι Β2: «Οἷον ἢ ψυχῆ, φησίν, ἢ ἡμετέρα ἀήρ οὔσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὄλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει».

4. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας*, όπ. π., σ. 108.

5. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 45.

6. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 45.

Μια διαφορετική προσέγγιση του θέματος επιχειρεί ο Αναξίμανδρος. Δεν εντοπίζει την πρώτη αρχή σ' ένα φυσικό στοιχείο. Ως αρχή του κόσμου δέχεται το «άπειρο»¹. Η παραπάνω έννοια, αν και δυσερμήνευτη, ίσως θα μπορούσε να νοηθεί είτε ως η μήτρα του χάους ή ως μια γονιμική και ζωτική αρχή που είναι μέσα στο γίγνεσθαι του κόσμου. Στο άπειρο ο Αναξίμανδρος δεν είδε μόνον την πρωταρχική ύλη και την αρχική κατάσταση του κόσμου, αλλά και την αιτία της κοσμικής τάξης. Τα βασικά του χαρακτηριστικά είναι το γεγονός ότι είναι «αθάνατο και ανώλεθο», με άλλα λόγια αμετάβλητο σε σχέση με το μεταβαλλόμενο γίγνεσθαι στα επιμέρους στοιχεία. Λειτουργεί ως ενοποιητική και εξισορροπητική αρχή που τελικά είναι η κοσμική δικαιοσύνη σε μια χρονική τάξη². Οι θέσεις του Αναξίμανδρου είναι πιο κοντά στον επιστημονικό τρόπο περιγραφής του σύμπαντος³. Αναφέρεται σ' ένα σφαιρικό σύμπαν και στη γη που, όμοια με έναν λίθινο στύλο, παραμένει μετέωρη και ακίνητη. Η ακινησία αυτή της γης οφείλεται στο ότι απ' όλα τα μέρη της σφαίρας απέχει το ίδιο και δεν πάει ούτε δεξιά ούτε αριστερά. Τα δε άστρα είναι κυκλικά σχήματα φωτιάς που προέρχονται από το «κοσμικόν πῦρ». Παρά την επιστημονική αυτή περιγραφή, ο Αναξίμανδρος θεωρεί το μυθικής προέλευσης άπειρο ως αρχή, και η θεωρία του παραμένει δέσμια των μυθικών καταβολών της.

Στον Αναξαγόρα, όμως, διακρίνεται, αν και όχι εμφανώς, κάποιας μορφής διαρχική σκέψη. Υποστήριζε την άποψη πως όλα τα υπάρχοντα πράγματα είναι αποτελέσματα σπερματικών καταβολών, που αποτελούν καθοριστικές αιτίες των μορφών και όλων των ιδιοτήτων κάθε πράγματος. Σύμφωνα με το Ματσούκα, είναι ο πρώτος

1. ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ ΙΒ, 1: «*Ἀρχὴν εἶρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον... ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν· δίδοναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν*».

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, οπ. π., σ. 111.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος καὶ μῦθος, μέ βάση τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 46.

που έβαλε νου στην ύλη¹. Αυτός ο διακοσμητής νους είναι υπεύθυνος για τη νομοτέλεια, την εξελικτική πορεία των σπερματικών καταβολών σε όλα τα πράγματα.²

Οι διάφορες δηλαδή θρησκευτικές ή μυθικές, αλλά και οι φιλοσοφικές αντιλήψεις, που προηγήθηκαν της χριστιανικής διδασκαλίας, προσπάθησαν να δώσουν τη δική τους ερμηνευτική προσέγγιση αναφορικά με τη δημιουργία του κόσμου. Γι' αυτές η δημιουργία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επεξεργασία, το πλάσιμο και η αναπαραγωγή ενός πράγματος από μια προϋπάρχουσα ύλη. Ότι παράγεται προέρχεται από την αυθύπαρκτη με το δημιουργό - διακοσμητή ουσία, είτε πρόκειται για τον αισθητό είτε για τον πνευματικό κόσμο. Και όλο αυτό γίνεται διαμέσου μιας άπαυστης κυκλικής κίνησης. Η αρχαία σκέψη δεν μπορεί να δεχτεί τη δημιουργία ενός πράγματος από το μηδέν και παραμένει προσκολλημένη στην έννοια ενός κόσμου αναλλοίωτου στην δομή του και τη σύνθεση, ενός κόσμου που απλώς υπήρχε και θα υπάρχει³.

Κεντρικός άξονας της φιλοσοφικής σκέψης είναι ότι μηδέν και πραγματικότητα δεν συνυπάρχουν. Τίποτε δεν μπορεί να προέλθει από το μηδέν. Η σκέψη που υποστηρίζει τη δημιουργία μιας πραγματικότητας από το μηδέν βρίσκεται πέρα από κάθε συζήτηση. Στα φιλοσοφικά συστήματα της αρχαίας ελληνικής σκέψης, διαπιστώνουμε ότι η ιεραρχική διάρθρωση της πραγματικότητας υπάρχει από μόνη της, γιατί κανείς δεν μπορεί να διανοηθεί δημιουργία και τάξη από το μηδέν που θεωρείται ανύπαρκτο⁴.

Η έννοια της δημιουργίας του κόσμου αναπτύχθηκε στην αρχαία ελληνική σκέψη και στα δύο μεγάλα φιλοσοφικά ρεύματα. Το

1. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, 2,3,6 : «Καί πρώτος τῆ ὕλη νοῦν ἐπέστησεν...».

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 114.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 155.

4. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Δοκίμιο πατερικῆς θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 41 - 47.

πρώτο από αυτά, το ρεύμα του μονισμού, υποστηρίζει ότι η συνολική πραγματικότητα είναι ένα ενιαίο γίνεσθαι με αντιθετικές και κυκλικές περιφορές. Η ουσία των πραγμάτων είναι ανώλεθη και αθάνατη και υπάγεται σε μια αέναη κυκλική επανάληψη. Το δεύτερο μεγάλο φιλοσοφικό ρεύμα, το σύστημα της διαρχίας, ισχυρίζεται ότι δύο αντίθετες και αλληλοσυγκρουόμενες πραγματικότητες υπάρχουν από μόνες τους. Η μία πραγματικότητα αφορά στον αισθητό κόσμο και θεωρείται κατώτερη και υποβαθμισμένη, αφού αλλοιώνεται, κινείται και δεν έχει μορφή, ενώ η άλλη αφορά στο νοητό κόσμο, που είναι ανώτερος από τον αισθητό. Πάντως και οι δύο πραγματικότητες, η αισθητή και η νοητή και η πνευματική, είναι αδημιούργητες, ενώ διακρίνονται ως προς τη δομή και την αξία τους. Στα συστήματα αυτά τα πάντα είναι κλειστά και σχηματοποιημένα. Η κίνηση και η μεταβολή είναι χαρακτηριστικά της φθοράς και κατώτερης ζωής, ενώ η ακινησία και η ηρεμία αποτελούν τα χαρακτηριστικά της τελειότητας.¹

Αξίζει να σημειωθεί πως στην κοσμολογία των φιλοσόφων προβάλλεται η πρώτη άπειρη αρχή, η οποία στη μυθική γλώσσα είναι η κεντρική θεϊκή εξουσία². Η κοσμογονία αυτή των φιλοσόφων δεν απομακρύνεται από τις αντιλήψεις των κοσμογονικών και θεογονικών μυθικών διηγήσεων. Και στην κοσμογονία των φιλοσόφων ο κόσμος προέρχεται μετά από μια σειρά πολεμικών αναμετρήσεων και συγκρούσεων. Συνεπώς, η δημιουργία του κόσμου είναι το αποτέλεσμα πάλης, σύγκρουσης και προπάθειας επιβολής. Η απουσία της ελευθερίας και της αγάπης είναι εμφανέστατη.

Τόσο στα μονιστικά, όσο και στα διαρχικά συστήματα της αρχαιότητας, κυρίαρχη είναι η αντίληψη για την πρώτη άπειρη αρχή της δημιουργίας, την οποία η μυθική σκέψη ταυτίζει με την κεντρική θεϊκή εξουσία. Από τις αντιλήψεις αυτές δεν απουσιάζουν οι

1. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Δοκίμιο πατερικής θεολογίας*, όπ. π., σ. 47.

2. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος καί μύθος, μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 48.

συγκρούσεις, οι πολεμικές αναμετρήσεις και ο ανταγωνισμός των θεοτήτων. Ο Πλάτων, χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της διαρκικής φιλοσοφίας, εισάγει και επιβάλλει δύο αυτόνομους κόσμους, τον αισθητό και το νοητό. Χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του είναι η αυθυπαρξία των δύο αυτών κόσμων: του αισθητού και του νοητού. «Ο πρώτος είναι ένα ρέον γίνεσθαι χωρίς να ισχύει η ταυτότητα $A=A$. Ο δεύτερος είναι ανώλεθρος, άφθαρτος και αθάνατος. Για τον κόσμο του νοητού ισχύει ο νόμος της ταυτότητας, πράγμα που σημαίνει ότι η ψυχή, ως νοητή, είναι και αυτή ανώλεθρη και αθάνατη»¹. Πουθενά, όμως, δεν αναφέρεται στη δημιουργία εκ του μη όντος, όπως αναπτύχθηκε από την πατερική θεολογία, όπως θα δούμε παρακάτω. Δημιουργία είναι η διακόσμηση του άμορφου σύμπαντος. Η αιτία όμως παραμένει μία: η ιδέα του αγαθού, ως ενοποιητικής αρχής που κυριαρχεί στην κορυφή του άμορφου σύμπαντος. Η διαρχία δηλαδή στον Πλάτωνα, σύμφωνα με την ερμηνεία του Ν. Ματσούκα, δεν αποκλείει τη μία εξουσία αλλά την εξαίρει. Στο σημείο αυτό ο καθηγητής εστιάζει και τη διαφορά ανάμεσα στο διαρκικό σύστημα της ελληνικής φιλοσοφίας και στη διαρχία της Ανατολής. Στο διαρκικό σύστημα της ελληνικής σκέψης, οι όποιες αναλοίωτες αιτίες νοούνται μέσα στο αντιθετικό και κυκλικό γίνεσθαι του κόσμου και της ζωής, μέσα στα κοσμικά πλαίσια και όχι σε μία άλλη σφαίρα².

Βέβαια, στο έργο του *Τίμαιος*, ο Πλάτων αναφέρεται στο Θεό ποιητή, δημιουργό και πατέρα. Δεν αναφέρεται, όμως, σε υπερβατικό Θεό που δημιουργεί με την ελεύθερη θέλησή του, αλλά σε Θεό που δημιουργεί τον κόσμο, χρησιμοποιώντας προϋπάρχουσα αιώνια ύλη. Η δημιουργία κτιστού κόσμου, χωρίς προϋπάρχουσα ύλη, είναι αδιανόητη και θεωρείται μωρία. Ο δημιουργός παρουσιάζεται περισσότερο ως μεταπλάστης και αρχιτέκτονας του ρευστού και

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'. Ανακεφαλαίωση και Άγαθοτοπία. Έκθεση του οικουμενικού χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 105 - 106.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, μέ βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 57.

αισθητού κόσμου, καθώς αυτός κινείται πλημμελώς και ατάκτως σε μια αρμονική τάξη με το ντύμα του νοητού κόσμου¹. Η δημιουργία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επεξεργασία, το πλάσιμο και η άπαυστη κυκλική κίνηση ενός πράγματος. Ότι παράγεται ή πολλαπλασιάζεται ή μεταπλάσσεται προέρχεται από την ουσία αυτού του πράγματος, υλικού ή πνευματικού. Ο νοητός κόσμος θεωρείται ως προϋπάρχων και αιώνιος και συνεπώς ως ιδεατός².

Η δημιουργία, για την οποία μιλά ο *Τίμαιος*, δεν είναι παρά ένα μύθος, τη στιγμή που υπάρχει ανέκαθεν³. «Κατά τον Πλάτωνα δεν υπάρχει καμιά άλλη δημιουργία απ' αυτή που πραγματώνει ο κάθε άνθρωπος, παράγοντας κάτι από την όποια ουσία ενός πράγματος ή διακοσμώντας και ομορφαίνοντας τη ρέουσα υλική πραγματικότητα με το ντύμα του νοητού κόσμου. Αυτό έκανε, σε παγκόσμια διάσταση, ο δημιουργός Θεός, καλλύνοντας όλα τα ρευστά αισθητά πράγματα με την ανώλεθρη νοητή ομορφιά»⁴. Ο Θεός εδώ δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας διακοσμητής. Δημιουργεί ουσίες, σχηματίζοντας και μορφοποιώντας την άμορφη ύλη, η οποία προϋπήρχε. Η ύλη αυτή είναι μια δυνατότητα της ύπαρξης και της δημιουργίας και είναι διαμετρικά αντίθετη με το απόλυτο χάος.

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 155, υποσ. 1.

2. Ο Α.Ε. Taylor αναφέρει ότι στον *Τίμαιο* εισάγεται η ιδέα του «τεχνίτη» (δημιουργού) που κατασκευάζει τον κόσμο· προϋποτίθεται ότι ο δημιουργός αυτός είναι ο Θεός. Ωστόσο, κάθε τεχνίτης εργάζεται βάσει προτύπου· προκύπτει λοιπόν το ερώτημα αν άραγε το ίδιο το πρότυπο, βάσει του οποίου κατασκευάστηκε ο κόσμος «έγινε» ή είναι αιώνιο. Αφού ο δημιουργός είναι η άριστη αιτία και ό, τι αυτός δημιουργεί είναι το άριστο επίτευγμα, το πρότυπο του οποίου «αντίγραφο» ή εικόνα αποτελεί ο αισθητός κόσμος είναι προφανώς αιώνιο, βλ. Α. Ε. TAYLOR, *ΠΛΑΤΩΝ, Ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα 1992, σ. 500.

3. Β. ΛΟΣΚΥ, *Όρθόδοξη Θεολογία. Μία εισαγωγή*, Λευκωσία 2002, σ. 67.

4. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 106.

Ο Αριστοτέλης, στη διδασκαλία του, απορρίπτει μια ενδεχόμενη πολυαρχία και επιμένει σταθερά στην άποψη για μια δημιουργική αρχή που, ενώ είναι ακίνητη, κινεί τα πάντα. Ο Ματσούκας υποστηρίζει πως, αν και ο Αριστοτέλης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «αντιμυθικός» φιλόσοφος, ωστόσο κι αυτός αναφέρεται στα έργα του στη μυθολογία και στις θεότητες, υποστηρίζοντας την άποψη για την κυριαρχία του Δία. Οι υπόλοιπες θεότητες μπορεί να μη κυβερνούν, αλλά η παρουσία του Δία είναι κυρίαρχη. Για τον Αριστοτέλη, η γένεση των πραγμάτων του κόσμου εξαρτάται από την ουσία, ποτέ όμως δε νοείται η ουσία ως αποτέλεσμα της γένεσης. Στη διαδρομή και το γίγνεσθαι των πραγμάτων υπάρχει ροή, γένεση, φθορά και διαρκής μεταβολή. Η ουσία είναι η πρώτη και η μοναδική αρχή. Η γένεση προέρχεται απ' αυτήν και όχι αυτή από τη γένεση¹.

Σύμφωνα λοιπόν με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, τίποτε δεν μπορεί να υπάρξει από το μηδέν. Πάντοτε πρέπει να υπάρχει κάτι. Δύο κόσμοι μόνο υπάρχουν: ο αισθητός και ο νοητός, που είναι αυθύπαρκτοι. Ο πρώτος είναι γενητός και ο δεύτερος αγένητος. Γενητό και γίγνεσθαι, ωστόσο, δεν σημαίνει δημιουργία, αλλά αυτό που είναι ρευστό και μεταβάλλεται, ενώ απεναντίας το αγένητο είναι το άφθαρτο και αμετάβλητο. Κατά βάση η ελληνική φιλοσοφική σκέψη γνωρίζει μόνο δύο τρόπους δημιουργίας, αυτόν που κάνει λόγο για τη μορφοποίηση της αγένητης προϋπάρχουσας ύλης (Πλάτων, Αριστοτέλης) και αυτόν που κάνει λόγο για την απορροή από την ουσία του Θεού (Στωικοί, Νεοπλατωνικοί)².

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι για την αρχαία ελληνική φιλοσοφική σκέψη, ο κόσμος έχει την έννοια της αρμονίας,

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Λόγος και μύθος, με βάση την αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 52.

2. Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, *Ουσία και ενέργειαι τοῦ Θεοῦ κατά τόν Μ. Βασίλειον. Συμβολή εἰς τήν ἱστορικοδογματικήν διευρένησιν τῆς περί οὐσίας καί ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 15.

της τάξης, του ωραίου. Οι αρχαίοι Έλληνες αντιπαθούσαν το χάος και προτιμούσαν την αρμονία, την ευταξία και τη λογική διάταξη των πάντων¹. Γι' αυτό οδηγήθηκαν στην αντίληψη ότι ο δημιουργός Θεός παίρνει την άμορφη πρώτη ύλη, για να της δώσει σχήμα και μορφή, ώστε να πάψει να είναι άτακτη και ασχημάτιστη. Πουθενά, όμως, στη σκέψη τους δεν εντοπίζουμε τη διάκριση μεταξύ ακτίστου δημιουργού και κτιστού κόσμου, ως δύο ετερούσιες πραγματικότητες, όπως αυτή αναπτύχθηκε από την πατερική θεολογία.

2. Η εκ του μη όντος δημιουργία

Ευθύς εξαρχής ο καθ. Ν. Ματσούκας επισημαίνει, πως στην διδασκαλία των πατέρων για τη δημιουργία, η κυρίαρχη έκφραση είναι η εκ του μη όντος και όχι η εκ του μηδενός δημιουργία. Η έκφραση εκ του μηδενός συναντάται σπάνια και λαμβάνει την ίδια νοηματοδότηση που δίνεται στην έκφραση εκ του μη όντος². Η δημιουργία του σύμπαντος κόσμου εκ του μη όντος αποτελεί το θεμέλιο της πατερικής θεολογικής σκέψης στην ερμηνευτική προσέγγιση του τρόπου δημιουργίας της κτίσης από την πατερική θεολογία. Η διδασκαλία των πατέρων της Εκκλησίας για την εκ του μη όντος δημιουργία δεν εξηγεί μόνο σε θεωρητικό επίπεδο το πώς προήλθε η κτίση, αλλά προσπαθεί να ερμηνεύσει τη σχέση που υφίσταται μεταξύ του ακτίστου δημιουργού Θεού και της κτιστής πραγματικότητας³. Μπορεί η εκ του μη όντος διδασκαλία να είναι διάχυτη στην πατερική σκέψη, το υπόβαθρό της όμως είναι καθαρό βιβλικό. Βρίσκει την πρώτη της έκφραση στο δεύτερο βιβλίο των *Μακκαβαίων*, όπου μία μητέρα συμβουλεύει το γιο της να μη διστάσει μπροστά στο μαρτύριο με τα

1. Α. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικός στοχασμός και χριστιανική διανόηση. Η φιλοσοφία των πατέρων*, ό. π., σ. 65.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ*, ' , όπ. π., σ. 155, υποσ. 2.

3. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Ανατομία προβλημάτων τής πίστεως*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 11εξ.

παρακάτω λόγια: «Ἄξιῶ σε, τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τόν οὐρανόν καί τήν γῆν καί τά ἐν αὐτοῖς πάντα ἰδόντα, γινῶναι ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτά ὁ Θεός»¹.

Ἡ παραπάνω διδασκαλία, σύμφωνα με τον Ματσούκα, ἀνοίξε μια νέα προοπτική και επέφερε μια επαναστατική ρήξη και ανατροπή² στη μυθική και φιλοσοφική σκέψη: «Οἱ πατέρες, μολονότι εἶχαν ἐνώπιόν τους ἕναν κόσμον κλειστό και τυποποιημένο, γεωκεντρικά ακίνητο, χωρίς καμιά φιλοσοφία της Ἱστορίας, κατόρθωσαν ἀπό το στόμα και τη γραφίδα τους να συνεχίσουν τα βιβλικά συμβάντα με μια ρωμαλέα κτισιολογία, βάζοντας στο κέντρο τη δημιουργία ἐκ του μη ὄντος και τη διάκριση κτιστού και ἀκτίστου, κατὰ την οποία μονάχα ὁ Θεός εἶναι ἀπόλυτος, ἐνῶ ἡ κτίσις εἶναι σχετική και ἐξελισσόμενη».³ Και ὁ π. Γεώργιος Φλορόφσκυ στο ἔργο του *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας* υποστηρίζει ὅτι ἡ ἰδέα της δημιουργίας ἐκ του μη ὄντος υπῆρξε μια «χτυπητή χριστιανική καινοτομία στο χώρο της φιλοσοφίας»⁴. Οἱ πατέρες της ἐκκλησίας, με τη διδασκαλία για την ἐκ του μη ὄντος δημιουργία, ἀνοίξαν μια νέα προοπτική στη θεολογική και φιλοσοφική σκέψη.

Στη διδασκαλία των πατέρων ολόκληρη ἡ συμπαντική πραγματικότητα, αἰσθητός και νοητός κόσμος, προέρχεται ὄχι ἀπό την οὐσία του Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ ὄν, ἀλλά, κτίζεται ὡς μια ριζικά ἀνόμοια οὐσία σε σχέση με τη θεία οὐσία. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα της βουλευτικής θείας ἐνέργειας.⁵ Συνεπῶς, ἡ δημιουργία, ὡς κτιστή, εἶναι

1. Μκ. 7, 28.

2. Βλ. Δ. ΛΙΑΛΙΟΥ, «Ἐργογραφία τοῦ καθηγητῆ Νίκου Ματσούκα» ἐν *Χάρις καί Ἀντίδοσις. Τιμητική ἡμερίδα ἀφιερωμένη στον καθηγητῆ Νίκο Ματσούκα*, σ. 42.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Γ'*, ὄπ. π., σ. 42.

4. Βλ. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Ἀθήνα 1989, σ. 9.

5. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, μέ σύντομη εἰσαγωγή στή φιλοσοφία*, ὄπ. π., σ. 272. Πρβλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Γ'*, ὄπ. π., σ. 156.

ετερούσια σε σχέση με το Θεό. Δεν μπορούμε να εντοπίσουμε καμιά ομοιότητα, ως προς την ουσία, μεταξύ του ακτίστου Θεού και της κτιστής πραγματικότητας, ούτε κάποιου είδους μεσάζοντα μεταξύ Δημιουργού και δημιουργήματος. Ο Θεός δημιουργεί, μέσω της βουλητικής του ενέργειας, τα πάντα ετερούσια σε σχέση με αυτόν τον ίδιο. Συνεπώς, το παραπάνω μυστήριο της εκ του μη όντος δημιουργίας, όπως το χαρακτηρίζει ο Ματσούκας, αποτελεί ρήγμα στη μυθική και φιλοσοφική σκέψη, η οποία δεν μπορεί να διανοηθεί δημιουργήμα ετερούσιο με το δημιουργό, παρά δέχεται μονάχα δημιουργία από την ουσία των ίδιων των πραγμάτων και κατά συνέπεια μια ανακύκλωση της δημιουργίας, είτε του αισθητού είτε του νοητού κόσμου. Η φιλοσοφία υποστηρίζει την ανυπαρξία του μηδενός, το οποίο υποδηλώνει την απουσία ενός πράγματος. Όμως και η θεολογία υποστηρίζει ότι τίποτε δεν γίνεται από το τίποτε, επειδή ο Θεός δημιουργεί τον κόσμο μέσω της βουλητικής του ενέργειας. Για τη θεολογία αυθύπαρκτος είναι μόνο ο τριαδικός Θεός, που δημιουργεί τον κτιστό κόσμο και τον άνθρωπο εκ του μη όντος, όχι όμως από την ουσία του, αλλά μέσω της δημιουργικής και ζωοποιού ενέργειάς Του¹.

Ο Ματσούκας, σε αντίθεση με την άποψη πως οι Έλληνες πατέρες απομακρύνθηκαν από τη βιβλική παράδοση², υποστηρίζει την ενότητα του βιβλικού λόγου και της πατερική ερμηνευτικής. Για τον ίδιο τα βιβλικά κείμενα που αναφέρονται στη δημιουργία του κόσμου, κυρίως τα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου της *Γένεσης*, και η πατερική διδασκαλία για την εκ του μη όντος δημιουργία συμφωνούν απόλυτα. Κατά την άποψή του, τα βιβλικά κείμενα υποστηρίζουν το ίδιο πράγμα, τη δημιουργία δηλαδή εκ του μη όντος, με λόγο όμως απλό και

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σσ. 156-157.

². Ο Harnack θεωρεί πως η μεταφύτευση του βιβλικού λόγου σε ελληνικό έδαφος οδήγησε στη μετάλλαξή του, βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 223.

παραστατικό, αλλά και εικονικό και μυθικό, όπως ήταν σύνηθες την εποχή κατά την οποία αυτά γράφηκαν¹.

Στα βιβλικά κείμενα η διήγηση για τη δημιουργία, παρόλο που δεν είναι μια επιστημονική πραγματεία, παρουσιάζει τα πράγματα με περιγραφική διάρθρωση. Γίνεται λόγος για κοσμογονία, όχι όμως για θεογονία, η οποία είναι αποτέλεσμα πάλης αντιθετικών θείων δυνάμεων. Η ύπαρξη του Θεού είναι αυτονόητη και μάλιστα ως αυτοϋπαρξη. Η θεία παρουσία είναι αυτοκυρίαρχη και αυτόνομη, χωρίς κάποια εξάρτηση από άλλη προϋπάρχουσα πραγματικότητα. Ο Θεός επίσης είναι ο κυρίαρχος του σύμπαντος, της ιστορίας και του ανθρώπου. Ότι υπάρχει στον κόσμο, υπάρχει, κινείται και παίρνει πνοή ζωής μόνο από το Θεό. Ο Ματσούκας δεν επιμένει να θεμελιώσει αγιογραφικά την έκφραση εκ του μη όντος που υπάρχει μία φορά στο Β' Μακ. 7,28 κατά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, αρκετοί νεότεροι δογματολόγοι. Επιμένει στην αξία των εικόνων και της ιστορίας της θείας οικονομίας, στις οποίες στηρίζονται οι πατέρες για να κάνουν λόγο για τη δημιουργία εκ του μη όντος, απαντώντας έτσι στις φιλοσοφικές θέσεις.²

Στο σημείο αυτό, κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε τις βασικές θέσεις της πατερικής διδασκαλίας για την εκ του μη όντος δημιουργία, όπως αναδύονται μέσα από τα έργα του Ματσούκα, κύριως από τους τρεις τόμους της Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας. Η θεολογία, όταν κάνει λόγο για τη δημιουργία εκ του μη όντος, τονίζει κυρίως το ότι ο κόσμος δεν προέρχεται από την θεία ουσία. Ο κτιστός κόσμος είναι ετερούσιος δηλαδή με το Δημιουργό του και επομένως δεν είναι αυθύπαρκτος. Επειδή προήλθε από το μη όν, ολόκληρη η ύπαρξή του έχει απόλυτη εξάρτηση από τις θείες και δημιουργικές ενέργειες. Ο Ματσούκας επισημαίνει ιδιαίτερα τη θεολογική σημασία της παραπάνω διδασκαλίας η οποία, κατά τη γνώμη του, στηρίζει

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 158.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σσ. 158 -161.

ολόκληρο το θεολογικό οικοδόμημα της αποκάλυψης. Αν κάποιος παραμορφώσει αυτή τη διδασκαλία, ο βιβλικός κόσμος χάνει την προοπτική του και η χριστιανική αποκάλυψη μετατρέπεται σε ένα ηθικό και δικαιοσύνη σύστημα, που ρυθμίζει τις σχέσεις του Θεού και του ανθρώπου και των ανθρώπων μεταξύ τους.¹

Το ενδιαφέρον της θεολογίας είναι να τονίσει τη «νομοτελειακή» σχέση κτιστού κόσμου και Δημιουργού - Θεού και να επισημάνει τις επιπτώσεις που απορρέουν από αυτή τη σχέση. Η διδασκαλία για τη δημιουργία εκ του μη όντος και της εξάρτησής του από το ον, δεν αποτελεί μια θεωρητική συλλήψη, που στηρίζεται σε φιλοσοφικούς και τεχνικούς όρους. Η Αγία Γραφή και η θεολογία θέλουν να εκφράσουν μ' αυτή τη διδασκαλία την απόλυτη εξάρτηση ολόκληρης της δημιουργίας από τον δημιουργό και ζωοδότη Θεό. Η έννοια της δημιουργίας εκ του μη όντος σημαίνει πως τα πάντα στην κτιστή πραγματικότητα ουσιώνονται από το Θεό. Αν πάρει πίσω την πνοή του, τη ζωοποιό και δημιουργική του ενέργεια, τα πάντα χάνονται και εκλείπουν. Ο κόσμος ουσιώνεται, κινείται και συνεχώς ζωογονείται από το δημιουργό Θεό· η ύπαρξή του εξαρτάται απόλυτα από την παρουσία και την πνοή ζωής που του παρέχει ο ζών Θεός.²

Ο Ματσούκας αναδεικνύοντας συνεχώς την ενότητα Παλαιάς και Καινής Διαθήκης συνδέει³ το ψαλμικό χωρίο «ἀνοιξαντός σου τῆν χεῖρα τά σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος· ἀποστρέψαντος δέ σου τό πρόσωπον ταραχθήσονται. Ἄντανελείς τό πνεῦμα αὐτῶν καί ἐκλείψουσι καί εἰς τόν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τό πνεῦμα σου καί κτισθήσονται καί ἀνακαινιεῖς τό πρόσωπον τῆς γῆς»⁴ με το χωρίο Ρωμ. 4, 17 «ὅς ἐστιν πατήρ πάντων ἡμῶν, καθὼς γέγραπται ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε, κατέναντι οὗ ἐπίστευσεν Θεοῦ τοῦ

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β'*, ὄπ. π., σσ. 148.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β'*, ὄπ. π., σ. 149.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β'*, ὄπ. π., σ. 150.

4. Ψαλμ. 103, 28 - 30.

ζωοποιούντος τούς νεκρούς και καλούντος τά μή ὄντα ὡς ὄντα». Η σύνδεση αυτών των δύο χωρίων γίνεται ακριβώς στην προοπτική της κατάδειξης ολόκληρης της δημιουργίας από το ζωοδότη Θεό. Ολάκερη η κτιστή πραγματικότητα μαζί με τους φυσικούς νόμους που την διέπουν βρίσκεται στα χέρια του Θεού. Ο Θεός με την συνεχή παρουσία του ουσιώνει τα πάντα. Αν εκλείψει έστω και μία στιγμή αυτή η ζωοποιός πνοή του Θεού, τα πάντα χάνονται.

Το γεγονός της απόλυτης εξάρτησης της κτίσης από τη ζωοποιό ενέργεια του Θεού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κτίση είναι ριζικά ανόμοια με τη θεία ουσία. Διαφορετικά δεν θα υπήρχε αυτή η εξάρτηση και η κτίση θα ήταν και η ίδια αυθύπαρκτη. Γι' αυτό σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να διανοηθούμε ότι δημιουργός και δημιουργήμα εξισώνονται απόλυτα ως προς τη φύση¹.

Η προέλευση της κτιστής πραγματικότητας από το μη ὄν υποδηλώνει, όπως προαναφέραμε, την ετερότητα, ως προς την ουσία, δημιουργήματος και δημιουργού. Σημαίνει όμως παράλληλα την προέλευση της κτίσης όχι από τη θεία ουσία, αλλά διαμέσου της άκτιστης θείας ενέργειας. Η κτίση πραγματώνεται από τη βουλητική ενέργεια του Θεού, ως ετερούσια πραγματικότητα σε σχέση με αυτόν. Η ανθρώπινη λογική δυσκολεύεται να κατανοήσει το πώς ο αυθύπαρκτος τριαδικός Θεός, μπορεί να φέρνει στο είναι μία άλλη πραγματικότητα, εντελώς ξένη από τη δική του ουσία. Και αυτό γιατί η εμπειρία από την κτιστή πραγματικότητα μαρτυρεί πως όποιος παράγει κάτι άλλο το παράγει μονάχα από την ουσία του. Στη δημιουργία όμως από το μη ὄν κυριαρχεί μια άλλη νομοτέλεια. Ο Θεός δημιουργεί μια ετερούσια πραγματικότητα ως προς τη δική του φύση και επειδή αυτή, λόγω της φύσης της, δεν μπορεί να μετέχει στη θεία ουσία, την προικίζει κατά χάρη να μετέχει στις ενέργειές του².

Ιδιαίτερη θεολογική αποσαφήνιση χρειάζεται, σύμφωνα με τον Ματσούκα, η απόσταση μεταξύ Θεού και κτιστής πραγματικότητας,

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 151.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 152.

συμπεριλαμβανομένων σ' αυτή των αιώνων, των πνευμάτων, του κόσμου και του ανθρώπου. Απορρίπτει, αρχικά, την τοπική απόσταση μεταξύ Θεού και δημιουργίας, γιατί εξαιτίας της σχέσης όντος και μη όντος είναι αναγκαία η ουσίωση των όντων από το Θεό, ο οποίος είναι διαρκώς παρών στην κτίση. Η παρουσία του Θεού και η μετοχή της κτίσης στη θεία ενέργεια υποδηλώνουν την κατ' ενέργεια ενότητα Θεού και κτίσης.

Ταυτόχρονα, απορρίπτεται και η χρονική απόσταση. Αν υποστηρίξουμε ότι ο Θεός κατ' ανάγκη προηγείται χρονικά από τη δημιουργία, δημιουργείται θεολογικό πρόβλημα, γιατί ο χρόνος συνυφαίνεται με την ίδια τη δημιουργία, και έτσι εισάγουμε μια χρονική διάσταση μεταξύ του άχρονου Θεού και της ακόμη ανύπαρκτης χρονικής κτίσης¹. Δεν μπορούμε να συγκρίνουμε το άχρονο με το χρονικό. Χρονική προτεραιότητα μπορεί να υπάρξει μονάχα μεταξύ κτιστών πραγμάτων, δηλαδή χρονικών. Επομένως, η διαφορά Θεού και κτίσης εντοπίζεται ως προς την ουσία. Ο Θεός είναι άκτιστος, ενώ η δημιουργία κτιστή και ετερούσια ως προς τα ομοούσια πρόσωπα της Αγίας Τριάδας².

1. Οι αρειανοί, για να υποβιβάσουν τον Υιό στην κατηγορία των κτισμάτων, εισήγαγαν την έννοια του χρόνου στην γέννηση του Υιού. Ο Υιός, έχει αρχή ύπαρξης, γεννάται μέσα στο χρόνο, και αυτό αποδεικνύει την κτιστότητά του. Ο Μ. Αθανάσιος επισημαίνει πως ο Υιός είναι εκτός της κατηγορίας του χρόνου, ως άκτιστος και για το λόγο αυτό «ἀναρχος», βλ. Μ.ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Αρειανών* 1, PG 26, 37AB. Πρβλ. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Οί Ανατολικοί πατέρες του τετάρτου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 72εξ.

Ο κόσμος, κατά την άποψη του Αυγουστίνου, γίνεται μαζί με το χρόνο και όχι μέσα στο χρόνο. Επομένως ο χρόνος, ως διάσταση, προτεραιότητα και απόσταση, δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο για τη σύγκριση και τη διαφοροποίηση κατά τη φύση, μεταξύ Θεού και κτίσης. Θεός και κτίση διαφέρουν και διακρίνονται κατά τη φύση και όχι κατά μια χρονική απόσταση ως μια ευθεία γραμμική διάσταση, Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 158.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 153.

Με την εκ του μη όντος, δηλαδή, δημιουργία συμπλέκεται και το θέμα της σχέσης δημιουργίας και χρόνου. Σχετικά μ' αυτό το θέμα ο Ματσούκας επισημαίνει ότι πουθενά σε βιβλικά και πατερικά κείμενα δεν μπορεί κανείς να εντοπίσει αφηρημένη έννοια του χρόνου. Υποστηρίζει ότι οι εικονικές παραστάσεις της Αγίας Γραφής «δημιουργούν την αίσθηση μιας μόνιμης εισβολής ή επικοινωνίας της αιωνιότητας μέσα στον κόσμο. Τα θεία θελήματα και οι θείες ενέργειες συμπλέκονται με τα δρώμενα της ιστορίας»¹.

Με αναφορά στο γνωστό έργο *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* του Μεγάλου Βασιλείου, επισημαίνει εύστοχα πως ο χρόνος «συμφύεται» με τον κόσμο και ο,τι υπάρχει και κινείται εντός του κτιστού κόσμου, όπως τα ζώα και τα φυτά. Γεννιέται και πορεύεται μαζί με όλα τα πράγματα και τα γεγονότα του κόσμου. «Η ροή των ίδιων αυτών πραγμάτων και γεγονότων είναι ο χρόνος, και μάλιστα σε μια ασύλληπτη ροή του παρελθόντος, του μέλλοντος και του παρόντος. Τίποτα απ' αυτά δεν μπορεί να πιάσει κανείς σταθερά, μια και είναι η ίδια η κτίση στο σύνολό της, που ρέει και φεύγει· είναι διάστημα που συμπαρεκτείνεται με τα συστατικά του κόσμου».² Από όλα τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι η δημιουργία δεν είναι ανεξάρτητη από το χρόνο. Ο χρόνος γεννιέται και πορεύεται μαζί με τη δημιουργία. Είναι συμφυής με τη δημιουργία και προχωρεί μαζί της σε μια πορεία σωτηρίας και θέωσης.

Η παραπάνω αντίληψη περί χρόνου, κατά τον Ματσούκα, αφενός δεν συμβιβάζεται με την πλατωνική και αριστοτελική αντίληψη και αφετέρου είναι πιο κοντά στις σύγχρονες αντιλήψεις. Ενώ ο Πλάτων, στο έργο του *Τίμαιος*, θεωρεί το χρόνο ως εικόνα του νοητού κόσμου και ο Αριστοτέλης τον θεωρεί ως μέτρο της κίνησης, ανεξάρτητη διάσταση εντός της οποίας περιέχονται όλα τα όντα, η σημερινή αντίληψη υποστηρίζει ότι ο χρόνος δεν νοείται ανεξάρτητος από το χώρο και δεν είναι απόλυτος. Κατά τη βιβλική, όμως, θεολογία

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 179.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 180.

και τη χαρακτηριστική έκφραση του Μεγάλου Βασιλείου, ο χρόνος είναι συμφυής με τον κόσμο. Δεν μπορεί να νοηθεί ανεξάρτητος από τον κόσμο, αλλά πάντοτε μαζί με τον κόσμο και όλα όσα τον συναποτελούν¹.

Ο κτιστός κόσμος δεν νοείται ως μία στατική πραγματικότητα, αλλά σε μια συνεχή πορεία, εξελικτική και τελειωτική. Ο Ματσούκας επικαλείται τη διδασκαλία του Ωριγένη, ο οποίος δεν φαίνεται να αρνείται τη διαφορά κτιστού και ακτίστου. Σύμφωνα με τον Ωριγένη, για να είναι ο δημιουργός Θεός παντοδύναμος και παντοκράτορας, κατ'ανάγκη και τα δημιουργήματά του, στα οποία ασκεί την παντοδυναμία του είναι διαρκώς παρόντα απέναντι στη θεϊκή εξουσία². Η διδασκαλία αυτή του Ωριγένη αποτέλεσε την αφετηριακή γραμμή για μετέπειτα θεολόγους. Όλα τα κτιστά όντα συνυπάρχουν προαιώνια με το Θεό ως «δημιουργικοί λόγοι» ή «θελήματα» ή «παραδείγματα» στη θεία βούληση³. Οι δημιουργικοί αυτοί λόγοι

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σσ. 183 - 184.

². Ο Ματσούκας θεωρεί πως ο Φλωρόφσκυ (*Θέματα Όρθοδόξου θεολογίας*, ό. π., σ. 23) ερμηνεύει τον Ωριγένη με κριτήρια της μεταγενέστερης θεολογικής σκέψης και γι' αυτό οι επικρίσεις του είναι επισφαλείς. Ο Υιός διακρίνεται στον Ωριγένη από τα δημιουργήματα, αφού δέχεται τη διάκριση γέννησης και δημιουργίας, ενώ ο Άρειος όχι. Εξάλλου ο Υιός μετέχει στη δημιουργία του κόσμου, βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σσ. 156εξ.

³. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατ' Εὐνομίον 1*, PG 29, 556D - 557A. Οι «δημιουργικοί λόγοι» πραγματώνουν οργανική ενότητα μεταξύ κτιστού - ακτίστου, αισθητών και νοητών πραγμάτων. Η ενότητα αυτή δεν είναι τίποτε άλλο παρά αυτό που θέλει ο αιώνια τριαδικός Θεός. Τίποτε δε μεσολαβεί μεταξύ Θεού δημιουργού και ολάκερης της δημιουργίας, παρά μονάχα η αΐδια βούληση του Θεού, ως ενέργεια να κτισθούν ή να κτίζονται διαρκώς και να υπάρχουν τα πάντα. Έτσι ο κόσμος συνυπάρχει αΐδια με το Θεό ως θέλημά του. Οι λόγοι αυτοί «δεν αποτελούν κτιστά αρχέτυπα μήτε νοητά ή ιδεατά πράγματα κατά την αντίληψη της πλατωνικής φιλοσοφίας, αλλ' απλώς αιδώς ο Θεός θέλει τον κόσμο να υπάρχει και να κτίζεται

πραγματώνονται με την άχρονη θεία ενέργεια σε περαιτέρω στάδια της κτίσης. Επομένως, η δημιουργία είναι μια συνεχής πορεία, εξελικτική και τελειωτική. Οι δημιουργικοί αυτοί λόγοι των όντων επιβάλλουν ένα Θεό κινητικό, και μια δημιουργία, κτίση και ιστορία, εξελισσόμενη. Ως εκ τούτου τίποτε δεν υπάρχει κατά τρόπο στατικό. Απόλυτος και άτρεπτος είναι μόνος ο Δημιουργός Θεός από τη μια μεριά, και σχετικός και αλλοιωτός ο κτιστός κόσμος από την άλλη¹.

Από θεολογική άποψη εκείνο που έχει σημασία είναι η προοδευτική τελείωση των πάντων, καθώς οι λόγοι πραγματώνονται ως εξελικτική πορεία της κτίσης και όχι οποιαδήποτε χρονική αρχή και αφετηρία. Δεν υπάρχει χρόνος καθεαυτός που διαφοροποιεί την κτίση με το δημιουργό, αλλά η διαφοροποίηση προέρχεται από την ίδια την εξελικτική πορεία της κτίσης, την ετερουσιότητά της και την ίδια τη χρονικότητά της, ως ιδιότητα του κτιστού είναι και όχι ως ανεξάρτητη διάσταση, όπου προηγείται ο Θεός και ακολουθεί η κτίση².

Ο Ματσούκας θεωρεί ότι η διδασκαλία για την εκ του μη όντος δημιουργία αποτελεί, όπως αναφέραμε, το θεμέλιο της θεολογικής πατερικής σκέψης. Ο δημιουργός Θεός διαφέρει ως προς την ουσία του από την κτιστή πραγματικότητα, η απόσταση όμως που θέτει αυτή η διαφορά, γεφυρώνεται με τις ενέργειες του Θεού, οι οποίες ζωοποιούν και συγκροτούν την κτίση και τον άνθρωπο. Από την αρχή της δημιουργίας η κτίση τοποθετείται σε μια πορεία εξελικτική με στόχο την προσέγγιση της θείας πραγματικότητας. Ο δρόμος αυτός δεν είναι εύκολος, γιατί ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της παρεκτροπής και του εκμηδενισμού, όπως θα αναπτύξουμε παρακάτω.

Με την εκ του μη όντος διδασκαλία συμπλέκονται και οι ερωτήσεις για το ποιος και το πώς της δημιουργικής πράξης. Ο

εξελισσόμενος» παρατηρεί ο καθηγητής, Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 162 - 163).

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 166.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σσ. 155εξ.

Ματσούκας υποστηρίζει πως στα πρώτα δύο κεφάλαια του βιβλίου της Γένεσης, όπου γίνεται λόγος για το θέμα της δημιουργίας, εμφανίζονται στο προσκήνιο οι δύο πρωταγωνιστές: ο Θεός και ο άνθρωπος. Σκοπός του τελικού συντάκτη της Γένεσης είναι να παρουσιάσει ευθύς εξαρχής στο κέντρο της δημιουργίας τη σχέση Θεού και ανθρώπου. Τα πάντα κάνει ο Θεός, και ο άνθρωπος οφείλει να εξαρτάται απ' αυτόν για να έχει ζωή¹.

Στο ερώτημα τώρα ποιος δημιούργησε τον κόσμο, η απάντηση έρχεται με τον παρακάτω γλαφυρό τρόπο: δημιουργός του κόσμου είναι «ο απρόσιτος και προσεγγιζόμενος με το λόγο και τη δόξα του Θεός, ο οποίος γνωρίζεται στην ιστορία της κοινότητας του λαού, όπου ο ίδιος αναδεικνύει και αναγνωρίζει απεσταλμένους και προφήτες, που τον οραματίζονται και ακούνε το λόγο και το θέλημά του»². Ο άκτιστος Θεός δεν παρουσιάζεται αμέτοχος της ιστορικής πορείας του ανθρώπου. Αντίθετα, παρεμβαίνει σ' αυτή με τις ενέργειές του, στα πλαίσια του σχεδίου της θείας οικονομίας.

Για τον τρόπο με τον οποίο αναδύθηκε στην ύπαρξη ο κτιστός κόσμος, ο Ματσούκας ανατρέχει στη θεολογική σκέψη των Καππαδόκων πατέρων, του Μεγάλου Βασιλείου και του Γρηγορίου Νύσσης. Εντυπωσιακή είναι η διάκριση που κάνουν οι δύο παραπάνω πατέρες ανάμεσα στο ποιος έκανε τον κόσμο και το πώς έγινε αυτός. Το πρώτο είναι θέμα καθαρά χαρισματικής πείρας και θεολογίας, ενώ το δεύτερο επιστήμης και έρευνας. Κατά το Ματσούκα η διάκριση αυτή που έκαναν οι Καππαδόκες ήταν άκρως πρωτοποριακή και αξεπέραστη ακόμη και σήμερα. Τονίζει με έμφαση ότι ο Μ. Βασίλειος, με τα κηρύγματά του, που αποτέλεσαν την Εξαήμερο, είχε λύσει το ζήτημα από τον τέταρτο ακόμη αιώνα.³ Δεν ελαττώνεται ο θαυμασμός μας, λέει ο Μ. Βασίλειος, για τα μεγαλεία του Θεού, αν βρούμε τον

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σσ. 168 - 169.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 169.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 170.

τρόπο με τον οποίο έγιναν όλα τα θαυμαστά έργα του Θεού· αν πάλι δεν το κατορθώσουμε, μας αρκεί η απλή πίστη¹. Σε άλλο σημείο τονίζει ότι η διήγηση της Γένεσης πολλά παρέλειψε να πει, επειδή ο Θεός θέλησε να γυμνάσει το νου μας με τη δική μας έρευνα. Για τον Ματσούκα, η παραπάνω προτροπή είναι τόσο πρωτοποριακή, που ακόμη και σήμερα λίγοι τολμούν να πουν τέτοια πράγματα². Εξαίρει το πνεύμα των Καππαδόκων πατέρων που, παραμένοντας πιστοί στην διπλή θεολογική μεθοδολογία, γνώριζαν ότι «η αποκάλυψη είναι αιμάτινη πορεία στην κοινότητα των λαών, όπου η γνώση, χαρισματική και επιστημονική, είναι μια συνεχής κατάκτηση, με άσκηση και τρόπο ζωής³... Στην προκειμένη περίπτωση, καταλήγει ο καθηγητής, η θεόπνευστη αλήθεια αναφέρεται αποκλειστικά στο ποιος της δημιουργίας, και στην αδαπάνητη θεία κίνηση μέσω της κτίσης και της ιστορίας. Το πώς της δημιουργίας είτε με το μύθο είτε με επιστημονικές παραστάσεις εντάσσεται στην ανθρώπινη επινοητικότητα»⁴.

3. Συνέπειες της εκ του μη όντος δημιουργίας

Κεντρική θέση στα έργα του Ματσούκα κατέχει η διδασκαλία για τη δημιουργία της κτίσης και του ανθρώπου εκ του μη όντος. Όπως ήδη έγινε φανερό με τη διδασκαλία αυτή τονίζεται ιδιαίτερα η ετερουσιότητα μεταξύ του δημιουργού Θεού και της κτιστής πραγματικότητας. Αυτό όμως δε σημαίνει πως η κτίση δεν έχει καμιά σχέση με το δημιουργό της. Μπορεί ως προς την ουσία της να είναι

1. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* PG 29, 25A: «Ὁὐ γὰρ ἐλαττοῦται ἡ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἔκπληξις, ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τί τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ· εἰ δὲ μὴ ἀλλὰ τὸ γὰρ ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων».

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Γ'*, ὄπ. π., σ. 171.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Γ'*, ὄπ. π., σ. 172.

4. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Γ'*, ὄπ. π., σσ. 175 - 176.

ανόμοια, η προέλευσή της όμως από το μη ον στο ον, καθώς οφείλεται στη βουλητική ενέργεια του Θεού, θεμελιώνει μία άμεση ζωντανή και δυναμική σχέση με το Θεό. Ολόκληρη η δημιουργία βρίσκεται σε μια εξελικτική πορεία. Ζει, υπάρχει, δημιουργεί και εξελίσσεται χάρη στις βουλητικές ενέργειες του Θεού. Αν οι ενέργειες αυτές σταματήσουν να διοχετεύονται στην κτίση, τότε αυτή θα πάψει να υφίσταται, θα οδηγηθεί στην αφάνεια και θα αντιμετωπίσει το κίνδυνο του εκμηδενισμού.

Πρώτη λοιπόν συνέπεια της εκ του μη όντος δημιουργίας είναι αυτή η απόλυτη σχέση εξάρτησης της κτίσης από το Θεό. Ο Τριαδικός Θεός είναι ο ζωοδότης της κτιστής πραγματικότητας. Ο άνθρωπος και ολόκληρη η κτίση έχουν άμεση υπαρξιακή σχέση εξάρτησης από το Θεό. Η βουλητική θεία ενέργεια που ήταν απαραίτητη για τη δημιουργία, χρειάζεται και για την περαιτέρω πορεία της. Τα εκ του μη όντος δημιουργήματα, έχουν ουσιαστική ανάγκη των ζωοποιών ενεργειών του, οι οποίες, αν πάψουν να διοχετεύονται, τότε κινδυνεύουν με την επιστροφή τους στο μη ον. Το ότι όμως εξακολουθούν και υπάρχουν μαρτυρεί πως ο απρόσιτος, ως προς τη φύση του, Θεός είναι συνεχώς παρών στην κτίση¹. Αυτή η θεία

¹. Η δημιουργία εκ του μη όντος φανερώνει δηλαδή ένα Θεό που είναι απρόσιτος και ταυτόχρονα προσιτός. «Είναι πέρα για πέρα απρόσιτος, γράφει ο καθηγητής Ματσούκας, μια και είναι δημιουργός και ριζικά διαφορετικός από τα δημιουργήματα, και άμεσα προσιτός κατά τη δόξα του, εφόσον τα λογικά πλάσματα δεν κόβουν τις γέφυρες επικοινωνίας. Έτσι κάθε φορά που γίνεται μια τέτοια διακοπή ή που οξύνεται στο έπακρο θα λέγαμε, οι θεοφάνειες, πάλι διαμέσου της φύσης και της ιστορίας, όπως είναι η διαρκής επικοινωνία της αποκάλυψης, οικοδομούν την άμεση σχέση Θεού και ανθρώπου», Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Όρθοδοξία και αίρεση στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς του Δ', Ε', ΣΤ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 79 - 80. Λόγω της οντολογικής διάκρισης δημιουργού και δημιουργήματος, ο μοναδικός τρόπος της κατ' ενέργειαν επικοινωνίας με το Θεό είναι οι θεοφάνειες. Οι θεοφάνειες δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο μοναδικός δρόμος επικοινωνίας Θεού και ανθρώπου, κάθε φορά που ο άνθρωπος τον ξεχνάει. Ο απρόσιτος λοιπόν

παρουσία συντελείται διαμέσου των ενεργειών του Θεού. Η σχέση δημιουργήματος και δημιουργού είναι μία σχέση ενεργειακή. Στη δημιουργία εκ του μη όντος ο Θεός δημιουργεί μια πραγματικότητα ετερούσια ως προς τη δική του φύση. Αυτή η πραγματικότητα δεν είναι αυθύπαρκτη και ως ετερούσια δεν μπορεί από τη φύση της να μετέχει στη θεία ουσία. Ο Θεός την προικίζει με τη δυνατότητα να μετέχει στις ενεργειές του και ως εκ τούτου να παραμένει στο είναι¹.

Συνέπεια της προέλευσης των κτιστών όντων από την ανυπαρξία στην ύπαρξη εκ του μη όντος είναι η τρεπτότητά τους. Το είναι των όντων δεν είναι αυθύπαρκτο, αυτόνομο και ανεξάρτητο. Τα κτιστά όντα έχουν το είναι από μια γένεση που τείνει σε ολοκλήρωση. Επειδή όμως προέρχονται από το μη ον, ελλοχεύει ανά πάσα στιγμή η επιστροφή στο μη ον. Λόγω της κτιστότητάς τους υπόκεινται στην τρεπτότητα και στη ροπή προς την αλλοίωση και τον εκμηδενισμό². Σ' αυτή την τρεπτότητα και την ροπή προς τον εκμηδενισμό, ο Ματσούκας βλέπει την πηγή του κακού. Το κακό δημιουργείται από την αυτεξούσια κίνηση των λογικών όντων, που, λόγω της κατασκευής τους, τείνουν σε μια ολοκλήρωση και εξέλιξη την οποία μπορεί να χάσουν. Αντί να φτάσουν στη θεία τελειότητα, μπορούν να

Θεός γίνεται προσιτός κατά τη δόξα του με άμεσο τρόπο και μόνο όπως ταιριάζει στο δημιούργημα, διαμέσου της κτίσης και της ιστορίας.

1. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 152. Σε ένα άλλο σημείο ο καθηγητής παρατηρεί πως η κτιστή πραγματικότητα, όντας ριζικά ανόμοια ως προς τη θεία ουσία, μετέχει μόνο στις θείες ενέργειες. Αν μετείχε στην ουσία αυτό θα δήλωνε αυτόματα την ομοουσιότητά της με το Θεό. Ο Θεός συνεπώς δεν μπορεί να είναι κατ' ουσίαν παρών στην κτίση, αλλά μόνο κατ' ενέργειαν. Επομένως η σχέση θεότητας και κτίσεως είναι σχέση μετοχής. Η μετοχή αυτή κινείται μόνο στην «περιοχή» της ενέργειας και ποτέ στην «περιοχή» της θείας ουσίας, N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Μέ σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία*, όπ. π., σσ. 276.

2. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Μέ σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 272.

οδηγηθούν προς τον εκμηδενισμό. Αυτή είναι η τραγωδία της ανθρώπινης φύσης που μπορεί να τραπεί λόγω της κτιστότητάς της και να ανακαλύψει μία παραμορφωμένη πραγματικότητα, ξένη για τον σκοπό για τον οποίο πλάστηκε.¹

Ολόκληρη η δημιουργία, αισθητή και νοητή, υλική και πνευματική δεν είναι άτρεπτη, αλλά εξαιτίας της δημιουργίας της εκ του μη όντος είναι τρεπτή και υπόκειται στους νόμους αυτής της τρεπτότητας. Άτρεπτος είναι μόνο ο τέλειος δημιουργός Θεός. Η κτίση, λόγω της εκ του μη όντος δημιουργίας της, δεν είναι τέλεια και έχει την τάση να στρέφεται προς τον εκμηδενισμό. Σύμφωνα με το Ματσούκα², τα κτιστά όντα βρίσκονται σε δύο οριακές καταστάσεις: πρώτον είναι τρεπτά και αλλοιωτά, και δεύτερον κινούνται μεταξύ τελείωσης, κατά μετοχή στο τέλειο ον, και αλλοτρίωσης που μπορεί να φτάσει ως το μηδενισμό. Λόγω της κτιστότητάς τους υπόκεινται στη ρευστότητα, τη θνητότητα και τη φθαρτότητα.

Η τρεπτότητα αυτή της φύσης, υποστηρίζει ο Ματσούκας, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κακό. Την άποψή του αυτή τη θεμελιώνει στη φράση «καλά λίαν»³ του συγγραφέα της *Γένεσης*, ο οποίος τονίζει ότι τα δημιουργήματα είναι καλά, όχι όμως με την έννοια της θείας τελειότητας. Ότι δημιουργεί ο Θεός είναι αγαθό και δεν μπορεί να νοηθεί ως κακό. Όλα τα λογικά κτίσματα είναι τρεπτά προς δύο κατευθύνσεις. Προς την καλή αλλοίωση, η οποία κατευθύνει τον άνθρωπο κοντά στον Θεό και προς την κακή αλλοίωση, η οποία απομακρύνει τον άνθρωπο απ' αυτόν. Επομένως, όλα τα κτίσματα, αισθητά και νοητά, εξαιτίας της τρεπτής φύσης τους βρίσκονται σε μια οριακή κατάσταση. Έχουν τη δυνατότητα της καλής αλλοίωσης, ως σχέση και φιλία προς το Θεό και της κακής αλλοίωσης, ως απομάκρυνση απ' αυτόν. Η επιλογή όμως της μιας ή της άλλης

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της Φιλοσοφίας. Με σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία*, οπ. π., σσ. 272 - 273.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 175.

3. *Γεν.* 1, 31.

δυνατότητας εξαρτάται από την αυτεξούσια κίνηση των λογικών όντων¹.

Ως λογική συνέπεια της τρεπτότητας ακολουθεί η ρευστότητα και η μεταβλητότητα της φύσης. Ο Ματσούκας ασχολείται επιμελώς με αυτά στο έργο του *Θεολογία Κτισιολογία Εκκλησιολογία κατά τον Μέγαν Αθανάσιον*. Ο Θεός είναι το αμετάβλητο όντως ον, ενώ η κτιστή δημιουργία, από τη φύση της είναι ρευστή και μεταβλητή. Συνεπώς, η κτίση δεν έχει ουσιαστική συγγένεια προς τον Θεό και λόγω της ρευστότητας και της μεταβλητότητάς της ρέπει προς τον εκμηδενισμό. «Τα λογικά και ελεύθερα όντα χαρακτηρίζονται από τη ροπή προς δύο κατευθύνσεις, προς την αμετάβλητη πραγματικότητα της ζωής και προς τη ρευστότητα των αφανιζομένων πραγμάτων»². Η ρευστότητα της κτίσης αποτελεί, σύμφωνα με τον Ματσούκα, την αφετηρία της ορθής εκτίμησης του ανθρώπου, ως προς τα όρια της δυνατότητάς του να αντιμετωπίσει τη φθορά και το θάνατο. Για να μπορέσει ο άνθρωπος να ξεπεράσει τη φθορά, πρέπει να υπερβεί αυτά τα όρια και να τα απλώσει στο χώρο των ζωοποιών ενεργειών του Θεού. Αν ο άνθρωπος παραμείνει στα στενά όρια της φθοράς και του θανάτου, οδηγείται στην ειδωλολατρία και στην απομάκρυνση από το Θεό.

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 177.

2. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Έκκλησιολογία κατά τον Μέγαν Αθανάσιον. Σημεία πατερικής και οίκουμηνικής θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 32.

Κεφάλαιο Β': Η κατ' εικόνα Θεού δημιουργία του ανθρώπου.

1. Το κατ' εικόνα στην πατερική γραμματεία.

Η δημιουργία του ανθρώπου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού βρίσκεται στο κέντρο της χριστιανικής ανθρωπολογίας. Το χωρίο 1, 26 της *Γένεσης* αποτελεί τη θεολογική βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε όχι μόνο η βιβλική αλλά και η πατερική ανθρωπολογία. Με το τέλος της δημιουργίας των υπολοίπων κτισμάτων (εκτός του ανθρώπου), ο Θεός προχωρά στη δημιουργία του ανθρώπου με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο: ενώ τα πάντα δημιουργήθηκαν με ένα απλό νεῦμα, η δημιουργία του ανθρώπου είναι το αποτέλεσμα μια ξέχωρης θείας φροντίδας: ο άνθρωπος αναδύεται στο είναι ως μία ύπαρξη κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού και καθίσταται κύριος μέσα στην κτίση¹.

Ευθύς εξαρχής, θα θέλαμε να σημειώσουμε πως οι πατέρες της Εκκλησίας απέφυγαν να οικοδομήσουν, κατά τρόπο συστηματικό, μία χριστιανική ανθρωπολογία. Η μόνη πραγματεία με καθαρά ανθρωπολογικό περιεχόμενο είναι το έργο του αγ. Γρηγορίου Νύσσης «*Περί Κατασκευής τοῦ Ἀνθρώπου*». Η πατερική θεολογία κάνει λόγο για τον άνθρωπο με βάση την αρχή της κατ'εικόνα αντιστοιχίας, σύμφωνα με την παρατήρηση του Π. Ευδοκίμωφ².

Η πατερική γραμματεία ακολουθεί διαφορετική γραμμή³ από την αρχαία ελληνική φιλοσοφική σκέψη που υποστήριζε ότι ο άνθρωπος διαφέρει από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο, όντας προικισμένος με λογική, νου και αθάνατη ψυχή⁴. Χωρίς να αποκλείουν τις παραπάνω ιδιότητες, οι πατέρες τονίζουν τα χαρακτηριστικά του

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 194.

2. Π. ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ, *Όρθοδοξία*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 74.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 193.

4. Πρβλ. Θ. ΖΗΣΗ, *Πλατωνικά. Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 100 εξ.

«κατ' εικόνα» και του «καθ' ομοίωσιν», για να εξηγήσουν την ιδιαίτερη και ξεχωριστή σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπου, δημιουργού και δημιουργήματος¹. Ο καθ. Νίκος Ματσούκας τονίζει ιδιαίτερα, ότι τα χαρακτηριστικά που απορρέουν από την κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού δημιουργία του ανθρώπου, είναι αυτά που επιβάλλουν μια ιδιάζουσα και ακατάλυτη σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπου και όχι τα κριτήρια που θέτει η φιλοσοφία (λογική, νους, και αθάνατη ψυχή). Συνεπώς, η βιβλική διδασκαλία και η πατερική θεολογία, χωρίς να απορρίπτουν τις αφηρημένες έννοιες της λογικής, του νου, του νοητού κόσμου, στρέφονται στις πραγματικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του Δημιουργού Θεού και του ανθρώπου, που είναι η εικόνα, η ομοίωση και η κυριαρχικότητα του τελευταίου πάνω στη φύση. Η λογική, ο νους, η νόηση, η αθάνατη ψυχή, που τονίζονταν ιδιαίτερα, ως χαρακτηριστικά του ανθρώπου από τη φιλοσοφία, υποχωρούν και εντάσσονται δευτερογενώς στη σχέση δημιουργού και δημιουργήματος².

Όσο και αν ανατρέξουμε στην πατερική γραμματεία, είναι δύσκολο να βρούμε ένα σαφή και συστηματικό ορισμό του κατ' εικόνα. Οι πατέρες περισσότερο ενδιαφέρονται να αναδείξουν στη διδασκαλία τους τη συγγένεια μεταξύ ανθρώπου και Θεού. Η συγγένεια αυτή είναι εικονική, όπως υποδεικνύεται από τη φράση «κατ' εικόνα» και αποτελεί την ουσία της πατερικής θεολογίας, αναφορικά με τη δημιουργία. Παράλληλα όμως η διδασκαλία για την «κατ' εικόνα Θεού» δημιουργία του ανθρώπου αποτελεί τον άξονα, γύρω από τον οποίο αναπτύσσεται η πατερική σκέψη για την ορθόδοξη κοσμολογία, ανθρωπολογία, ακόμη και για τη χριστολογία.

Για την αποφυγή οποιασδήποτε υπόνοιας για μία κατά φύση σχέση του Δημιουργού Θεού με τον άνθρωπο, που θα θύμιζε την πλατωνική θεία καταγωγή της ψυχής του ανθρώπου (για το λόγο αυτό

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 193.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 197.

είναι αθάνατη)¹, η πατερική σκέψη από νωρίς συνέδεσε την έννοια της εικόνας με το ακατάληπτο που χαρακτηρίζει τη φύση του Θεού². Ο Γρηγόριος Νύσσης, στο έργο του *Περί κατασκευής του Ανθρώπου*, υποστηρίζει ότι, αφού ο Θεός είναι ακατάληπτος, δεν είναι δυνατό παρά και η εικόνα του μέσα στον άνθρωπο να είναι και αυτή ακατάληπτη³.

Δεν μπορούμε δηλαδή να κατανοήσουμε διαφορετικά την εικόνα, παρά μονάχα με την ιδέα της συμμετοχής του ανθρώπου στα αιώνια αγαθά του Θεού. Η εικόνα του Θεού δεν είναι τίποτε άλλο παρά η έσχατη τελειότητα και η απόλυτη πληρότητα, που νιώθει ο άνθρωπος από τη συμμετοχή του στα θεία αγαθά. Είναι όμως σαφές ότι οι πατέρες χρησιμοποιούν το κατ'εικόνα ως κεντρικό μοχλό στην προσπάθειά τους για την κατανόηση του μυστηρίου του ανθρώπου. Εκείνο που θέλουν να αναδείξουν σε κάθε περίπτωση είναι η προέλευσή του, η δομή του και ο προσορισμός του, φωτίζοντας όσο είναι

1. Βλ. Α. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικός στοχασμός και χριστιανική διανόηση. Η φιλοσοφία των πατέρων*, Αθήνα 1993, σσ. 54εξ.

2. Βλ. Π. ΝΕΛΛΑ, *Ζών Θεούμενον. Προοπτικές για μία ὀρθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, Αθήνα 1992, σ. 20.

3. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί κατασκευής του Ανθρώπου* 11, PG 44, 153 D - 156 B: «Ὅτι ἀθεώρητος ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις...Ποιήσωμεν γάρ, φησίν, ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Ἡ γάρ εἰκὼν ἕως ἄν ἐν μηδενί λείπηται τῶν κατὰ τὸ ἀρχέτυπον νοουμένων, κυρίως ἐστὶ εἰκὼν καθ' ὃ ἄν διαπέση τῆς πρὸς τὸ πρωτότυπον ὁμοιότητος, κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος εἰκὼν οὐκ ἔστιν. Οὐκοῦν ἐπειδὴ ἐν τῶν περὶ τὴν θείαν φύσιν θεωρουμένων ἐστὶ τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας· ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἐν τούτῳ τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἔχει τὴν μίμησιν. Εἰ γάρ ἢ μὲν τῆς εἰκόνας φύσις κατελαμβάνετο, τὸ δὲ πρωτότυπον ὑπὲρ κατάληψιν ἦν· ἢ ἐναντιότης τῶν ἐπιθεωρουμένων τὸ διημαρτημένον τῆς εἰκόνας διήλεγθεν. Ἐπειδὴ δὲ διαφεύγει τὴν γνῶσιν ἢ κατὰ τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον φύσις, ὅς ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ἀκριβῆ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἔχει τὴν ὁμοιότητα, τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀγνώστῳ χαρακτηρίζων τὴν ἀκατάληπον φύσιν».

δυνατό την ίδια τη φύση του. Η απουσία δηλαδή μίας συστηματικής ανάλυσης του κατ'εικόνα δε σημαίνει στην πατερική διδασκαλία και έλλειψη μιας ξεκάθαρης ανθρωπολογικής κατεύθυνσης¹.

Σημείο εκκίνησης για τους πατέρες σχετικά με τη θεολογία του κατ'εικόνα αποτελεί αναμφίβολα η διδασκαλία του απ. Παύλου για τον Χριστό, ως εικόνα του Θεού του αοράτου, όπως αυτή αναπτύσσεται στην αρχή της *Προς Κολοσσαείς Επιστολής*: «ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὄρατά καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἔκτισται· καὶ αὐτός ἐστιν πρό πάντων καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν· καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας»². Πρόκειται για ένα κείμενο με κοσμολογικό και ανθρωπολογικό περιεχόμενο, όπου υπογραμμίζεται, όχι τόσο η σχέση του Λόγου με το Θεό Πατέρα, αλλά η σημασία του Χριστού για τον άνθρωπο. Η πατερική γραμματεία, με βάση την προοπτική που τίθεται από τον απ. Παύλο, συνδέει «το παύλειο θέμα Χριστός - Εικὼν Θεοῦ με το θέμα της *Γενέσεως* ἄνθρωπος - κατ'εικόνα του Θεού»³.

Σύμφωνα με το Ματσούκα⁴, η βιβλική και η πατερική θεολογία αποδίδουν την εικόνα στο Λόγο. Ο Χριστός καλείται εικόνα του Θεού, ως δημιουργική αρχή και ως «απαύγασμα»⁵ της δόξας του Θεού Πατέρα. Ο Χριστός είναι η φυσική εικόνα του Θεού Πατέρα. Για το λόγο αυτό, οι πατέρες επισημαίνουν ξεκάθαρα, πως ο Χριστός αποτελεί την εικόνα του Θεού και ο άνθρωπος την εικόνα του Χριστού.

1. Π. ΝΕΛΛΑ, *Ζῶον Θεοῦμενον. Προοπτικές γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ὁ. π., σ. 21.

2. *Κολ.* 1, 15 - 18.

3. Π. ΝΕΛΛΑ, *Ζῶον Θεοῦμενον. Προοπτικές γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ὁ. π., σ. 21.

4. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, ὁπ. π., σ. 194.

5. Ἐβρ. 1, 3.

Είναι δηλαδή εικόν Εικόνας ή καλύτερα κατ' εικόνα Θεού, όπως διαφαίνεται από το παρακάτω κείμενο του Ωριγένη: «Εικών μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἐστίν... κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος πεποιήται»¹.

Κάνοντας λόγο για το κατ' εικόνα, τίθεται το ερώτημα για το πού εδράζεται το κατ' εικόνα στον άνθρωπο, στην ψυχή, στο σώμα ή στον όλο άνθρωπο. Το ερώτημα αυτό τέθηκε ήδη από την αρχαιότητα². Ο Ματσούκας ανθολογεί αρκετά κείμενα πατέρων και επισημαίνει πως το κατ'εικόνα στο σύνολο σχεδόν της πατερικής θεολογίας εντοπίζεται στη νοερή και αυτεξούσια λειτουργία της ψυχής³. Παραθέτει για παράδειγμα τις θέσεις του Οσίου Κορδούης, όπως τις διασώζει ο εκκλησιαστικός ιστορικός Γελάσιος Κυζικηνού⁴: «Τό κατ' εἰκόνα, ὦ φιλόσοφε, νοητέον οὐ κατὰ τήν σωμάτων σύνθεσιν, ἀλλά κατὰ νοερόν ἐντετυπῶσθαι ὁ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος. Ἄκουε τοίνυν καί σύνες. Ἀγαθός ὢν ὁ Θεός τῇ φύσει ἐνέπηξε τῇ νοερᾷ τοῦ ἀνθρώπου οὐσία τό κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καί ὁμοίωσιν, οἷον τήν ἀγαθότητα, τήν ἀπλότητα, τήν ἀγιότητα, τήν καθαρότητα, τήν μακαριότητα καί τά τούτοις ὁμοιαῖ ἵνα ἄπερ ἐστίν ὁ Θεός τῇ φύσει, ταῦτα κατὰ τήν αὐτοῦ χάριν ἔχειν δυνηθῆ καί ὁ ὑπ' αὐτοῦ κτισθεῖς ἄνθρωπος, τοῦτ' ἔστι τό νοερόν αὐτοῦ».

1. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατά Κέλσου* 6, 63, PG 11, 1393.

2. Βλ. Χ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κατὰ Ἀνθρωπομορφιτῶν*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 67εξ. Ο Vladimir Lossky επισημαίνει πως εάν θελήσουμε να βρούμε στη πατερική γραμματεία ένα σαφή προσδιορισμό, για το πού εδράζεται στον άνθρωπο το κατ' εικόνα, υπάρχει κίνδυνος να αποπροσανατολιστούμε λόγω της πληθώρας διαφόρων απόψεων, οι οποίες, χωρίς βέβαια να δίστανται, αδυνατούν να αναφερθούν σε ένα οποιοδήποτε μέρος του ανθρωπίνου είναι, V. LOSSKY, *Η Μυστική Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ὅπ. π., σ. 133.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β'*, ὅπ. π., σ. 197.

4. *Τῶν κατὰ τήν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον πραχθέντων σύνταγμα* 2, 1 PG 85, 1260AB.

Ο Όσιος Κορδούης δέχεται κατά κατηγορηματικό τρόπο πως το κατ' εικόνα εντοπίζεται στη νοερή λειτουργία της ψυχής.

Υπάρχουν βέβαια πατέρες που εστιάζουν το κατ'εικόνα στον όλο άνθρωπο. Ο αγ. Επιφάνιος, ο οποίος αρχικά αποφεύγει να πάρει θέση, λέγοντας πως μόνο ο Θεός, που δώρησε την χάρη του κατ' εικόνα στον άνθρωπο γνωρίζει πού εστιάζεται το κατ' εικόνα¹. Στη συνέχεια, όμως, με σαφή τρόπο τονίζει πως το κατ' εικόνα αναφέρεται στη συνολική ύπαρξη του ανθρώπου². Στο έργο «Πνευματικές ομιλίες» που αποδίδεται στον Άγιο Μακάριο τον Αιγύπτιο³, η εικόνα του Θεού παρουσιάζεται υπό μια διπλή μορφή: α) αρχικά πρόκειται η ελευθερία του ανθρώπου, το αυτεξούσιο, το οποίο δεν μπορεί να απολεσθεί από την αμαρτία και β) είναι «ουράνια εικόνα», η κοινωνία με το Θεό, δυνάμει της οποίας ο άνθρωπος πριν από την αμαρτία ενεδύθη τον Θεό Λόγο και το Άγιο Πνεύμα.

Όπως ο Επιφάνιος, έτσι και ο Ιωάννης Δαμασκηνός, αλλά και ο Γρηγόριος Παλαμάς⁴ αργότερα εντοπίζουν το κατ' εικόνα στον όλο άνθρωπο, αναδεικνύοντας την ψυχοσωματική ενότητα του ανθρώπου. Στο κείμενο της νεκρώσιμης ακολουθίας, που κατά πάσα πιθανότητα συντάχθηκε από τον αγ. Ιωάννη Δαμασκηνό, το κατ' εικόνα αποδίδεται στον όλο άνθρωπο. Ο υμνωδός θρηνεί, γιατί βλέπει την κατ' εικόνα Θεού πλασμένη ομορφιά του σώματος δίχως τη ζωοποιό δύναμη του πνεύματος, άμορφη και άκομψη. «Πρόκειται για τον όλο

1. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Κατά Αίρέσεων* PG 42, 344 B : «Ποῦ δέ ἔστιν ἡ ποῦ πεπλήρωται τό κατ' εἰκόνα, αὐτῷ μόνῳ ἔγνωσται τῷ θεῷ, κατὰ χάριν τῷ ἀνθρώπῳ δωρησαμένῳ τό κατ' εἰκόνα».

2. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Κατά Αίρέσεων* PG 42, 344 B : «Ἄλλ' εἶναι μὲν πιστεύειν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τό κατ' εἰκόνα, ἐν παντί δέ μάλιστα καί οὐχ ἀπλῶς».

3. Ομιλία 12, 6, 7, PG 34, 557 - 561.

4. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Προσωποποιίαι* PG 150, 1361 BC: «Ἰσχυρισαίμην γάρ ἐκ τῆς γραφικῆς ἀνθρώπου φυσιολογίας ὀρμώμενον, μή ἄν ψυχὴν μόνην, μήτε σῶμα μόνον λέγεσθαι ἄνθρωπον, ἀλλά τό συναμφότερον, ὃν δὴ κατ' εἰκόνα πεποιηκέναι Θεός λέγεται».

άνθρωπο που υφίσταται το θάνατο, για τον ίδιο άνθρωπο, που ως ψυχή αναπαύεται στους κόλπους της θεότητας, και γι' αυτόν τον ένα και ενιαίο που μεταμορφώνεται με την ανάσταση»¹

Ο Ματσούκας επισημαίνει ότι για όλους του θεολόγους η υπαρξιακή ενότητα του ανθρώπου είναι δεδομένη. Μπορεί η θεολογία να τονίζει τη νοερή φύση της ψυχής, αυτό όμως γίνεται γιατί αυτή είναι η ανώτερη λειτουργία του ανθρώπου. Είναι σαφές ότι, εξαιτίας της ψυχοσωματικής και υπαρξιακής ενότητας, μπορεί κανείς να επισημάνει το κατ' εικόνα σ' ένα μέλος της ανθρώπινης ύπαρξης, και αυτονοήτως να ανήκει στον όλο άνθρωπο.² Παροδικά και ενδεικτικά γίνεται λόγος για σώμα, για ψυχή, για ανώτερες λειτουργίες. Εν κατακλείδι, ο άνθρωπος ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού δημιουργημα έχει τη δεκτικότητα να δει ως συνολική ύπαρξη τον Θεό, να συναναστραφεί μαζί του, να μεταμορφωθεί και να μεταβληθεί σε θείο κάλλος³.

Κατά το Ματσούκα, όπως ειπώθηκε, η πατερική θεολογία δέχεται κατά κανόνα πως το κατ' εικόνα εντοπίζεται στη νοερή και αυτεξούσια λειτουργία της ψυχής. Μπορεί βέβαια να υπάρχουν πατέρες που αποφεύγουν να προσδιορίσουν το κατ' εικόνα Θεού, σε ένα οποιοδήποτε σημείο του ανθρώπου ανάλογα με τα διάφορα θέματα που πραγματεύονται. Γι' αυτό άλλοτε αποδίδουν το κατ' εικόνα στο αυτεξούσιο του ανθρώπου, όπως αναφέρθηκε ή στο στοιχείο της λογικότητας ή ακόμη και στην ιδιοτητά του να κυριαρχεί στη φύση. Άλλοτε πάλι στην ψυχή, αποκλείοντας το σώμα, άλλοτε στο νου ή στη διάκριση φύσεως και προσώπου και άλλοτε στον όλο άνθρωπο, ως ενιαία ψυχοσωματική ύπαρξη ταυτίζουν δηλαδή το κατ' εικόνα με τη συνολική ύπαρξη. Για τον Ματσούκα οι παραπάνω διαφοροποιήσεις δεν αποτελούν κάποια διάσταση απόψεων, γιατί κατά την άποψή του,

1. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 199.

2. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 198.

3. N. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 199.

οι ίδιοι που κάνουν αυτή την ταύτιση, τις περισσότερες φορές μιλάνε για το κατ' εικόνα της νοούσας ψυχής¹.

Ο Ματσούκας αφιερώνει ιδιαίτερη μελέτη στον Μ Αθανάσιο. Ο Μ. Αθανάσιος απέδωσε ξεχωριστή σημασία στην έννοια του κατ' εικόνα, συνδέοντάς την με την Αγία Τριάδα, που αποτελεί τη βάση της θεολογικής του σκέψης. Για τον Μ. Αθανάσιο εικόνα του Θεού Πατέρα και αληθινό γέννημα εκ της ουσίας του είναι ο Υιός, που λόγω της ομοουσιότητάς του με τον Πατέρα δεν μπορεί να συγκριθεί με τα δημιουργήματα. Συνεπώς, ο άνθρωπος δεν αποτελεί εικόνα του Θεού, αλλά είναι το κατ' εικόνα Θεού δημιούργημα². Βρίσκονται εδώ και τα σπέρματα της διάκρισης ουσίας και ενέργειας, όπως αυτή αναπτύχθηκε αργότερα. Ο Μ. Αθανάσιος θεωρεί ως εικόνα του Πατέρα τον Υιό, που είναι αληθινό γέννημα εκ της ουσίας του Θεού, ενώ ο άνθρωπος, ως δημιούργημα κατ' εικόνα Θεού, καθίσταται υιός όχι κατά φύση, αλλά με τη θεία βούληση και λόγω της μετοχής του στις ζωοποιές θείες ενέργειες³.

Η δημιουργία κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού περιλαμβάνει την ιδέα της μετοχής στις ζωοποιές θείες ενέργειες. Ο εμπλουτισμός του κατ' εικόνα με τις θείες ενέργειες αλλά και σε συνδυασμό με τα άλλα γνωρίσματα που συγκροτούν το κατ' εικόνα συνθέτουν τις προϋποθέσεις της μετοχής και της κοινωνίας του ανθρώπου με το Θεό.

¹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 197.

² Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Άρειανῶν* 3, 10 PG 26, 344A: «ὅτι ὁ μόνος εἰκὼν ἀληθινὴ καὶ φύσει τοῦ Πατρὸς (ὁ Υἱός) ἐστίν. Εἰ γὰρ καὶ κατ' εἰκόνα γεγόναμεν καὶ εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ἐχρηματίσαμεν, ἀλλ' οὐ δι' ἑαυτοὺς πάλιν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐνοικήσασαν ἐν ἡμῖν εἰκόνα καὶ ἀληθῆ δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἐστίν ὁ Λόγος αὐτοῦ, ὁ δι' ἡμᾶς ὕστερον γενόμενος σὰρξ, ταύτης τῆς κλήσεως ἔχομεν τὴν χάριν». Βλ. επίσης, Π. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου*, Αθήνα 1954, σ. 55εξ.

³ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτιστιολογία Ἐκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγα Ἀθανάσιο. Σημεῖα Πατερικῆς καὶ Οἰκουμενικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 72

Για το Ματσούκα η θεολογία πρέπει να δίνει πρωταρχική σημασία στο κατ' εικόνα και στο καθ' ομοίωσιν, ως δεκτικότητα και πορεία του ανθρώπου για τελείωση μέσα στα πλαίσια μιας σχέσης και ενός ζωτικού χώρου. «Ο χώρος μέσα στον οποίο αναπτύσσεται η σχέση δημιουργήματος και δημιουργού δεν είναι μια αφηρημένη κατάσταση αλλά ένας χώρος συγκεκριμένος, ιστορικός και κοινωνικός. Μέσα στο χώρο αυτό αναπτύσσονται οι άκτιστες θείες ενέργειες, από τις οποίες ο χώρος εξαρτάται απόλυτα. Το κατ' εικόνα χαρακτηρίζεται ως προίκα που δίνεται στον άνθρωπο για να την αξιοποιήσει και να τον οδηγήσει σε αγαπητική κοινωνία με τον δημιουργό του και το περιβάλλον του. Η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ δημιουργού και δημιουργήματος δεν είναι ούτε ηθική ούτε δικαιοκή, αλλά σχέση μετοχής, σε ένα ζωτικό χώρο, όπου γίνεται η ομοίωση ή και η απομάκρυνση από το Θεό. Η κτίση μετέχει στο Θεό για να ζωοποιείται και να θεώνεται. Αν ο άνθρωπος πάψει να μετέχει στις ενέργειες του Θεού, να επικοινωνεί μαζί του, οδηγείται στην αφάνεια και τον εκμηδενισμό»¹. Ο άνθρωπος, τελικά, ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού πλασμένος έχει τη δεκτικότητα να δει ως συνολική ύπαρξη το Θεό, να τον γευθεί, να συζήσει μαζί του, να μεταμορφωθεί και να μεταβληθεί «σε θείο κάλλος»².

¹. Ο καθ. Π. Χρήστου, συνδέει την κατ'εικόνα Θεού δημιουργία του ανθρώπου με τη δυναμική του πορεία προς την τελείωση: «Εικόνα είναι η συνθετική και ολοκληρωτική εκείνη δύναμη με την οποία έχει προικισθεί ο άνθρωπος, ώστε να είναι αυτεξούσιος και κυριαρχικός και δημιουργικός, όπως σ' ένα άλλο επίπεδο είναι ο Θεός. Αν ο Θεός είναι ελεύθερος στις ενέργειές του, ελεύθερος είναι και ο άνθρωπος, αν ο Θεός βασιλεύει άνω, και ο άνθρωπος βασιλεύει κάτω στη γη, αν ο Θεός δημιουργεί εκ του μηδενός και ο άνθρωπος δημιουργεί εκ προϋπάρχουσας ύλης», Π. Χρήστου, *Τό Μυστήριο του Ανθρώπου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ.18.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σσ. 198 - 199.

2. Σχέση «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν»

Ευθύς εξαρχής το κείμενο του βιβλίου της *Γένεσης* της *Παλαιάς Διαθήκης* κάνει λόγο για τη δημιουργία του ανθρώπου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού, όπως μεταφράστηκε από τους Ο'. Παρά το ότι στο εβραϊκό κείμενο οι δύο έννοιες μπορούν να θεωρηθούν συνώνυμες, υπάρχει μια διαφοροποίηση στην ερμηνευτική προσέγγισή τους, που έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου και το ρόλο που διαδραματίζει, ως πλάσμα Θεού, μέσα στην κτιστή πραγματικότητα.

Στην πατερική παράδοση γενικότερα μπορεί κανείς να εντοπίσει δύο προσεγγίσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, οι φράσεις είναι συνώνυμες, ενώ κατά τη δεύτερη το κατ' εικόνα λαμβάνει διαφορετική νοηματοδότηση από το καθ' ομοίωσιν. Στον Ωριγένη δεν εντοπίζει κανείς με ευκολία τη διάκριση των παραπάνω εκφράσεων¹. Πρώτος διαχωρίζει την εικόνα από την ομοίωση ο αγ. Ειρηναίος². Το κατ' εικόνα βρίσκεται από την αρχή στον άνθρωπο, θεωρείται ως ένα φυσικό χάρισμα που δεν μπορεί να χαθεί. Το καθ' ομοίωσιν προϋποθέτει πάντα το κατ' εικόνα, πάνω στο οποίο αναπτύσσεται. Το καθ' ομοίωσιν ενέχει μέσα του μία δυναμική, μία κίνηση και πρόοδο³. Σε αυτήν ακριβώς την προοπτική ερμηνεύει και ο καθηγητής Ν. Ματσούκας τη δημιουργία του ανθρώπου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού. Η κατάσταση δηλαδή του κατ' εικόνα είναι επιδεκτική εξέλιξης και εκβάλλει έτσι στο καθ' ομοίωσιν⁴.

1. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Εικών Θεού» και «κατ' εικόνα Θεού» παρά τῷ ἀποστόλῳ Παύλῳ, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 32εξ.

2. ΑΓ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, *Κατά Αίρέσεων* 5, 12, 24 PG 7, 1154C.

3. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία Β. Η περίοδος τῶν διωγμῶν*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 713.

4. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας*, ὄπ. π., σ. 72.

Ο άνθρωπος λοιπόν, κατά τον Νίκο Ματσούκα, παρουσιάζεται αμέσως ως ένα δραστικό και δημιουργικό πρόσωπο που τοποθετείται σε μια πορεία και έναν ανοικτό δρόμο που πρέπει να τον διανύσει σε σχέση με μια ιδιότητα και με μια εντολή. Το ότι ο άνθρωπος είναι πλάσμα κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού καθορίζει αυτή τη σχέση. Ολόκληρη η συμπεριφορά του ανθρώπου είτε στην μίμηση του Θεού και τη συνδημιουργία, είτε στην παρακοή προς το θείο θέλημα, σχετίζεται με τη φύση αυτής της εικόνας¹.

Στην πατερική θεολογία αναπτύχθηκε μια εκτενής διδασκαλία για την εικόνα στην ανθρωπολογική της διάσταση. Ο καθ. Ν. Ματσούκας² συνοψίζει ως εξής τη βιβλική και πατερική παράδοση για το κατ'εικόνα και καθ' ομοίωσιν: 1) Η εικόνα αναδεικνύει μια αμετακίνητη σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπου. 2) Δεν υποδηλώνεται καμία κατά φύση συγγένεια από αυτή τη σχέση. 3) Αντίθετα, αναδεικνύεται η ετερουσιότητα του κτίσματος, σε σχέση με το Δημιουργό. Επομένως όταν θέλουμε να αναφερθούμε στη δημιουργία του ανθρώπου η έκφραση που πρέπει να χρησιμοποιούμε είναι: το κατ' εικόνα του Θεού δημιούργημα και όχι το δημιούργημα ως εικόνα του Θεού, φράση που ενώ χρησιμοποιείται είναι καταχρηστική. 4) Το κατ'εικόνα είναι μία δωρεά ή μία προίκα, κατά την αγαπητή έκφραση του καθηγητή, του Θεού προς τον άνθρωπο, για να μιμηθεί και να μοιάσει το Θεό σε μία δυναμική πορεία κίνησης του κτίσματος προς τον Κτίστη. Πρόκειται ακριβώς για το καθ' ομοίωσιν, που δεν μπορεί να νοηθεί ως μία αυτόνομη εμφυτότητα.

Γι' αυτό ακριβώς, ενώ η πατερική θεολογία υιοθετεί το αριστοτελικό σχήμα δυνάμει - ενεργεία, το ξεπερνάει δίνοντας εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο μεταξύ του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν. Εδώ δεν πρόκειται, όπως συμβαίνει στην αριστοτελική φιλοσοφία, για την κλειστή κίνηση από το δυνάμει όν στο ενεργεία στη φορά της ολοκλήρωσης και μορφοποίησης του όντος κατά το είδος του.

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 194.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 195.

Απεναντίας, το κατ' εικόνα ως προίκα και δεκτικότητα του ανθρώπου να δει, να μιμηθεί και να μοιάσει το Θεό, μονάχα στη σχέση προς τον ζωοδότη Θεό εξελίσσεται και καταλήγει στην κορυφή του καθ' ομοίωσιν Θεού. Στη πορεία αυτή υπάρχει ένας δυναμισμός, μια τάση για τελείωση του δημιουργήματος. Στη δημιουργική αυτή κίνηση ο Ματσούκας εντοπίζει το καθ' ομοίωσιν. «Η κίνηση αυτή είναι συνεχής και άπειρη φορά, μέσα στους κόλπους της άπειρης θεότητας», καταλήγει ο καθηγητής Νίκος Ματσούκας¹.

Στο σημείο αυτό εντοπίζεται ο στενός δεσμός μεταξύ του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν. Ο άνθρωπος, όπως αναφέραμε, δεν δημιουργείται τέλειος, αλλά έχοντας από τη φύση του το κατ' εικόνα μπαίνει στην αφετηρία του αγώνα για την τελειότητα. Η δυναμική φορά, πάντοτε στη σχέση κτιστού και ακτίστου, είναι το καθ' ομοίωσιν. Το δημιούργημα, ως ετερούσιο προς το δημιουργό Θεό, καλείται να γίνει θεός κατά χάρη, να φτάσει στην τελειότητα, να μοιάσει το Θεό. Με το κατ' εικόνα ο άνθρωπος δεν έχει τα πάντα σε τελειότητα. Είναι όμως η αφετηρία που μπορεί να τον οδηγήσει σ' αυτή. Η αρχική έλλειψη της τελειότητας στον άνθρωπο αναπληρώνεται από τη λειτουργία του καθ' ομοίωσιν. Το καθ' ομοίωσιν είναι η ροπή του αυτεξουσίου προς την κατάκτηση της τελειότητας σε μια αδιάκοπη πορεία προόδου.²

Ο άνθρωπος προικίζεται από το δημιουργό Θεό με όλα τα χαρίσματα του κατ' εικόνα, το λογικό, το αυτεξούσιο, την ελεύθερη βούληση, για να τα αξιοποιήσει δημιουργικά και να φτάσει στον τελικό στόχο που είναι η κοινωνία με το Θεό. Ο στόχος αυτός είναι ουσιαστικά το καθ' ομοίωσιν. Ολόκληρη η δραστηριότητα του ανθρώπου ως μιμητή και συνεργάτη του Θεού αναφέρεται στο κατ' εικόνα. Παράλληλα και όλες οι παλίνδρομες και δραματικές καταστάσεις, ύστερα από την παρακοή του ανθρώπου στο θείο θέλημα, σχετίζονται με τη συμπεριφορά του κατά τη φύση αυτής της εικόνας.

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 196.

². Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τό Μυστήριο του Ανθρώπου*, όπ. π., σ. 15 εξ.

Ο άνθρωπος συνεπώς δεν πλάστηκε έχοντας την τελειότητα, αλλά με την προοπτική να την κατακτήσει. Μπαίνει από την αρχή της ύπαρξής του σε μια σκληρή αγωνιστική πορεία για να ανυψώσει τη φύση του και να την οδηγήσει στο χώρο της θείας πραγματικότητας. Αυτή η ανύψωση που σχετίζεται με το καθ' ομοίωσιν του δίνει τη δυνατότητα να επικοινωνήσει με το Θεό, να συνομιλήσει μαζί του πρόσωπο προς πρόσωπο. Φτάνει στον τελικό σκοπό της ύπαρξής του, που είναι η δοξολογία του Θεού και η μετοχή στη δόξα του.

Η τελειότητα δεν προσφέρθηκε σε ολοκληρωμένη μορφή στον άνθρωπο από την αρχή της δημιουργίας. Ο δημιουργός Θεός σέβεται την ελευθερία του δημιουργήματός του και δεν του προσφέρει την τελειότητα ευθύς εξαρχής, γιατί κάτι τέτοιο θα αποτελούσε καταναγκασμό και έλλειψη ελευθερίας του πλάσματός του. Η τελειότητα του ανθρώπου, η ομοίωση του με το Θεό, είναι το αποτέλεσμα, όπως αναφέραμε, μιας προοπτικής και μιας δυναμικής πορείας του ανθρώπου να μιμηθεί και να μοιάσει το Θεό και να καταλήξει στην κορύφωση του καθ' ομοίωσιν Θεού.

Σύμφωνα με τη θεολογία του Μαξίμου Ομολογητή¹ ο άνθρωπος, ως κατ' εικόνα του Θεού δημιούργημα έλαβε την ιδιότητα του «είναι» και το χάρισμα του «αεί είναι». Τα λογικά όντα προικίζονται από το Θεό με τα χαρίσματα της αγαθότητας και της σοφίας. Τα χαρίσματα αυτά όμως δεν προσφέρονται στον άνθρωπο αυτόματα κατά τη δημιουργία του, αλλά τα κατακτά με τη θέλησή του ως ελεύθερο και αυτεξούσιο ον, με τη μετοχή του στις θείες ενέργειες. Η αγαθότητα και η σοφία κατακτούνται από αυτούς τους ανθρώπους που προχωρούν πέρα από το στάδιο της εικόνας προς την ομοίωση, πέρα από τη φάση της φύσεως προς το πρόσωπο. Η ροπή του αυτεξουσίου προς την κατάκτηση της τελειότητας μέσα από ένα κοπιώδη αγώνα και σε μια αδιάκοπη πορεία προόδου είναι η έννοια του καθ' ομοίωσιν. Η έννοια

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Κόσμος, Άνθρωπος, Κοινωνία κατά τόν Μάξιμο Ομολογητή*, Αθήνα 1980, σ. 95 εξ. Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τό Μυστήριο τοῦ Ἄνθρώπου*, όπ. π., σ. 22.

αυτή φανερώνει ότι ο άνθρωπος δεν είναι κάτι το τετελεσμένο από την αρχή της δημιουργίας του, αλλά κάτι που διαμορφώνεται με αγώνα και προσπάθεια.

3. Ο άνθρωπος ως δημιούργημα «κατ' εικόνα» και «καθ' ομοίωσιν» Θεού.

Το σύνολο της πατερικής γραμματείας, αναφορικά με το θέμα της δημιουργίας του ανθρώπου, εκκινεί από τα χωρία 1, 26 - 28 του βιβλίου της *Γένεσης*¹. Ο Νίκος Ματσούκας, ως ένα θεολόγος που στηρίζεται και αναπτύσσει την πατερική σκέψη κατά τρόπο δυναμικό, εκκινεί επίσης από το γνωστό αυτό κείμενο του πρώτου κεφαλαίου του βιβλίου της *Γένεσης*. Με βάση το κείμενο αυτό εξηγεί τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του Δημιουργού Θεού και του ανθρώπου, καθώς και του ανθρώπου με την ίδια την κτίση που τον περιβάλλει. Σύμφωνα με αυτή τη βιβλική διήγηση, ο άνθρωπος διαφοροποιείται από την υπόλοιπη κτιστή πραγματικότητα, επειδή έχει τα χαρακτηριστικά του «κατ' εικόνα» και του «καθ' ομοίωσιν». Η δημιουργία δηλαδή του ανθρώπου διαφέρει από την υπόλοιπη κτίση, γιατί αυτός μόνο δημιουργείται κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού. Αυτή η διαφοροποίηση στον τρόπο της δημιουργίας του προσδίδει δύο βασικά χαρακτηριστικά: 1) Είναι το μοναδικό δημιούργημα κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού και 2) Η διαφορετικότητά του αυτή, που τον διακρίνει από την υπόλοιπη κτίση, του παρέχει τη δυνατότητα να κυριαρχήσει πάνω σε αυτή. Η κυριαρχία αυτή του ανθρώπου στην

¹. «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί καθ' ὁμοίωσιν, καί ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. καί ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καί θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. καί εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός, λέγων· ἀξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς καί ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί πάντων τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἔρπετων τῶν ἔρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς».

κτίση δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια κυριαρχική επιβολή αλλά ως διαχείριση και σωστή διακυβέρνηση¹. Τα χαρακτηριστικά αυτά που τον διαχωρίζουν από την υπόλοιπη κτίση, τονίζονται εξάλλου ιδιαίτερα όχι μόνο από τα βιβλικά αλλά και πατερικά κείμενα. Ο άνθρωπος, ως το κατ' εικόνα Θεού δημιουργήμα είναι μια ενσυνείδητη προσωπική ύπαρξη, που ζει και αναπτύσσεται σε μια ιστορική πορεία. Σύμφωνα με την πατερική ανθρωπολογία² ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, λογικός, δημιουργικός και κυρίαρχος του φυσικού περιβάλλοντος, του οποίου είναι προστάτης και όχι εκμεταλλευτής για εγωκεντρικούς λόγους.

Η διαφοροποίηση του ανθρώπου σε σχέση με την υπόλοιπη κτίση δεν γίνεται με τα κριτήρια που θέτει η φιλοσοφία, ότι δηλαδή διαφέρει από το ζωικό βασίλειο ως ον προικισμένο με νου και αθάνατη ψυχή. Η διαφορά του εντοπίζεται, σύμφωνα με τη βιβλική και πατερική θεολογία, στις δύο ιδιότητες, του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν, και στη δύναμη της κυριαρχικότητας του ανθρώπου πάνω στην υπόλοιπη κτίση³. Για τον Ματσούκα, οι συγγραφείς των βιβλικών κειμένων και οι πατέρες τονίζουν τις παραπάνω ιδιότητες, για να αποκλείσουν μια αφηρημένη σύλληψη του ανθρώπινου όντος και για

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 194.

Το ότι ο άνθρωπος διακρίνεται από τα υπόλοιπα κτίσματα, επειδή έχει τα δύο χαρακτηριστικά του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν και συγχρόνως τη δυνατότητα να κυριαρχήσει σε ολόκληρη την κτίση, τονίζεται από αρκετούς θεολόγους. Η βούληση βέβαια του Θεού να τον διακρίνει από όλα τα άλλα κτίσματα και να τον τοποθετήσει στην κορυφή της δημιουργίας, όχι με την έννοια ενός προικισμένου επιστάτη ή επιβεβλημένου αφέντη, αλλά με την έννοια του οδηγού που κατευθύνει τη σύνολη κτίση στον τελικό της λόγο ή σκοπό είναι επίσης κοινός τόπος στη χριστιανική θεολογία, βλ. Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, *Το αλφαβητάρι της πίστης*, Αθήνα, 2006 σ. 86.

2. Π. ΝΕΛΛΑ, *Ζών Θεούμενον. Προοπτικές για μία ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ό. π., σ. 24εξ.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 193.

να επισημάνουν ότι αυτός ο τρόπος δημιουργίας τοποθετεί τον άνθρωπο σε μια δυναμική πορεία, που εδράζεται στη διαπροσωπική σχέση Θεού και ανθρώπου¹. Για να υποστηρίξουν αυτή τη δυναμική πορεία του ανθρώπου, οι πατέρες στηρίχθηκαν στη φιλολογική διαφορά μεταξύ του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν. Το καθ' ομοίωσιν δηλώνει πορεία ενέργειας και ανάπτυξης. Η δυναμική αυτή σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ Θεού και ανθρώπου, εντοπίζεται κατά τον Ματσούκα, και σε ολόκληρη την ιστορική πορεία του λαού του Ισραήλ. Οι πατέρες, υποστηρίζει, δεν μιλούσαν με αφηρημένες έννοιες, αλλά στηρίζονταν πάντα σε πράγματα και γεγονότα. Η παραπάνω πορεία του εκλεκτού λαού στο ιστορικό γίνεσθαι αποτελεί και μια απόδειξη ότι ο άνθρωπος μέσω του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν τοποθετείται σε μια σχέση πορείας, κυριαρχίας και συνδημιουργίας².

Ποια όμως είναι η σχέση του ανθρώπου, ως δημιουργήματος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν, με τον Δημιουργό του; Η σχέση αυτή, πρωτίστως, φανερώνει, όπως ήδη τονίστηκε, την οντολογική διαφορά της φύσης μεταξύ Θεού και ανθρώπου. Ο άνθρωπος είναι ετερούσιος από το δημιουργό του. Έχει όμως τη δυνατότητα να γίνει Θεός όχι κατά φύσει αλλά κατά χάρη, να φτάσει στην τελείωση και να μοιάσει στο

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 193. Ο V. Lossky αναφέρει επίσης χαρακτηριστικά: «Εικών τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ σταθερὰ ἀρχὴ τῆς φύσεως, δυναμικὴ καὶ μεταβλητὴ, πάντοτε τείνουσα διὰ τῆς θελήσεως πρὸς ἓνα ἐξωτερικὸ σκοπὸν. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι μία θεία σφραγίς, ἡ ὁποία σφραγίζει τὴν φύσιν, θέτουσα αὐτὴν εἰς μίαν προσωπικὴν σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, σχέσιν ἀπολύτως μοναδικὴν δι' ἕκαστον ἄνθρωπον. Αὐτὴ ἡ σχέσις θὰ πραγματοποιηθῆ, θὰ επιτευχθῆ διὰ τῆς θελήσεως, ἡ ὁποία προωθεῖ τὸ σύνολον τῆς φύσεως πρὸς τὸν Θεόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εὔρη τὴν πληρότητα τοῦ εἶναι του», V. LOSSKY, *Ἡ Μυστικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, όπ. π., σ. 146.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 194.

Θεό. Αυτή η δυνατότητα του προσφέρεται με το καθ' ομοίωσιν, όπως ειπώθηκε. Η πορεία που πρέπει να διανύσει προς την κορυφή της τελείωσης και της ομοιότητας προς το Θεό, κινδυνεύει όμως να παλινδρομήσει και να τον στρέψει προς τον εκμηδενισμό¹. Η εκ του μη όντος δημιουργία τοποθετεί άμέσως τον άνθρωπο, που έρχεται στο είναι με τη θεία βούληση απέναντι στο ετερούσιο και ακατάληπτο Θεό. Η τοποθέτηση αυτή σημαίνει μία πορεία προς το φως της δόξης ή μία οπισθοδρόμηση και υπεκφυγή προς το μηδέν. Από την πορεία αυτή εξαρτάται ούτως ή άλλως το μεγαλείο της ανθρώπινης φύσης². Επομένως, ο άνθρωπος, ως μη ομοούσιος προς τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος, αλλά ως λογικό δημιούργημα, έχει τις προϋποθέσεις να οδηγηθεί σε κατάσταση ομοίωσης με τον Θεό. Η κατάσταση αυτή προσδίδει στον άνθρωπο έναν δυναμισμό, μια θετική φορά προς την τελείωση, δεχόμενος τις ζωοποιές ενέργειες του Θεού, αλλά ταυτόχρονα, έχει και μια αρνητική φορά και στασιμότητα³. Ως μη κατά φύση υιός του Θεού, αλλά ως κατ' εικόνα Θεού και καθ' ομοίωσιν Θεού δημιούργημα του ανοίγεται από τη μία ο δρόμος προς τη θέωση, αλλά παραμονεύει από την άλλη ο κίνδυνος να εκτραπεί της πορείας του και να οδηγηθεί στην αποξένωση. Η κίνηση προς τη θέωση είναι ανοικτή, αλλά ο κίνδυνος της τροπής του ανθρώπου προς το χείρον και η

¹. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 196. Ο Π. Χρήστου παρατηρεί επίσης: «Τὸ καθ' ομοίωσιν εἶναι ἡ ροπή τοῦ αὐτεξουσίου πρὸς κατακτῆση τῆς τελειότητος με κοπιώδη ἀγώνα σε μία ἀδειάληπτη πορεία προόδου. Τοῦτο ὅμως φανερώνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἓνα τετελεσμένο. Ἀλλὰ κάτι πρὸς διαμορφώνεται ἀγωνιστικῶς· δὲν κατέχει μόνο, ἀλλὰ καὶ ἀποκτᾶ, δὲν εἶναι μόνο ἀλλὰ καὶ γίνεται», Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Το Μυστήριο του Ανθρώπου*, όπ. π., σ. 23.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καὶ οἰκουμενικῆς θεολογίας*, όπ. π., σ. 71.

³. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον*, όπ. π., σ. 72.

δυνατότητα απώλειας του πνεύματος παραμονεύουν ανά πάσα στιγμή¹.

Μολονότι κτιστός και με τον κίνδυνο του εκμηδενισμού να ελλοχεύει, ο άνθρωπος καλείται να γίνει συνδημιουργός. Δεν είναι ένα εξάρτημα ενός γίνεσθαι που εξελίσσεται μηχανικά, θα σημειώσει ο καθηγητής, ούτε μια ατομικότητα που αναδύεται από το ενιαίο γίνεσθαι της πραγματικότητας. Είναι δημιούργημα εκ του μη όντος, κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του δημιουργού, που παρόλο που είναι ανόμοιος με το Θεό, ως προς τη φύση του, έχει τις δυνατότητες να δράσει και να δημιουργήσει. Ως κτιστό δημιούργημα υπόκειται στην τροπή και τη φθορά, έχει όμως τη δυνατότητα να τελειώνεται και να αφθαρτοποιείται με τη μετοχή του στις άκτιστες θείες ενέργειες².

Εκτός από το γεγονός ότι ο άνθρωπος καλείται να γίνει συνδημιουργός, το πιο χαρακτηριστικό, «το πιο θαυμαστό, αινιγματικό, απaráμιλλα ελκυστικό, ακόμη και τραγικό», όπως το χαρακτηρίζει ο Ματσούκας, γνώρισμα του ανθρώπου ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού δημιούργημα είναι η ελευθερία. Η ελευθερία, υποστηρίζει, είναι ο βασικός πυρήνας του προσώπου, από το οποίο ξεκινάνε «ελεγχόμενες και δημιουργικές εκρήξεις». Χωρίς το χάρισμα της ελευθερίας δεν θα υπήρχε ούτε η καλή αλλοίωση ούτε η δημιουργικότητα. Η πατερική θεολογία δηλώνει το χαρακτήρα της ελευθερίας με τον όρο αυτεξούσιο. Ο Μάξιμος Ομολογητής θεωρεί το αυτεξούσιο ως το θεμελιακό στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης³. Αν αφαιρεθεί από τον άνθρωπο το αυτεξούσιο, δεν υπάρχει ούτε άνθρωπος, ούτε το κατ' εικόνα υφίσταται, ούτε μπορεί να γίνει λόγος για λογική ψυχή. Διότι το αυτεξούσιο ουσιαστικά παρέχει στον

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισσιολογία Έκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Άθανάσιον*, όπ. π., σ. 72.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό Πρόβλημα του Κακού*, όπ. π., σ. 54.

3. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *Σχόλια*, PG 4, 308A: «Άνελε γάρ ήμῶν τὸ αυτεξούσιον καὶ οὔτε εἰκῶν Θεοῦ ἐσόμεθα οὔτε ψυχὴ λογικὴ καὶ νοερά καὶ τῶ ὄντι φθαρήσεται ἢ φύσις, οὐκ οὔσα ὅπερ ἔδει αὐτὴν εἶναι».

άνθρωπο την ικανότητα να σκέφτεται και να επιλέγει ελεύθερα και είναι το στοιχείο που τον αυτοπροσδιορίζει και του δίνει τη δυνατότητα να κυριαρχεί σε όλη την κτίση¹. Ως δημιουργήμα βέβαια εκ του μη όντος, όπως και όλα τα κτίσματα, υπόκειται κατ' ανάγκη στην τρεπτότητα και την αλλοίωση. Αυτή η τρεπτότητα μπορεί να τον οδηγήσει σε θαυμαστά έργα, αλλά και στην κακή αλλοίωση. Στην προοπτική ακριβώς της αντίστασης και της υπέρβασης αυτής της τροπής προς την κακή αλλοίωση, ο άνθρωπος καλείται με τη σωστή χρήση του αυτεξουσίου να γίνει σέ μόνιμη βάση συνδημιουργός, συντρίβοντας τις οποιεσδήποτε μηδενιστικές αντιστάσεις στην προσπάθεια που κάνει να ολοκληρωθεί². Έχοντας τη δυνατότητα της ελευθερίας, μπορεί να φτάσει σε θαυμαστά έργα. Καλείται λοιπόν να στραφεί ελεύθερα, με αγαπητική αφοσίωση προς το Θεό, να επικοινωνήσει μαζί του πρόσωπο προς πρόσωπο, για να ολοκληρωθεί και να αρχίσει η επ' άπειρον τελείωση³.

Το κατ' εικόνα και το καθ' ομοίωσιν συνδέονται άρρηκτα με την πραγμάτωση «της τελειώσεως» του ανθρώπου. Είναι η προίκα που δώρησε ο Θεός στον κτιστό άνθρωπο για να πραγματώσει το σκοπό της ύπαρξής του. Η σχέση του κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν προς το

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σσ. 76 - 77.

2. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σσ. 80 - 81.

3. Η τελειοποίηση και η ομοίωση του ανθρώπου με το Θεό μπορεί να πραγματοποιηθεί με την πνευματική άσκηση της βούλησής του, στα πλαίσια του αγαθού της ελευθερίας. Ο π. Ιω. Ρωμανίδης, τονίζοντας τη σημασία της ελευθερίας επίσης, επισημαίνει τα εξής: «Εάν ο άνθρωπος ἐπλάσθη πράγματι κατ'εικόνα Θεοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τελειοποιηθῆ καὶ ὁμοιάσῃ εἰς τὸν Θεόν, τοῦτο δύναται νὰ κατορθωθῆ μόνο διὰ τῆς πνευματικῆς ἀσκήσεως τῆς βουλήσεως, διότι μόνον διὰ τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνῃ τῷ Θεῷ ὅμοιος κατὰ τὴν ἀγάπην. Πραγματικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ χαρακτηρίζουσα τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἡ ἀπηλλαγμένη πάσης ἀνάγκης καὶ πάσης ἰδιοτελείας», Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τό Προπατορικόν ἀμάρτημα*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 100.

Θεό, ο οποίος είναι η πηγή «της τελειώσεως», αποτελεί τη βάση για τη θεώρηση της πορείας του κόσμου, της ιστορίας και της κοινωνίας. Θέση κλειδί γι' αυτή τη θεώρηση είναι η σχέση της κτιστής εικόνας προς την τριαδική κοινωνία, παρατηρεί ο καθ. Ν. Ματσούκας¹. Υπό το πρίσμα αυτό θεωρείται και η ανθρώπινη κοινωνικότητα. Η σύνδεση του κατ'εικόνα με την τριαδική κοινωνία φωτίζει τη σχέση του ανθρώπου προς το Θεό και προς τον πλησίον. Η παράθεση ενός κειμένου μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα αυτή τη σχέση. Γράφει ο καθηγητής: «Η ανθρώπινη κοινωνικότητα, όπου υπάρχει αρμονική σχέση κατά σύστοιχη ανάπτυξη προσώπου και κοινωνίας, γίνεται προοδευτική και τελειωτική μόνο σε σχέση προς την αρχέτυπη τριαδική κοινωνικότητα των θείων υποστάσεων. Οποιαδήποτε άλλη μορφή κοινωνικότητας, που στηρίζεται σε νομικές και συμβατικές βάσεις, έχει «ψυχία» μόνο της θείας αυτής κοινωνικότητας και δεν φτάνει την υψηλή τελειωτική βαθμίδα. Η τέλεια κοινωνικότητα που έχει τον παραπάνω θεϊκό χαρακτήρα, συγκροτείται στις φιλικές και αγαπητικές σχέσεις. Διαπροσωπικές είναι αυτές οι σχέσεις που γίνονται κατά μίμηση της τριαδικής κοινωνικότητας. Βάση αυτής της μιμήσεως είναι ο θείος έρωτας. Ο ίδιος ο Θεός, που κινείται και συνέχει την κτίση, ενεργεί ερωτικά και αγαπητικά. Η ενεργειά του είναι εκστατική, αναφορική και ερωτική. Και ο ίδιος, ως εραστός και αγαπητός, προκαλεί την ερωτική κίνηση των όντων για την πραγμάτωση της κοινωνίας προς το Θεό και προς τον πλησίον»².

Επομένως, γίνεται σαφές ότι ο άνθρωπος πλάστηκε από το Θεό για να κινηθεί προς τη θεία τελείωση μέσω της ελεύθερης επιλογής του να αγαπά το Θεό, το συνάνθρωπό του και τη φύση με την ίδια αγάπη που έχει ο Θεός προς τον κόσμο. Η οδός επίτευξης αυτού του στόχου ορίζεται από τους πατέρες της Εκκλησίας. Ειδικότερα, ο

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της φιλοσοφίας. Μέ σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 279.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ιστορία της φιλοσοφίας. Μέ σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία*, όπ. π., σ. 281.

άνθρωπος μπορεί να πραγματοποιήσει αυτή την αγαπητική σχέση με το Θεό, όντας μέλος της Εκκλησίας η οποία άλλωστε, κατά τον Μάξιμο Ομολογητή, αποτελεί τύπο και εικόνα του Θεού¹. Μόνο μέσα στην Εκκλησία η οποία αποτελεί τη συνολική κοινωνία των όντων, δίνεται η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί η θεία τελειότητα². Ο Ματσούκας, ερμηνεύοντας τη *Μυσταγωγία* του αγ. Μάξιμου του Ομολογητή, αναφέρεται στο ρόλο της Εκκλησίας, ως θείου δημιουργήματος. Σύμφωνα με τη διδασκαλία αυτού του πατέρα της Εκκλησίας, κανένα μέρος της κτίσης δεν είναι νοητό δίχως την παρουσία της Εκκλησίας. Κατ επέκταση, όπως υποστηρίζει ο Ματσούκας, η κατά φύση κατάσταση της Εκκλησίας ως εικόνας του Θεού είναι η ενότητα, η λογικότητα, η κινητικότητα και η κοινωνικότητα. Ο κόσμος δεν νοείται χωρίς τη διάρθρωση της Εκκλησίας και αυτή δεν μπορεί να εντοπιστεί με κανένα τρόπο έξω από τον κόσμο. Ο άνθρωπος μπορεί να προσεγγίσει τον Θεό ως μέλος της Εκκλησίας, η οποία «συμβολικώς εικονίζει τον άνθρωπο, είναι η ίδια άνθρωπος, κτισμένη κι αυτή κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού»³, όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά.

1. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *Μυσταγωγία* PG 91, 644D: «...Τύπον και εικόνα Θεοῦ φέρειν (τὴν Ἐκκλησία), ἔλεγεν ὁ μακάριος γέρων ἐκεῖνος».

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Β'*, ὄπ. π., σ. 356.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Β'*, ὄπ. π., σ. 362.

Κεφάλαιο Γ': Η πτώση του ανθρώπου

1. Η πτώση ως αστοχία - ατύχημα

Η χριστιανική θεολογία τοποθετεί την πτώση του ανθρώπου στο πεδίο της εσωτερικής πάλης του αρχέγονου ανθρώπου μεταξύ του μηδενισμού και της τελειότητας¹. Διηγήσεις για την πτώση του ανθρώπου δεν υπάρχουν μόνο στη χριστιανική διδασκαλία, αλλά και σε διάφορα αρχαία θρησκευόμενα κυρίως του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Ακόμη και σε φιλοσοφικά συστήματα, όπως των Γνωστικών δεν λείπουν ανάλογες διηγήσεις, σύμφωνα με τις οποίες η πτώση εκλαμβάνεται ως έκπτωση από το κύκλωμα των ιδεών προς την ύλη².

Για το Ματσούκα, το θέμα της πτώσης του ανθρώπου απαιτεί μία καλή συγκριτική γνώση των διαφόρων μυθικών παραδόσεων της αρχαιότητας σχετικά με την δημιουργία του κόσμου. Τα κοσμοείδωλα της αρχαιότητας είναι δέσμια, ειδωλοποιημένων θεωρήσεων του κόσμου, της τριώροφης διάστασης του σύμπαντος (ουρανός, γη, καταχθόνια) και ενός γεωκεντρισμού. Αυτό έχει ως συνέπεια τη διατήρηση της στατικότητας και κυκλικότητας κάθε μορφής πολιτιστικής εκδήλωσης.

Τόσο η Αγία Γραφή, όσο και η πατερική παράδοση δεν ήταν δυνατόν να υιοθετήσουν στην εποχή τους ανάλογο κοσμοείδωλο· όμως το κοσμοείδωλο της Βίβλου αλλά και των πατέρων είναι εντελώς αποειδωλοποιημένο, μολόντι διατηρείται το εξωτερικό περίβλημα μιας «ειδωλοποιημένης ιστορίας»³. Τό σύμπαν δεν είναι χώρος κατοικίας θεϊκών δυνάμεων. Τα πάντα είναι πλάσματα του Θεού, του οποίου η ύπαρξη δεν εξαρτάται από τα διάφορα κτίσματα. Δεν υπάρχουν ιερές και βέβηλες περιοχές, αλλά όλα τα σκέπει η χάρη του

¹. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Τό μυστήριο τοῦ ἀνθρώπου*, σπ. π., σ. 24.

². Βλ. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, *Ιστορία Δογμάτων. Τόμος 1ος. Η ὀρθόδοξη δογματική παράδοση καί οἱ παραχαράξεις της κατά τούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*, Αθήνα 1998, σ. 294εξ.

³. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ἐπιστήμη, φιλοσοφία καί θεολογία στήν Ἑξαήμερον τοῦ Μ. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 73εξ.

Θεού. «Τα στενά περιγράμματα πυρπολούνται, διευρύνονται και απλώνονται μέσα στη θεία απειρότητα. Όποιος ή όποιοι έχουν εμπιστοσύνη στο Θεό ζουν ελευθερωμένοι στη θεία ζωή, ανεξάρτητοι από τη φυσική και κοινωνική δουλεία κάθε μορφής»¹. Η κοσμογονία του πρώτου κεφαλαίου της Γένεσης διαφέρει από τις άλλες μυθικές και ειδωλολατρικές κοσμογονίες. Πρόκειται επίσης για μία μυθική κοσμογονία, η οποία όμως δεν είναι καθόλου ειδωλολατρική. Οι μεγάλες θεότητες των άλλων κοσμογονιών ή καλύτερα θεογονιών στο βιβλίο της Γένεσης είναι κτίσματα. Ουρανός, γη, φωτιά αέρας, νερό είναι στοιχεία της φύσης. Ως εκ τούτου, ο κόσμος απελευθερώνεται από ειδωλολατρικές παραστάσεις. «Η φύση μολονότι κάποιος τη δημιουργεί και τη διαφεντεύει, γίνεται ελεύθερη, νομοτελειακή, ανεξάρτητη από θεϊκές και δαιμονικές εξουσίες», συνεχίζει ο καθηγητής. Αυτή η αποδέσμευση από μία ειδωλοποιημένη, κτιστή πραγματικότητα και η υπέρβαση της στατικότητας, που επέβαλε ένα κυκλικό θεωρούμενο σύμπαν, αποτελεί τη θέση κλειδί για την κατανόηση γενικότερα της σκέψης του Ν. Ματσούκα στα θέματα τα οποία διαπραγματευόμαστε.

Οι περισσότεροι από τους πατέρες της Εκκλησίας αναπτύσσουν τα σχετικά με την πτώση ερμηνεύοντας το δεύτερο και τρίτο κεφάλαιο της Γένεσης². Σύμφωνα με τη βιβλική διήγηση, ο Θεός τοποθέτησε τον άνθρωπο που δημιούργησε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν δική του στον παράδεισο. Ο άνθρωπος ως δημιούργημα κατ'εικόνα Θεού βρισκόταν σε μία άμεση, συνεχή και ζωτική σχέση με το Θεό-Δημιουργό του, καθότι είχε προικιστεί με τη δωρεά του Πνεύματος του Θεού. Η τοποθέτηση όμως του ανθρώπου στον παράδεισο συνοδευόταν και από μία απαγορευτική εντολή: μπορούσε να δοκιμάσει τα πάντα στον παράδεισο, εκτός από τους καρπούς του δένδρου της γνώσεως του καλού και του κακού. Αξίζει να παρατεθεί

¹ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Επιστήμη, φιλοσοφία και θεολογία στην Εξαήμερον του Μ. Βασιλείου*, όπ. π., σ. 76.

² Γεν. 2, 18 - 3, 24.

αυτούσιο το βιβλικό κείμενο: «καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολάς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασεν. καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρώσιν καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναί γινωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ.... Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν. καὶ ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδάμ λέγων· ἀπὸ παντός ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθαι ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε»¹.

Ο ἄνθρωπος βέβαια με την παρακίνηση του Σατανά παρέβη την εντολή που του ἔδωσε ο Θεός. Συμφωνα με τη διήγηση ο Σατανάς, με τη μορφή του πιο σοφοῦ ζώου που υπήρχε στον παράδεισο ανοίγει διάλογο με τον ἄνθρωπο και τον τοποθετεῖ μπροστά σε ἕναν πειρασμό. Η παραβίαση της εντολῆς θα κάνει τον ἄνθρωπο Θεό («καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί»). Στη συνέχεια, ακολουθεῖ η παράβαση της εντολῆς, καθότι ο ἄνθρωπος υπέκυψε στον πειρασμό. Ασφαλώς, η διάπραξη της αμαρτίας, η παράβαση της εντολῆς εἶχε δυσάρεστα αποτελέσματα: την ἔξοδο του ἀνθρώπου ἀπὸ τον παράδεισο, τη διακοπή της κοινωνίας του με το Θεό και τη γεύση της φθορᾶς και του θανάτου².

Η παραπάνω διήγηση αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία θα προσεγγίσει το θέμα και ο καθ. Ν. Ματσούκας³. Η διαπραγματεύσή του γίνεται στα πλαίσια της βιβλικῆς ερμηνευτικῆς και της πατερικῆς θεολογίας. Θεωρεῖ λανθασμένη την οποιαδήποτε προσπάθεια ερμηνείας του συγκεκριμένου μύθου, με στατικά και νομικά κριτήρια. Θεολόγοι, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι και ἄλλοι επιστήμονες που προσπαθοῦν να ερμηνεύσουν την πτώση του ἀνθρώπου με τα

¹. Γεν. 2, 8 - 17.

². Γεν. 3, 1 - 24.

³. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Γ'*, ὄπ. π., σ. 200εξ. και Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Β'*, ὄπ. π., σ. 202εξ.

παραπάνω κριτήρια, βρίσκονται εκτός της γραμμής της ορθόδοξης και πατερικής θεολογίας και αδυνατούν να εισχωρήσουν στο βαθύτερο νόημα της βιβλικής διήγησης¹. Η βιβλική και πατερική ερμηνεία είναι ξεκάθαρα αντίθετη προς το νομικό σχήμα της αμοιβής - τιμωρίας. Στη δική της ερμηνευτική προσέγγιση το παραπάνω σχήμα ξεπερνιέται, μιας και η πτώση συνδέεται με την κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού δημιουργία του ανθρώπου. Η σύνδεση αυτή υπερβαίνει το στατικό και νομικό σχήμα της αμοιβής- τιμωρίας. Ο άνθρωπος ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού δημιουργημα, οντολογικά βαδίζει σε ένα δρόμο τελείωσης. Στο δρόμο όμως αυτό ελλοχεύει ο κίνδυνος του εκμηδενισμού. Τον κίνδυνο αυτό οφείλει να τον ξεπεράσει και να κινηθεί προς το καθ' ομοίωσιν φτάνοντας στο στόχο της τελείωσης. Έρχεται έτσι «αντιμέτωπος» με μια πορεία ανάπτυξης, την οποία πρέπει να διανύσει και όχι με νομική παράβαση που επιφέρει τιμωρία. Το ουσιαστικό στοιχείο αυτής της πορείας είναι η χρονική κίνηση και ανέλιξη.

Κατά την πορεία αυτή του ανθρώπου συμβαίνει η ανυπακοή του, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διατάραξη της σχέσης Θεού και ανθρώπου. Η ανυπακοή του ανθρώπου εμποδίζει τη δημιουργική του τελείωση και τον στρέφει προς το μηδέν, την αλλοίωση και το θάνατο. Η παράβαση της εντολής του Θεού δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια ελεύθερη ανταρσία που οδηγεί ουσιαστικά στη ματαίωση, με την έννοια της αναβολής, του καθ' ομοίωσιν και στην αποτυχία.

Η βαρύτητα της διήγησης βρίσκεται στη δημιουργική τελείωση του ανθρώπου και ακολουθεί η αποτυχία και η αλλοτρίωση, και ο μελλοντικός πόθος που είναι η υπέρβαση της αλλοτρίωσης και η νέα πορεία του ανθρώπου προς το καθ' ομοίωσιν. Επομένως, η *Αγία Γραφή* και η θεολογία ξεφεύγουν από το σχήμα αμοιβής- τιμωρίας και, εξετάζοντας το θέμα από την οντολογική του διάσταση, το σχήμα που κυριαρχεί στην ερμηνεία είναι ζωή - θάνατος, αθανασία- θνητότητα, αφθαρσία - φθορά².

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό Πρόβλημα τοῡ κακοῦ*, όπ. π., σ. 72.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό Πρόβλημα τοῡ κακοῦ*, όπ. π., σ. 75.

Ιδιαίτερη σημασία δίνει η ορθόδοξη θεολογία στην ελευθερία του ανθρώπου, που αποτελεί το κεντρικό σημείο της διήγησης. Η ελευθερία στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν είναι απλά μια πράξη εκλογής μεταξύ στόχων, μήτε μία απόκτηση ανεξαρτησίας, αλλά κυρίως είναι το ξεπέραςμα του μηδενός στην πορεία του ανθρώπου για τη δημιουργική ανύψωσή του. Και ο άνθρωπος φτάνει στην δημιουργική τελείωση, όταν αγαπά και ζει με ειρήνη και δικαιοσύνη, αυξάνοντας έτσι την κοινωνικότητά του.

Ποιες όμως είναι οι συνέπειες της παρακοής του ανθρώπου και της πτώσης του από τον Παράδεισο;

Ο Ματσούκας, πιστός στη γραμμή που χάραξε η πατερική ερμηνευτική, εξετάζει το θέμα οντολογικά και υπό το πρίσμα ενός δυναμικού και εξελικτικού σχήματος που αγκαλιάζει, όπως τονίζει, σε μια ενότητα κτίση, ιστορία και άνθρωπο. Οι συνέπειες της παρακοής είναι άκρως επώδυνες για τον άνθρωπο: θάνατος, ως επιστροφή του ανθρώπου στη γη από την οποία προήλθε, αφιλόξενο φυσικό περιβάλλον, σκληρή εργασία, ωδίνες και οδύνες, λύπες και ιδρώτας, ντροπή και γυμνότητα και πάνω από όλα φόβος¹.

Συνεπώς, ο συντάκτης του κειμένου της πτώσης των πρωτοπλάστων δεν εννοεί τη σχέση του ανθρώπου προς το συγκεκριμένο θείο θέλημα με ηθικό, νομικό ή δικαϊκό περιεχόμενο, αλλά γι' αυτόν το γεγονός της πτώσης είναι μια σχέση ζωής και θανάτου². Σύμφωνα με τη διήγηση, οι πρωτόπλαστοι τοποθετήθηκαν από το Θεό στον παράδεισο, μεταξύ του δέντρου της ζωής και του δέντρου της γνώσης του καλού και του κακού. Η παραπάνω μυθική, εικονική και παραβολική εικόνα μεταμορφώνεται στα πατερικά κείμενα σε ένα δυναμικό και εξελικτικό σχήμα. Ο άνθρωπος τοποθετείται ανάμεσα σε δύο δέντρα. Από τη μια το δέντρο της ζωής, που δεν είναι τίποτε άλλο, παρά η κατά φύση σχέση του ανθρώπου με το ζωοδότη Θεό (απόρροια της κατ' εικόνα δημιουργίας του) και από

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 201.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 203.

την άλλη το δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού, γνώσης που δεν είναι τίποτε άλλο, παρά ο πειρασμός της ισοθεΐας, χωρίς όμως την προοδευτική ανάπτυξη του ανθρώπου, μέσω της σχέσης του με το ζωοδότη Θεό. Ο άνθρωπος τίθεται να επιλέξει ελεύθερα και χωρίς καταναγκασμό, μεταξύ της υπακοής (δέντρο της ζωής) που εγγυάται τη γέυση της ζωής και την πλήρη άνθησή της και της παρακοής στο θέλημα του Θεού, που είναι η πρώιμη και η χωρίς άσκηση γνώση του καλού και του κακού, που εξαπατά και οδηγεί στη στέρηση και στο θάνατο.

Με την πτώση παρεκτρέπεται από την οδό της συνδημιουργίας και της τελείωσης ή της ισοθεΐας, μέσω όμως της υπακοής. Αντίθετα, επιλέγει το δρόμο της ισοθεΐας μέσω της παρακοής. Κατά τραγικό τρόπο παίρνει λάνθασμένο προσανατολισμό, που τον οδηγεί μακριά από την πορεία προς τη ζωή και πιο κοντά στην εξαθλίωση και τον εκμηδενισμό.

Το προπατορικό αμάρτημα επιφέρει διάρρηξη ουρανού και γης, ιστορίας και αιωνιότητας. Το ρήγμα αυτό, όμως, αφορά τη σχέση του ανθρώπου και όχι την ενότητα αισθητών και νοητών, κτιστού και ακτίστου, ενότητα που εξασφαλίζει η κατ' ενέργεια παρουσία του Θεού στην κτίση και στην ιστορία. Ο άνθρωπος, όμως, δεν χάνει εντελώς την επαφή με το ζωοδότη Θεό. Η θεία οικονομία, η φιλανθρωπία του Θεού, εγγυάται την προσέγγιση του ανθρώπου προς τη θεία τελειότητα. Η σχέση ζωής μεταξύ του ανθρώπου και του ζωοδότη Θεού υπήρχε και θα υπάρχει πάντοτε, παρ'όλες τις ανθρώπινες αποτυχίες και ανταρσίες¹.

Ο άνθρωπος με την παρακοή στο θέλημα του Θεού, οδηγείται στη λήθη του Θεού. Κατά την πατερική θεολογία η παρακοή οδηγεί στη διακοπή της δοξολογικής σχέσης, με την έννοια της φιλίας και της αγάπης και όχι της ταπεινωτικής εξουθένωσης, στην αποστασία από τα νοητά και στην εγωκεντρική συσπείρωση του ανθρώπου. Πρόκειται για μία ύβρη² που έχει ως αποτέλεσμα τη διακοπή της σχέσης τους με το

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 214.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 211.

ζωοδότη Θεό. Ενώ τον γνώρισαν, δεν τον δοξολόγησαν, μήτε τον ευχαρίστησαν, αλλά διέκοψαν ελεύθερα και με δική τους ευθύνη και υπαιτιότητα τη σχέση μαζί του. Αυτή κατά βάση είναι η διακοπή της σχέσης, που δεν είναι απλώς ηθική αλλά σχέση ζωής. Αυτή είναι η παρακοή που, σύμφωνα με την παύλεια ρήση «*γνόντες τόν Θεόν οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν ἢ ἠὲ χαρίστησαν, ἀλλά ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καί ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά*», επαναλαμβάνεται συνεχώς από τον άνθρωπο ¹.

Για το Ματσούκα λοιπόν το προπατορικό αμάρτημα δε συνδέεται σε καμιά περίπτωση με μια ηθική παράβαση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, με την παρακοή του δεν προσέβαλε μια δικαική τάξη, αλλά διέπραξε μία ύβρη. Η πτώση εκλαμβάνεται περισσότερο ως μια τραγική σύγκρουση των πεπερασμένων ορίων του κτιστού πλάσματος προς τα άπειρα βάθη της θεότητας, μέσα όμως σε ιστορικά δεδομένα. Ο άνθρωπος διαρρηγνύει τη σχέση του με το Θεό, μια σχέση ζωής και ματαιώνει την τελειωτική του πορεία². Πρόκειται λοιπόν για μια οντολογική παραχάραξη και για μια στροφή σε ένα άλλο δρόμο. Γι' αυτούς τους λόγους η πατερική θεολογία θεωρεί το προπατορικό αμάρτημα ως ασθένεια της ανθρώπινης φύσης. Στην προοπτική ακριβώς αυτή η πτώση εξετάζεται στην οντολογική της διάσταση, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να γίνει κανένας λόγος για κληρονομική ενοχή παρά μόνο για κληρονόμηση της φθοράς και του θανάτου. Η πίστη στην κληρονομική ενοχή του προπατορικού αμαρτήματος αποτελεί μία «οικτρή παραμόρφωση του χριστιανικού πνεύματος»³.

Η διασάλευση της σχέσης όντος και μη όντος, που συνεπάγεται η πτώση, οδηγεί, σύμφωνα με τον Ματσούκα, τον άνθρωπο στη φθαρτή ζωή, η οποία όμως διέπεται κι αυτή από τη φυσική νομοτέλεια της θείας πρόνοιας και των ίδιων των ζωοποιών ενεργειών του Θεού.

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ΄*, όπ. π., σ. 204.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, όπ. π., σ. 206.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό Πρόβλημα τοῦ κακοῦ*, όπ. π., σ. 181.

Αυτή όμως η φθαρτή ζωή εμπερικλείει τα σπέρματα της ανάκαμψης, είναι η αφετηρία για τον άνθρωπο να ξεκινήσει την πορεία προς τη μεταμόρφωση και τη δημιουργική τελείωση¹.

Ο Ματσούκας υποστηρίζει πως η πτώση διαδραματίζει κάποιο ρόλο σε μια ιστορική συνέχεια Παλαιάς Διαθήκης και ιστορίας της Εκκλησίας. Δεν αποτελεί όμως το κεντρικό γεγονός της ιστορίας της θείας οικονομίας². Επηρεάζει την ιστορική πορεία του ανθρώπου, μαζί ασφαλώς με όλα τα μεταπατορικά ολισθήματά του. Ο άνθρωπος παρακούει και διακόπτει τη δοξολογική σχέση προς το ζωοδότη Θεό και επιδιώκει την πλήρη αυτονόμησή του, μολονότι είναι εκ του μη όντος δημιούργημα. Το προπατορικό αμάρτημα, και αυτό τονίζεται συνεχώς, δεν εμποδίζει την αγαπητική αυτή σχέση του δημιουργού προς το δημιούργημά του. Ο Θεός ιδρύει ξανά και ξανά τη σχέση αυτή, μέσω της άσαρκης και ένσαρκης παρουσίας του Λόγου, ανεξάρτητα από το συμβάν της παρακοής του ανθρώπου. Η πτώση παραμένει απλά ένα επεισόδιο. Πρόκειται για ένα ατύχημα για ένα τραύμα που χρειάζεται να επουλωθεί.

Η πτώση επισυνέβη, γιατί η φύση των κτιστών πραγμάτων ήταν επιδεκτική τροπής, λόγω της εκ του μη όντος δημιουργίας. Μπορεί το κατ' εικόνα να αμαυρώθηκε, η πορεία όμως προς το καθ' ομοίωσιν δεν ακυρώθηκε οριστικά. Η πόρτα προς τη θέωση, το μελλοντικό αυτό αγαθό παρέμεινε ανοιχτή. Παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Ν. Ματσούκας: «Η πτώση απλώς παραμένει ένα επεισόδιο. Συντελέστηκε επειδή η φύση των γενητών, όπως λέγει ο Μ. Αθανάσιος, προήλθε από το μη όν· επομένως δεν είναι κατ' ουσίαν άτρεπτη, και απεναντίας είναι κατ' ανάγκην τρεπτή και αλλοιωτή. Έτσι το αυτεξούσιο προώθησε τον άνθρωπο στην κακή αλοιώση, με άλλα λόγια, η άρνηση της θεοποιού ενέργειας, συντέλεσε στη διακοπή της τελειωτικής πορείας, οπότε προέκυψε αμέσως η ανάγκη για μια συνέχιση τούτης της πορείας. Η ματαίωση του καθ' ομοίωσιν δεν ήταν οριστική.

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 207.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 211.

Επομένως ο άνθρωπος στον παράδεισο δεν έχασε ένα αγαθό και τώρα πρέπει να γυρίσει στο παρελθόν για να το ξαναβρεί (μια τέτοια άποψη μπορεί να υποστηρίξει κατά πάσα πιθανότητα ένας θρεμμένος με τη σχολαστική θεολογία), αλλά ματαιώθηκε μια μελλοντική απόκτηση ενός αγαθού, και επιβάλλεται να ξαναρχίσει η ίδια πορεία· δηλαδή με το προπατορικό αμάρτημα ο άνθρωπος έχασε, και πρέπει να το ξαναβρεί, ένα μελλοντικό αγαθό»¹.

2. Ο ρόλος του Σατανά

Στην πατερική παράδοση της Ανατολής τονίζεται με έμφαση ότι η πτώση του ανθρώπου ξεκινά με τον πειρασμό του Σατανά². Η φθοροποιός δύναμη του είναι καταλυτική σε τέτοιο βαθμό, ώστε ήδη από το προπατορικό αμάρτημα και εφεξής ο άνθρωπος να θεωρείται θύμα του δαιμονικού πειρασμού. Ποια όμως είναι η φύση του Διαβόλου και ποιο ρόλο διαδραματίζει στη σχέση Θεού και ανθρώπου; Σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση ο Διάβολος είναι ο αρχηγός των δαιμόνων, οι οποίοι είναι καταστροφικά πνεύματα που λυμάνονται το έργο της σωτηρίας και κάνουν το αντίθετο από ό,τι οι άγγελοι³. Οι δαίμονες, με τη δική τους θέληση, απομακρύνθηκαν από τη θεοποιό ενέργεια και έχασαν την τελείωση. Με αυτή την έννοια ο Σατανάς είναι το αυτοτραυματισμένο πλάσμα του Θεού. Αντίθετα, στον κόσμο των αγγέλων έχει συντελεστεί η τελειωτική πορεία. Οι άγγελοι είναι κτιστά όντα που συμπαραστέκουν τους ανθρώπους στο δραματικό αγώνα κατά του κακού και στην πορεία της τελείωσης.

Ο καθ. Νίκος Ματσούκας, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, μνημονεύει και εδώ τον αγ. Ιωάννη Δαμασκηνό, σύμφωνα με τον οποίο οι άγγελοι που έμειναν σταθεροί στα αγαθά έργα καρπώνονται τις δωρεές της τελείωσης και μετέχουν στη θεία

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, όπ. π., σ. 203.

2. Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τό Προπατορικόν άμάρτημα*, όπ. π., σ. 59εξ.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ΄*, όπ.π., σ. 189.

δόξα αυξητικά και αδιαλείπτως¹. Όσοι όμως από αυτούς απομακρύνθηκαν από τη θεοποιό ενέργεια δαιμονίστηκαν και έχασαν την τελείωση. Αμέσως μετά την απομάκρυνση από τη θεοποιό ενέργεια αρχίζει το καταστροφικό τους έργο, που έρχεται σε αντίθεση με το έργο της σωτηρίας των αγγέλων. Μακριά από τη θεοποιό ενέργεια και δόξα, οι δαίμονες αναπτύσσουν καταστροφικές δυνάμεις και μηδενίζονται ως προς την αγαθότητα, εγκαταλείποντας το *ίδιον οικητήριον*². Το έργο τους είναι ασυμβίβαστο προς τη δόξα και το μεγαλείο του Θεού. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω, ο Σατανάς είναι ένα λογικό ον δημιουργημένο από το Θεό, ανεξάρτητο και με ελεύθερη βούληση και δεν είναι κακός κατά την ουσία αλλά είναι κακός και κακοποιός, όπως και οι κακοί άνθρωποι, κατά θέληση και κατ' ενέργεια μόνο³. Γίνεται έτσι αντίπαλος του Θεού και στρέφεται ενάντια στη δημιουργία και τον άνθρωπο, τον οποίο προσπαθεί να αποτραβήξει από την αγαθότητα του Θεού και να τον στρέψει προς την αφάνεια και τον εκμηδενισμό. Είναι ο εφευρέτης της αμαρτίας και του κακού⁴.

Ποια όμως σχέση αναπτύσσεται μεταξύ του Σατανά και του ανθρώπου και ποιος είναι ο ρόλος που παίζει στην πτώση του δεύτερου από την παραδείσια κατάσταση; Για να εξερευνήσουμε το ρόλο που διαδραματίζει ο Σατανάς στο γεγονός της πτώσης και να διακρίνουμε την ουσία του κακού, ανατρέχουμε στην *Καινή Διαθήκη* και στη διδασκαλία της Εκκλησίας. Διασπείρει τον πειρασμό, αφού αποτελεί

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ.π., σ. 189.

2. *Ιούδα 6*: «*Ἀγγέλους τέ τούς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας δεσμοῖς αἰδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν*».

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 189.
Πρβλ. Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ Προπατορικὸν ἀμάρτημα*, όπ. π., σ. 65.

4. Βλ. *Ιω. 8, 44*: «*ἐκεῖνος (ὁ διάβολος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ)*» και *Α' Ιω. 3, 8*.

την αρχική ρίζα της αντιπαλότητας του ανθρώπου προς τα σχέδια και τη βούληση του Θεού. Ο Σατανάς ως ο πρωτεργάτης της πτώσεως του ανθρώπου και ως ο υποκινητής κάθε πειρασμού, κινείται στην αντίθετη προς το Θεό κατεύθυνση. Η ενέργεια της αμαρτίας του ανθρώπου ταυτίζεται με την ενέργεια του Σατανά. Κάθε άνθρωπος που διαπράττει την αμαρτία και ζει υπό το κράτος αυτής είναι «τέκνον του Διαβόλου». Ο Διάβολος «αμαρτάνει απ' αρχής», ο δε άνθρωπος αμαρτάνει με την υποκίνηση του Διαβόλου.¹

Από την πτώση και μετά ο άνθρωπος θεωρείται θύμα του δαιμονικού πειρασμού. Ο ρόλος όμως του Σατανά δεν μπορεί να αποστασιοποιηθεί από τις ανθρώπινες ενέργειες και σχέσεις. Ο Ματσούκας επισημαίνει ότι ο Σατανάς, ως δημιούργημα του Θεού, εντοπίζεται και εξετάζεται στη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ Δημιουργού και δημιουργίας. Οι δαιμονικές ενέργειες είναι πάντοτε παρούσες σ' όλη τη δραματική πορεία της δημιουργίας. Για το λόγο αυτό, καταθέτει τη διαπίστωση πως οποιοδήποτε λογικό πλάσμα της δημιουργίας μπορεί να γίνει αντίπαλος του Θεού, αφού πρώτα γίνει αντίπαλος του εαυτού του, δηλαδή να μεταβληθεί σε ον δαιμονικό ή σατανικό². Εδώ μπορεί κανείς να αναλογιστεί τις αυτοκαταστροφικές δυνάμεις που ελευθερώνονται, όταν ο άνθρωπος λειτουργεί εγωκεντρικά και εξουσιαστικά μέσα στην κτίση.

Ο ρόλος του Σατανά στο προπατορικό αμάρτημα περιγράφεται στο τρίτο κεφάλαιο της Γένεσης. Ο άνθρωπος παρασύρεται απ' αυτόν, που με τη διασπαστική του ενέργεια διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην έναρξη της ιστορικής πορείας του ανθρώπου με τους απανωτούς πειρασμούς, την υποχώρηση, το φόβο, τη γυμνότητα, τις ωδίνες και

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Χαρακτήρ τῆς ἀθανασίας κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐλληνιστικῶν μυστηρίων*, Διδ. Διατρ., Θεσσαλονίκη 1965, σ. 45.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 17.

οδύνες¹, την καταδίκη, την εξορία, την κλειστή πόρτα του παραδείσου, την ελπίδα. Στην εν λόγω διήγηση παρουσιάζεται ως θύμα του Διαβόλου, ο άνθρωπος όμως δεν έχει παθητικό ρόλο, ούτε είναι ανελεύθερος.²

Σε όλη την πορεία της ζωής του, ως δημιουργήμα εκ του μη όντος, οφείλει να νικήσει το μηδέν από το οποίο προήλθε στην ύπαρξη. Για να το επιτύχει παίρνει ζωή από τον άκτιστο Δημιουργό και καλείται να κτίζει δημιουργικά έργα. Άρνηση του Θεού σημαίνει φθορά της κτιστής ζωής, ως ένα σημείο και επομένως σατανικό τρόπο ζωής και συμπεριφοράς.³ Εξαιτίας αυτής της σχέσης δημιουργήματος και Δημιουργού, ο άνθρωπος τοποθετείται ανάμεσα στο δέντρο της ζωής και στο δέντρο της γνώσης του καλού και του πονηρού. Η τοποθέτηση αυτή γίνεται για να επιτύχει το σκοπό της δημιουργίας ή καλύτερα της συνδημιουργίας. Η διακοπή της σχέσης του προς το Θεό, σημαίνει απομάκρυνση από το δέντρο της ζωής και στροφή προς το δέντρο του καλού και του κακού. Μ' αυτή την επιλογή, όμως, απομακρύνεται από το Θεό, διακόπτει τη σχέση μαζί του και στρέφεται προς το Διάβολο.

Η γεύση από τον άνθρωπο του καρπού της γνώσης του καλού και του κακού, η πτώση δηλαδή και η απομάκρυνσή του από το Θεό, είναι, όπως αναπτύξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μια αστοχία του ανθρώπου, μια ελεύθερη επιλογή που επέφερε οδυνηρές συνέπειες και τον οδήγησε μακριά από τις ζωοποιές θείες ενέργειες. Σ' αυτή του όμως την απόφαση καταλυτικό ρόλο έπαιξε ο Διάβολος που με τη

¹. Ο Ματσούκας χρησιμοποιεί την έννοια των ωδίνων της γέννας για να χαρακτηρίσει όλα τα δεινά των ανθρώπων, μέσω των οποίων οδεύουν προς την βασιλεία του Θεού («Εν μέσω ωδίνων και οδυνών συντελείται η πορεία της νίκης»). Παρα το γεγονός ότι πίσω από τις οδυνηρές αυτές ταλαιπωρίες του ανθρώπου βρίσκεται ο Σατανάς και οι δαίμονες, πρόκειται ουσιαστικά για ένα ευτυχή τοκετό, Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 94.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 105.

³. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 106.

δύναμή του κατέστησε θύμα τον άνθρωπο και τον παρέσυρε στο δρόμο της απομάκρυνσης από το Θεό. Στη διήγηση της Γένεσης χρησιμοποιείται ένα βασικό μυθικό αρχέτυπο, το φίδι, που ξεγέλασε την Εύα και τον Αδάμ.¹ Το φίδι, ο Σατανάς δηλαδή (θεολογική ερμηνεία του όφεως), διαστρέφει την πραγματικότητα για να παρασύρει τον άνθρωπο μακριά από το Θεό. Στο διάλογο που ανοίγει με την Εύα προσπαθεί να την παρασύρει, να θολώσει την αλήθεια και να διαστρεβλώσει την πραγματικότητα. Ζητά από την Εύα να του εξηγήσει για ποιο λόγο ο Θεός τους απαγόρευσε να γεύονται τους καρπούς του παραδείσου. Όταν η Εύα προσπαθεί να αμυνθεί λέγοντάς του ότι απαγορευμένος καρπός είναι μόνο του δέντρου της γνώσης του καλού και του κακού, δηλαδή του θανάτου, η επίθεσή του γίνεται ακόμη εντονότερη, το ψέμα πιο ελκυστικό και γι' αυτό πιο πιστευτό. Εκμεταλλεύεται τον πόθο του ανθρώπου να φτάσει στη θέωση, έναν πόθο που είναι σπαρμένος ως δώρο από το Θεό στον άνθρωπο και πληροφορεί την Εύα ότι δεν υπάρχει φόβος ούτε κίνδυνος θανάτου. Η Εύα παρασυρμένη από τον πόθο της ισοθειϊας, τρώγει τον καρπό και δίνει αμέσως στον Αδάμ, συμπαρασύροντάς τον κι αυτόν στο δρόμο της απομάκρυνσης από το Θεό².

Επομένως, ο ρόλος του Σατανά στην πτώση του ανθρώπου είναι ουσιαστικός. Η καταστροφική του δύναμη ωθεί τον άνθρωπο στην απώλεια του παραδείσου· δεν αποτελεί, όμως, το άλλοθι για να δικαιολογήσει ο άνθρωπος την ενέργειά του, εμφανίζοντας τον εαυτό του ως το απόλυτο θύμα του Σατανά. Μπορεί ο Σατανάς να παρέσυρε τον άνθρωπο, όμως η ευθύνη βαρύνει τον ίδιο, γιατί ουσιαστικά η σχέση του με το Θεό και η συμπόρευση ή η απομάκρυνση απ' αυτόν είναι θέμα ελευθερίας. Όσο πιο πολύ αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος την

¹. Στην παραβολική, κατά τον Ματσούκα, διήγηση της πτώσης επικρατεί το ανδροκρατούμενο δίκαιο της εποχής. Ο Αδάμ, ως άνδρας, δημιουργείται πρώτος, η Εύα όμως υποκύπτει πρώτη στον πειρασμό, Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 107.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σσ. 108 - 109.

απόλυτη κυριαρχία του δημιουργού Θεού, τόσο περισσότερο περιορίζεται η καταστροφική δύναμη του Σατανά. Όταν όμως σκέφτεται εγωκεντρικά και προσπαθεί να φτάσει στην τελείωση, την αυτοθέωση με τις δικές του δυνάμεις, τότε παγιδεύεται από το Σατανά και απομακρύνεται από τη θεία αγαθότητα και αναπτύσσονται μέσα του καταστροφικές δυνάμεις που τον στρέφουν προς τον κατήφορο του εκμηδενισμού. Ο άνθρωπος καθίσταται θύμα του Διαβόλου, ο οποίος ως εχθρός της δημιουργίας προσπαθεί να τη μηδενίσει¹.

Ο Ματσούκας υποστηρίζει ότι η παρακοή του ανθρώπου στην εντολή του Θεού για αποφυγή της βρώσης του καρπού του δέντρου του καλού και του κακού και η απομάκρυνσή του από τη θεία χάρη δεν αποτελεί μια ηθική ή νομική παράβαση, αλλά μια επιλογή τρόπου ζωής και συμπεριφοράς που οδηγεί τον άνθρωπο μακριά από το Θεό και ουσιαστικά φθείρει την ίδια την ανθρώπινη φύση. Επομένως, και ο ρόλος του Σατανά δεν εξετάζεται με νομικά και δικαιικά κριτήρια, ως τιμωρό όργανο του Θεού, αλλά οφείλουμε να εξετάσουμε τη διάβρωση που προκαλεί η παρουσία και η παρέμβασή του στις ανθρώπινες σχέσεις και στη σχέση του ανθρώπου, ως πλάσμα, με τον ίδιο του το Δημιουργό και κατ' επέκταση με το φυσικό περιβάλλον. Ο Σατανάς γίνεται ορατός ή ακόμη και υπαρκτός όχι ως αυτοδύναμο πρόσωπο, που άγει και φέρει τον άνθρωπο και την ιστορία, αλλά διαβρώνει τις ανθρώπινες σχέσεις και προκαλεί τις όποιες σατανόμορφες κοινωνικές συμπεριφορές.²

Επιπροσθέτως, ο Ματσούκας εξετάζοντας τις παραπάνω συνέπειες της σατανικής επιρροής στις ανθρώπινες σχέσεις, υποστηρίζει ότι: «Η διαβολική ή σατανική ενέργεια δεν είναι ένας συναισθηματισμός αλλά πραγματική διάβρωση του είναι και της όποιας κοινωνικότητας»³. Επειδή το κακό δεν έχει δική του οντότητα,

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 110.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, όπ. π., σσ. 206 - 207.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σσ. 168 - 169.

διαβρώνει την κάθε αγαθή πραγματικότητα. Ότι όμως γεννιέται από το Θεό έχει σχέση με το Σατανά μόνο αν διαβρωθεί από τη διασπαστική δύναμή του. Επομένως, η πρώτιστη σατανική επιρροή είναι η απομόνωση και η διασάλευση κάθε αγαπητικής σχέσης.

Σύμφωνα λοιπόν με τη θεολογική σκοπιά του Ν. Ματσούκα, ο Σατανάς οδήγησε τον άνθρωπο στη δραματική κατάσταση της πτώσης και προκάλεσε την ασθένεια της ανθρώπινης φύσης. Με τη διασπαστική του ενέργεια συμπαρέσυρε τον άνθρωπο στην απομάκρυνσή του από το Θεό, και προκάλεσε ρήξη στις ανθρώπινες σχέσεις. Με την καταστροφική του δύναμη τον οδήγησε στην απώλεια του παραδείσου και διαστρέβλωσε τη φυσική τάξη των πραγμάτων. Επομένως, είναι αναγκαία η θεραπεία της ανθρώπινης φύσης, για να οδηγηθεί στην αποκατάσταση των αγαπητικών σχέσεων με το συνάνθρωπο και το Δημιουργό.

Αυτό, πάντως, που αναδύεται από τη θεολογική σκέψη του Ματσούκα είναι πως το αυτεξούσιο του ανθρώπου δεν εξηγεί μόνο του την πτώση¹. Ο άνθρωπος είναι θύμα και μιας άλλης παραμέτρου πέρα και έξω από τον ίδιο του τον εαυτό. Είναι θύμα του Σατανά, ο οποίος εισάγει στον άνθρωπο τον πειρασμό της ισοθεΐας σε μία οξύμωρη διάσταση, αρνούμενος δηλαδή τη κοινωνία με αυτόν που τον δημιούργησε με σκοπό τη κατά χάρη θέωσή του. Αυτή η ερμηνευτική πρόταση απενοχοποιεί τον άνθρωπο από το να είναι ο μόνος υπεύθυνος της πτώσης του. Η εκ του μη όντος δημιουργία και ο ρόλος του Σατανά συνδέονται και λειτουργούν σε μία τελικά καθαρά φιλόανθρωπη αντίληψη: ο άνθρωπος δεν είναι περισσότερο θύμα παρά ο εφευρέτης της αναίρεσης της πορείας προς το καθ' ομοίωσιν.

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 107.

3. Η ορθόδοξη θεώρηση της πτώσης και οι διαφορές με τη δυτική θεολογική παράδοση.

Όπως είδαμε παραπάνω η θέση της ορθόδοξης παράδοσης σχετικά με την πτώση του ανθρώπου από τον παράδεισο είναι σαφής. Το όλο θέμα εξετάζεται υπό το πρίσμα της οντολογίας και της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ του δημιουργού και της κτίσης¹. Η δημιουργία έγινε και τελειοποιείται διαμέσου δραματικών πτώσεων και ανερίξεων με τη θεία αγάπη. Η αμαρτία στην οποία υποπίπτει ο άνθρωπος είναι μια κατάσταση που τείνει να ματαιώσει το σχέδιο της δημιουργίας. Είναι όμως και μια εκρηκτική δύναμη που δεν έχει τις ρίζες της στην πραγματικότητα και τη ζωή· απλώς είναι μια εκθεμελιωτική και μηδενιστική δύναμη που υπαγορεύεται από την κτιστότητα των όντων². Η αμαρτία δεν έχει δική της υπόσταση, δεν υφίσταται καθεαυτή, αλλά φανερώνεται ως μια διαβρωμένη κατάσταση και ως τρεπτότητα της δημιουργίας που προήλθε από το μηδέν.

Η πατερική θεολογία εξετάζει το θέμα της πτώσης του ανθρώπου σ' ένα δυναμικό και εξελικτικό σχήμα και στην ενότητα κτίσης, ιστορίας και ανθρώπου. Ο άνθρωπος επιλέγει τελικά τον πειρασμό της ισοθεΐας και απομακρύνεται από την κατά φύση σχέση του με το δοτήρα της ζωής. Αντί να επιλέξει την υπακοή που του εξασφαλίζει τη γεύση της ζωής, επιλέγει την παρακοή, ως γνώση του καλού και του κακού, που σημαίνει στέρηση της ζωής και πορεία προς το θάνατο. Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι δεν αναπτύσσεται καμιά ηθική ή δικαιοκή σχέση μεταξύ Θεού και ανθρώπου· ο άνθρωπος

1. Ο Ματσούκας κατηγορηματικά απορρίπτει τις θεολογικές ή άλλες επιστημονικές απόψεις που προσπαθούν να ερμηνεύσουν το προπατορικό αμάρτημα ως «σεξουαλική πράξη»· το προπατορικό αμάρτημα είναι μια ύβρη του ανθρώπου που επιδιώκει την ισοθεΐα, μια προμηθεϊκή σύγκρουση του ανθρώπου με το Θεό, Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, όπ. π., σ. 174· σ. 175, υποσ. 17.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, όπ. π., σ. 167.

παραδρομεί, χάνει το στόχο και τον προσανατολισμό του. Ο Ματσούκας τονίζει με έμφαση τη θέση της πατερικής θεολογίας που εντάσσει το όλο δράμα της πτώσης και τη σχέσης θεού και ανθρώπου στα όρια κτιστού - ακτίστου, όντος και μη όντος. Η κτίση νομοτελειακά μετέχει στον άκτιστο Θεό¹. Τα λογικά όντα, λόγω της κατ' εικόνα και καθ'ομοίωσιν δημιουργίας τους, εξασφαλίζουν το είναι και την περαιτέρω προκοπή τους, με την υπάκουη σχέση τους με το δοτήρα της ζωής. Μια ανυπάκουη σχέση δεν οδηγεί οριστικά στον εκμηδενισμό, αλλά αποτελεί τροχοπέδη στην πορεία της ανάπτυξης, τη διακόπτει και ο άνθρωπος οδηγείται στην εγωιστική συσπείρωση, σπάζοντας την ενότητα νοητών και αισθητών. Ο άνθρωπος, με την παρακοή του, οδηγείται στη διακοπή της σχέσης του με το Θεό. Παρόλο που γνώρισε το Θεό ως δημιουργό του, δεν τον δοξολογεί, ούτε τον ευχαριστεί και διακόπτει την επικοινωνία και τη σχέση, που δεν είναι απλά και μόνο ηθική, αλλά μια σχέση ζωής.

Στον παράδεισο ο άνθρωπος βρίσκεται ανάμεσα στο δίπολο της υπακοής και της ανυπακοής. Του δίνεται η ευκαιρία, γυμνάζοντας τη βούλησή του και τα χαρίσματά του να φτάσει στην ισοθειά, στο καθ'ομοίωσιν που προσφέρεται ως δώρο από τον Θεό. Ο αγ. Ιωάννης Δαμασκηνός θεωρεί ότι το δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού είναι η δοκιμασία και η άσκηση της ανθρώπινης βούλησης. Δεν είναι τίποτε άλλο παρά η αυτογνωσία της οικείας φύσης του ανθρώπου. Η αυτογνωσία αυτή, η γνώση της οικείας φύσης, δεν αφορά μόνο τα δώρα και τη δεκτικότητα του ανθρώπου, αλλά και τη σχέση του ανθρώπου με το ζωοδότη Θεό. Ο ατελής άνθρωπος, αντί να προχωρήσει στο δρόμο της προκοπής και της τελείωσης, επαναστατεί και προσπαθεί να φτάσει μόνος του στην ισοθειά, χωρίς να δοξάζει και να ευχαριστεί τον Θεό. Εδώ δεν πρόκειται για μια ηθική παράβαση, αλλά για μια ύβρη, μια τραγική σύγκρουση των πεπερασμένων ορίων του κτιστού πλάσματος προς τα άπειρα βάθη της θεότητας, μέσα όμως σε ιστορικά δεδομένα. Ο άνθρωπος στρέφεται προς ένα άλλο δρόμο, ματαιώνοντας την τελειωτική του πορεία.

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 204.

Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητο να αναφέρουμε τις διαφορές που ανακύπτουν μεταξύ της ορθόδοξης διδασκαλίας και της Δυτικής σκέψης σχετικά με το ρόλο του Σατανά στο προπατορικό αμάρτημα και τη σωτηρία του ανθρώπου μετά την πτώση. Η ορθόδοξη θεολογία υποστηρίζει ότι το κακό είναι μια διασάλευση της οντολογικής σχέσης, ενώ στη Δύση επικράτησε η νομική άποψη για τη σωτηρία και καθιερώθηκε σχεδόν αποκλειστικά η νομική ορολογία. Στη Δύση, από τον Αυγουστίνο και εξής ο Σατανάς θεωρήθηκε απλώς το τιμωρό όργανο του Θεού για την παράβαση του ανθρώπου, ενώ στη διδασκαλία των ελλήνων πατέρων ο Διάβολος θεωρήθηκε εχθρός του ανθρώπου που τον οδηγεί στην αμαρτία και στην απομάκρυνση από το Θεό. Η ανθρώπινη βούληση έπαιξε, για τη δυτική παραδοση, τον αποκλειστικό ρόλο στην πτώση. Επομένως, υιοθετήθηκε η νομική άποψη για τη σωτηρία, ενώ στην ορθόδοξη θεολογία ευθύς εξαρχής κυριάρχησε η διδασκαλία για τον απολυτρωτικό και θεραπευτικό χαρακτήρα της σωτηρίας, όπου δεσπόζει η ιατρική ορολογία¹.

Η αμαρτία και το κακό αντιμετωπίζονται ως νοσηρές καταστάσεις της φύσης και της βούλησης. Το κακό εντοπίζεται ως μια διασάλευση της οντολογικής, και όχι της ηθικής και νομικής τάξης και θεωρήθηκε σαν παράσιτο σε έναν ζωντανό οργανισμό. «Το κακό δεν έχει αρχέγονες ρίζες και είναι μονάχα παρασιτική διάβρωση. Επομένως, εκφυλίζεται και τελικώς δεν μπορεί να έχει καμιά ισχύ πάνω στη δημιουργία»², παρατηρεί ο Ν. Ματσούκας.

Η πατερική θεολογία είδε το προπατορικό αμάρτημα ως αρρώστια και δεν έκανε λόγο για καμιά κληρονομική ενοχή, παρά μονάχα για κληρονόμηση της φθοράς και του θανάτου³. Η πίστη στην κληρονομική ενοχή του προπατορικού αμαρτήματος εκλαμβάνεται ως μία καθαρή παραμόρφωση της χριστιανικής πίστης. Η κληρονομική ενοχή, που υποστηρίζεται από πολλούς ετερόδοξους αλλά και

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 198.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, όπ. π., σ. 200.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄*, όπ. π., σ. 207.

ορθόδοξους, προέρχεται κατά το Ματσούκα από μια κακή και αρρωστημένη αγωγή που ταλαιπωρεί αυτούς τους ανθρώπους με το άγχος μιας κληρονομημένης ενοχής από τον Αδάμ και τους κάνει να αισθάνονται περιφρονημένοι και καταδικασμένοι από το Θεό. Για το Ματσούκα η παραπάνω άποψη είναι μια σατανική παγίδα που εγκλωβίζει τον άνθρωπο και του δημιουργεί ενοχικά αισθήματα και τον κάνει να ζει με φόβο, ενώ ταυτόχρονα κλείνει την ψυχή του ερμητικά απέναντι στη λυτρωτική αγάπη του Θεού. Αυτό που κληρονομείται είναι η αρρώστια που την θεραπεύει η αγάπη του Θεού. Η αγάπη και η δικαιοσύνη του Θεού δεν επιβάλλουν καμιά τιμωρία, όπως την εννοεί ο κατατρυχόμενος από το αίσθημα της ενοχής άνθρωπος¹.

Με αναφορές στη βιβλική γραμματεία και την πατερική παράδοση, ο Ματσούκας υποστηρίζει² την παραπάνω άποψη και τη θέτει στο κέντρο της ορθόδοξης σκέψης σχετικά με το προπατορικό αμάρτημα. Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να συνειδητοποιήσουν την τραγωδία τους και να ζητήσουν τη σωτηρία που είναι δυνατή, ανεξάρτητα από κάθε νομική ευθύνη. Οι άνθρωποι έχουν την ανάγκη της θεραπείας και όχι της εξιλέωσης που θα επιφέρει μια τιμωρία. Τα δεινά που προήλθαν από την παρακοή του ανθρώπου είναι φυσικό να συμβαίνουν εξαιτίας της κτιστότητας των όντων και εξαιτίας της δραματικής και τελειωτικής πορείας του ανθρώπου για το ξεπέραςμα του εκμηδενισμού. Κατά τη γνώμη των πατέρων, ο Θεός επιτρέπει το κακό και τις δυσκολίες και ο άνθρωπος μπορεί να βοηθηθεί από το Θεό και να κρατυνθεί στο καλό και στη δημιουργική πρόοδο. Τα δεινά, οι κακουχίες και οι δυσκολίες στην πορεία του ανθρώπου μπορούν να γίνουν το εφελτήριο για μεγάλα κατορθώματα. Επομένως, δεν πρέπει τα δεινά αυτά να εκλαμβάνονται ως μια τιμωρητική διάθεση του Θεού για το παραστράτημα του δημιουργήματός του. Μονάχα ο δουλικά φοβισμένος άνθρωπος βλέπει αυτά τα δεινά ως τιμωρία.

¹. Πρβλ. Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τό προπατορικόν αμάρτημα*, όπ. π., σ. 91.

². Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, όπ. π., σ. 173εξ.

Στο επιχείρημα που μπορεί να προβάλλουν κάποιοι ότι τα κείμενα της *Αγίας Γραφής* παρουσιάζουν έναν εκδικητικό Θεό, που επεμβαίνει τιμωρητικά στον άνθρωπο και επιβάλλει θανατικές ποινές, ο Ματσούκας συνδέει την παραπάνω άποψη με τα στάδια της ηθικής ωρίμανσης του ανθρώπου. Κατ' αυτόν τον τρόπο βιώνουν το μυστήριο του Θεού οι άνθρωποι που βρίσκονται στα στάδια του δούλου και του μισθωτού. Ο ελεύθερος άνθρωπος αγαπά το Θεό ελεύθερα και χωρίς να περιμένει κάποιο ανταποδοτικό όφελος. Ο άνθρωπος που αγαπά ελεύθερα δεν βλέπει καμιά τιμωρία στην ενέργεια του Θεού. Η τιμωρία εξάλλου είναι ανθρώπινο εφεύρημα. Επειδή ο ίδιος ο άνθρωπος οργίζεται, βλέπει την οργή και ως χαρακτηριστικό του Θεού. Όμως στο Θεό της αγάπης δεν μπορούμε να προσδώσουμε τέτοιου είδους ανθρώπινα χαρακτηριστικά¹. Όσο περισσότερο αισθάνεται ο άνθρωπος το Θεό ως τιμωρό, τόσο περισσότερο απομακρύνεται από τη θεία αγάπη και από την αγάπη προς το συνάνθρωπό του.

Στη δυτική θεολογική σκέψη το προπατορικό αμάρτημα τοποθετείται στο κέντρο της ιστορίας και η ενανθρώπιση εξαρτάται οργανικά από το γεγονός της πτώσης². Το ζήτημα προκάλεσε σειρά συζητήσεων μεταξύ των σχολαστικών θεολόγων, σε συνάρτηση και με τη θεωρία του Ανσέλμου Καντερβουρίας περί ικανοποίησης της θείας δικαιοσύνης, που διατυπώθηκε στο έργο του *Cur Deus Homo*. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, ο άνθρωπος με το προπατορικό αμάρτημα προσέλαβε τη θεία δικαική τάξη και η ενανθρώπιση του Χριστού ήταν πια απαραίτητη για την αποκατάσταση της τάξης αυτής. Επειδή ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε πια να ξεπληρώσει το βαρύτατο χρέος προς το δημιουργό, ήταν απαραίτητη η θυσία του αναμάρτητου Χριστού ως μέγιστη πληρωμή της οφειλής και ως τρόπος αποκατάστασης της διασαλευμένης θεικής τάξης. Το κίνητρο βέβαια

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, όπ. π., σ. 197.

2. Βλ. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Η ικανοποίηση τῆς θείας δικαιοσύνης κατά τόν Άνσελμο Καντερβουρίας*. Θεολογική προσέγγιση από ὀρθόδοξη ἄποψη, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 104εξ.

της ενανθρώπησης είναι η αγάπη του Θεού, που στέλνει τον Υιό του για να σώσει τον άνθρωπο, αλλά η σωτηρία εκλαμβάνεται στην περίπτωση αυτή όχι ως θεραπεία μιας ασθένειας ή της τραυματισμένης φύσης του ανθρώπου, αλλά ως αποκατάσταση της δικαιοσύνης και ικανοποίησης της θείας δικαιοσύνης.

Η δυτική θεολογική παράδοση διαφοροποιείται ως προς τις συνέπειες της πτώσης του ανθρώπου. Στη διαφοροποίηση αυτή οδηγείται λόγω της διαφορετικής θεώρησης του κατ' εικόνα και της αρχέγονης δικαιοσύνης, της προπρωτικής δηλαδή κατάστασης του ανθρώπου και των προσόντων με τα οποία προικίστηκε από το δημιουργό του. Η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία¹ θεωρεί το κατ' εικόνα ως το φυσικό και ουσιαστικό μέρος του ανθρώπου, ενώ την αρχέγονη δικαιοσύνη την εκλαμβάνει ως ένα υπερφυσικό δώρο που προσφέρεται στον άνθρωπο από τον Δημιουργό². Πρόκειται για ένα δώρο που προστίθεται στον άνθρωπο εξωτερικά. Ο άνθρωπος συνεπώς αποτελείται από δύο μέρη, το φυσικό που περιλαμβάνει το κατ' εικόνα και το υπερφυσικό που περιλαμβάνει τα προσόντα που δωρήθηκαν από το Θεό στον άνθρωπο, την αρχέγονη δηλαδή δικαιοσύνη. Η σχέση μεταξύ των δύο αυτών μερών του ανθρώπου είναι μηχανική και εξωτερική. Το προπατορικό αμάρτημα θεωρείται ως παρακοή στη θεία δικαιοσύνη και ως προσβολή της θείας δικαιοσύνης, με συνέπεια την απώλεια της αρχέγονης δικαιοσύνης και την τιμωρία του Αδάμ και των απογόνων του ως ενόχων του προπατορικού αμαρτήματος. Η νομικιστική αντίληψη που έχει η ρωμαιοκαθολική εκκλησία για την προσβολή της θείας δικαιοσύνης, οδήγησε στην θεωρία της κληρονομικής ενοχής, ενώ ο διάβολος θεωρήθηκε το τιμωρό όργανο του Θεού. Επίσης επειδή η σχέση των δύο μερών του ανθρώπου θεωρήθηκε καθαρά εξωτερική, η απώλεια της αρχέγονης δικαιοσύνης δεν προξένησε καμιά βλάβη ή αμαύρωση της ανθρώπινης φύσης και

1. Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τό προπατορικών αμάρτημα*, όπ. π., σ. 8.

2. Βλ. σχετικά, Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Δυτική Θεολογία και Πνευματικότητα*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 17εξ.

του κατ' εικόνα. Ο άνθρωπος της πτώσης έχει, έτσι, τις φυσικές δυνατότητες για να βελτιωθεί ηθικά πράγμα που μπορεί να επιτύχει και χωρίς την θεία χάρη, αφού παρά την πτώση παραμένει σωματικά υγιής. Συνεπώς για τη σωτηρία του ανθρώπου ιδιαίτερο ρόλο παίζει η ανθρώπινη συμβολή και τα αξιόμισθα έργα του ανθρώπου.

Ο Προτεσταντισμός, στην ανθρωπολογία του ταυτίζει το κατ' εικόνα με την αρχέγονη δικαιοσύνη, την οποία θεωρεί ως το πιο ουσιαστικό μέρος της θείας εικόνας στον άνθρωπο. Η θεμελιώδης δογματική διδασκαλία του αναφορικά με την πτώση είναι η καταστροφή του κατ' εικόνα στον άνθρωπο. Ταυτίζοντας, επίσης, το κατ' εικόνα με το καθ' ομοίωσιν οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι μαζί με το κατ' εικόνα ο άνθρωπος έχασε και το καθ' ομοίωσιν. Ο μεταπτωτικός άνθρωπος χαρακτηρίζεται ως μια μάζα απωλείας και ανίκανος να διαπράξει το καλό. Ακόμη και οι ενάρετες πράξεις του ανθρώπου θεωρούνται αμαρτήματα. Ο άνθρωπος με την πτώση χάνει το αυτεξούσιο και τις φυσικές δυνατότητες και δεν μπορεί να αποδεχτεί από μόνος του το σωτηριώδες έργο του Χριστού. Οδηγείται έτσι ο Προτεσταντισμός στον απόλυτο προορισμό, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος είναι αμέτοχος στη σωτηρία και ο Θεός οδηγεί άλλους στην αιώνια ζωή και άλλους στην αιώνια καταδίκη.

Νέα ανθρωπολογική θεώρηση διαμορφώθηκε στα πλαίσια του προτεσταντισμού, με την επίδραση του Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα¹. Ο άνθρωπος, παρά το προπατορικό αμάρτημα, έχει την ικανότητα να ανάγεται προς το Θεό και να δημιουργεί τις προϋποθέσεις της σωτηρίας ή να σώζεται και από μόνος του. Η σωτηρία αυτή όμως έχει ηθικό και φυσικρατικό χαρακτήρα και όχι χαρισματικό. Ο Barth αντέδρασε στη φυσιολογική αυτή θεολογία και υποστήριξε την απαισιόδοξη θεώρηση ότι μόνο η θεία χάρη και η τυφλή χωρίς όρους πίστη είναι δυνατό να σώσει τον άνθρωπο.

Έγινε φανερό πως η ορθόδοξη παράδοση εξετάζει την πτώση του ανθρώπου με οντολογικά κριτήρια. Τα πάντα μπαίνουν σε μια δυναμική πορεία τελείωσης, που με τη συνεργασία ανθρώπινης

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Προτεσταντισμός*, ό. π., σ. 113.

ελευθερίας και θείας χάριτος μπορεί να επιτευχθεί ο στόχος που είναι η θέωση. Η πτώση θεωρείται ως αστοχία, και οι συνέπειες της πτώσης είναι η αμαύρωση του κατ' εικόνα και η ματαίωση της πορείας προς την τελείωση. Στο εξής ο άνθρωπος μπορεί να πράττει το καλό και να πετύχει τη σωτηρία, συνεργαζόμενος με τη θεία χάρη. Η ρωμαιοκαθολική και η προτεσταντική προσέγγιση είναι στατικές και εγκλωβισμένες στην ηθική και δικαιοκή θεώρηση της σχέσης Θεού και ανθρώπου. Το προπατορικό αμάρτημα για τους Ρωμαιοκαθολικούς κατανοείται με τους όρους της προσβολής της θείας δικαιοσύνης, οπότε ο Θεός παρουσιάζεται ως αυστηρός κριτής της ηθικής ή ως εισαγγελέας.

Στον Προτεσταντισμό, αναπτύχθηκε η διδασκαλία του απόλυτου προορισμού, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος απέχει από τη σωτηρία και γίνεται έρμαιο των «ορέξεων» ενός Θεού που αποφασίζει γι' αυτόν χωρίς να σέβεται την ανθρώπινη ελευθερία. Το κεντρικό σημείο της ανθρωπολογίας του προτεσταντισμού εντοπίζεται στην πλήρη διαφθορά της ανθρώπινης φύσης από την αμαρτία¹. Ως εκ τούτου είναι λογικό να υποτιμάται ο ανθρώπινος παράγοντας στο έργο της σωτηρίας. Έτσι παραμερίζεται από το κέντρο όχι μόνο η ιστορία αλλά και η συνεργία του ανθρώπου. Πώς όμως γίνεται ο παραμερισμός αυτός, εφόσον τονίζεται τόσο πολύ η υποκειμενική πλευρά της πίστεως; Αυτό συμβαίνει γιατί το πρωταρχικό στοιχείο και η μόνη οδός της σωτηρίας είναι αυτό που κάνει ο Θεός για τον άνθρωπο. Με άλλα λόγια ο Θεός παρέχει τα πάντα στο έργο της σωτηρίας και ο άνθρωπος μόνο αποδέχεται αυτό το δώρο².

Γενικότερα η δυτική θεολογική παράδοση, παρουσιάζει μια ζοφερή και απελπιστική κατάσταση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος κατέχεται μόνιμα και τυραννικά από την καταθλιπτική δύναμη της

1. Βλ. Δ. ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ, *Η Σωτηριολογία του Λουθήρου. Συμβολή στη μελέτη της θεολογίας του Λουθήρου από ὀρθόδοξη ἄποψη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 26 εξ.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ὁ Προτεσταντισμός*, ὁ. π., σ. 45

ιδιοτέλειας και του εγωκεντρισμού. Μια διαρκής επιθυμία βασανίζει τον άνθρωπο και τον κάνει να επιδιώκει με κάθε μέσο και με κάθε θυσία την ικανοποίηση εγωκεντρικών τάσεων και της ακόρεστης φιλαυτίας του. Ο Θεός, σύμφωνα πάντα με το Λούθηρο, την κατάσταση αυτή τη θεωρεί ως ένοχη εκδήλωση, που δίκαια προκαλεί τη θεία οργή και τιμωρία. Ο άνθρωπος σε μία τέτοια κατάσταση αδυνατεί να πράξει κάτι το θετικό και σύμφωνα με το θείο θέλημα ούτε στην προσωπική του ζωή ούτε και στην οργάνωση των κοινωνικών πραγμάτων¹.

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Προτεσταντισμός*, ό. π., σ. 47.

Κεφάλαιο Δ': Από τη Δημιουργία στην Απολύτρωση

1. Η ενανθρώπιση στο επίκεντρο της θείας οικονομίας

Η πτώση των πρωτοπλάστων οδήγησε στην απομάκρυνση ολόκληρου του ανθρωπίνου γένους από τον δοτήρα της ζωής, τον δημιουργό Θεό. Οι συνέπειες του αμαρτήματος αυτού, όπως αναπτύχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν οδυνηρές για όλο το ανθρωπινό γένος: αμαύρωση του κατ' εικόνα και πορεία προς τον εκμηδενισμό, φθορά και θάνατος, διατάραξη των σχέσεων του ανθρώπου με τον Δημιουργό, το συνάνθρωπο του αλλά και με την κτίση ολάκερη, η οποία συστενάζει μαζί με τον άνθρωπο.

Ο Ματσούκας ερμηνεύοντας την πατερική σκέψη με ορθόδοξα κριτήρια τονίζει πως στο κέντρο της θείας οικονομίας δεν τίθεται η πτώση, η οποία ούτως ή άλλως εκλαμβάνεται ως ένα συμβάν, που δεν άλλαξε το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου. Στο κέντρο τίθεται το γεγονός της θείας ενανθρώπισης, η οποία εγγυάται την ένωση του ακτίστου τριαδικού Θεού με τον κτιστό άνθρωπο. Ο σκοπός της δημιουργίας του ανθρώπου ήταν ακριβώς η δυναμική του πορεία για το μελλοντικό αγαθό της κατά χάριν κοινωνίας με το Θεό, που συνιστά τη θέωση. Αυτός ο σκοπός σε καμία περίπτωση δεν καταλύθηκε από την πτώση. Το σχέδιο της θείας οικονομίας δεν μπορούσε να εξαρτηθεί από μία άστοχη πρωτοβουλία του κτίσματος. Ο τελικός προορισμός του πρώτου Αδάμ θα εκπληρωθεί από τον Χριστό, τον δεύτερο Αδάμ. Η ενανθρώπιση άνοιξε στον άνθρωπο και πάλι την οδό της θέωσης, η οποία είναι και ο τελικός προορισμός του ανθρώπου ως δημιούργημα κατ' εικόνα Θεού.

Η ενανθρώπιση, δηλαδή, και η σωτηρία του ανθρώπου δεν μπορούν να εξεταστούν από την ορθόδοξη θεολογία ανεξάρτητα από την κοσμολογία της. Ο άνθρωπος, ως κτιστό και τρεπτό ον, βρισκόταν πάντα στην οριακή κατάσταση των όντων, έχοντας λάβει όμως την υπόσχεση για την τελείωση του. Επομένως, η ενανθρώπιση και η σωτηρία, κατά τον Ματσούκα, είναι η συνέχιση του σκοπού της δημιουργίας. «η σωτηρία ως θεραπεία της διάβρωσης και συνέχιση του σκοπού της δημιουργίας επιτυγχάνεται κατεξοχήν με την

ενανθρώπιση, η οποία, καθώς ολοκληρώνεται με το σταυρό και την ανάσταση, συνεχίζει τον πρωταρχικό σκοπό της θέωσης και της τελείωσης των πάντων. Ο χώρος και ο χρόνος, οριακές καταστάσεις των κτιστών όντων, αδήριτοι παράγοντες της ίδιας της κτιστότητας, ενώ από τη φύση τους είναι αποσπασματικοί, εύθραυστοι και αλλοιωτοί, στη σχέση τους με τις θεωτικές ενέργειες του τριαδικού Θεού γίνονται γέφυρες που μηδενίζουν την απόσταση ανάμεσα στο Θεό και τα δημιουργήματα. Έτσι η σωτηρία του ανθρώπου εντάσσεται σ' αυτή τη γενική και ολοκληρωτική σχέση Θεού και δημιουργίας» θα επισημάνει ο καθηγητής προλογίζοντας το έργο του π. Δημητρίου Στανιλοάε *Ο Θεός είναι αγάπη*¹.

Η ενανθρώπιση και όλη η ιστορία της σωτηρίας εκλαμβάνεται στα πλαίσια αυτής της γενικής και ολοκληρωτικής σχέσης Θεού και δημιουργίας. Ο Ματσούκας, στέκει ιδιαίτερα επικριτικός απέναντι στα εγχειρίδια της Δογματικής που πραγματεύονται τη Χριστολογία, αρχίζοντας από την ενανθρώπιση του Λόγου. Ο ίδιος παραμένει πιστός στη γραμμή που χάραξε η πατερική θεολογία, η οποία δεν χωρίζει την άσαρκη παρουσία του Λόγου στην ιστορία των σωτηριωδών γεγονότων της *Παλαιάς Διαθήκης* από την ενανθρώπιση του Λόγου κατά την περίοδο της *Καινής Διαθήκης*. Σκοπός του η ανάδειξη αυτής της ενότητας και ταυτότητας των δύο Διαθηκών, όπως και της συνεχούς και ενιαίας πορείας της θείας οικονομίας.²

Ο Λόγος, το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδας, που ενδημούσε στους πατριάρχες και τους προφήτες, βρίσκεται στο προσκήνιο της θείας οικονομίας. Ως άσαρκος Λόγος ενεργεί τις θεοφάνειες στα χρόνια της *Παλαιάς Διαθήκης* και είναι ο ίδιος που ενανθρωπεί και οδηγεί τον άνθρωπο στην κατά χάρη θέωση. Ο δεσμός αυτός μεταξύ άσαρκης και ένσαρκης παρουσίας του, στην ίδια τη συνέχεια της ιστορίας της θείας οικονομίας, είναι άρρηκτος. Ο ίδιος Λόγος αποκαλύπτει τη δόξα του τριαδικού Θεού, την οποία βλέπουν τα

1. Δ. ΣΤΑΝΙΛΟΑΕ, *Ο Θεός είναι αγάπη*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 11.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 239.

μέλη της κοινότητας μέσα στις συγκεκριμένες ιστορικές σχέσεις και περιπέτειες.¹

Ολόκληρη η ιστορική πορεία της Εκκλησίας φανερώνει την παραπάνω πεποίθηση για την οργανική ενότητα μεταξύ άσαρκης και ένσαρκης παρουσίας του Θεού Λόγου. Ο Ματσούκας, για να ενισχύσει την παραπάνω άποψη, αναφέρει ως παράδειγμα τα πρώτα βαπτιστήρια σύμβολα, τα οποία ήταν καθαρά χριστολογικά, και εξέφραζαν την πίστη στον Υιό του Θεού, το Χριστό, ο οποίος αποκαλύπτει την Αγία Τριάδα. Τα σύμβολα αυτά αναπτύσσονται αργότερα, σ' αυτό που είναι σπερματικά, και γίνονται διμερή και τριμερή, μνημονεύοντας και τα τρία πρόσωπα².

Η εκκλησιαστική δηλαδή κοινότητα, από τα πρώτα της βήματα βίωσε αυτή την αλήθεια της ενανθρώπισης ως το κεντρικότερο γεγονός του μυστηρίου της θείας οικονομίας και την ενότητα αυτού του μυστηρίου που δεν μπορεί να διασπαστεί. «Η Εκκλησία στις αρχές του ιεραποστολικού κηρύγματος, μέσα σε μια χοάνη ποικίλων τάσεων ιουδαϊκών, ελληνικών και ανατολικών, διαμόρφωσε μια συνείδηση καθαρά ιστορική ως προς την προέλευση του Χριστού, την οποία σύνδεσε αρμονικά και οργανικά με ολόκληρη την δραματική ιστορία των βιβλικών γεγονότων, της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, της άσαρκης και της ένσαρκης ενδημίας του Λόγου. Εξού και η μοναδική έμφαση στο ρόλο των ιστορικών θεοφανειών και φωτοφανειών της Αγίας Τριάδας. Τούτος ο κορμός της ιστορικής αλήθειας, όσα ενδύματα κι αν φόρεσε από την περιορρέουσα ατμόσφαιρα των ποικίλων ρευμάτων, έμενε ο ίδιος στη συνείδηση της ζωής»³

Η ενανθρώπιση του Λόγου αποτελεί έργο της θείας φιλανθρωπίας. Η φιλανθρωπία του Θεού εντοπίζεται κατ' αρχήν στη

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σ. 240.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σσ. 240-241.

³. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ'*, όπ. π., σσ. 241-242.

δημιουργία του ανθρώπου κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Δημιουργού, όπως και σε όλες τις ενέργειες του Θεού στην ιστορική πορεία του περιούσιου λαού του Ισραήλ, οι οποίες είναι προπαρασκευαστικές του έργου του Χριστού. Η ενανθρώπιση συνιστά το αποκορύφωμα της φιλανθρωπίας και της αγαπητικής ενέργειας του Θεού προς το δικό του κτίσμα.

Ο Ματσούκας δε θα παραλείψει εξάλλου να δει την έλευση του Χριστού και γενικότερα το μυστήριο της ένσαρκης οικονομίας υπό το πρίσμα του τριαδικού Θεού. Για τον ίδιο σημαίνουσα ιδιαιτερότητα της ορθόδοξης θεολογίας είναι ακριβώς ο οργανικός δεσμός τριαδικού και χριστολογικού δόγματος. Με την ενσάρκωση του Λόγου τα μέλη της Εκκλησίας θεωρούν τήν ίδια δόξα που έβλεπαν και οι δίκαιοι της Παλαιάς Διαθήκης.

Για να επισημάνει την ενότητα της θείας οικονομίας, αλλά και τη σύνδεση χριστολογίας και τριαδολογίας επικαλείται τον ευαγγελιστή Ιωάννη¹. Ο Λόγος του Θεού, το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας τριάδας βρίσκεται στην καρδιά της θείας οικονομίας. Η ένσαρκη παρουσία του δεν είναι κάτι το απρόβλεπτο, αφού ο ίδιος ως άσαρκος επιτελεί τις θεοφάνειες. «Ο δεσμός αυτός άσαρκης και ένσαρκης παρουσίας, στην ίδια τη συνέχεια της ιστορίας της θείας οικονομία, από το ένα μέρος εξασφαλίζει την ιστορικότητα και την εμπειρία του χριστολογικού δόγματος και από το άλλο αποκρούει κάθε μονομέρεια ως προς τη θεώρηση του προσώπου του Χριστού και του έργου του. Ο ίδιος πάντοτε αποκλύπτει τη δόξα του τριαδικού Θεού, την οποία βλέπουν τα μέλη της κοινότητας μέσα στις συγκεκριμένες ιστορικές σχέσεις και περιπέτειες»².

Η έλευση του Χριστού αποτελεί την προαιώνια βουλή του Θεού³ και το μεγαλύτερο μυστήριο το αποκεκρυμμένο από τους αιώνες, όπως

¹. Ιω. 1, 14: «Καί ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ».

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Β'*, ὅπ. π., σ. 218.

³. Εβρ. 1, 6.

μαρτυρεί ο απόστολος Παύλος: «τό μυστήριον τό ἀποκεκρυμμένον ἀπό τῶν αἰώνων καί ἀπό τῶν γενεῶν νῦν δέ ἐφανερώθη τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ»¹. Αυτό που ἀναδύεται μέσα ἀπό τα ἔργα του Ματσούκα εἶναι ὅτι ἡ ἐνανθρώπηση του Θεοῦ Λόγου δεν εἶναι ἕνα ἀπλό γεγονός μέσα στην ἱστορία. Ἡ ἐνσαρκη παρουσία του Θεοῦ Λόγου δεν υπακούει στο γεγονός της νίκης του διαβόλου πάνω στον ἄνθρωπο. Ὁ Χριστός με ἄλλα λόγια, δεν ἦρθε στη γῆ λόγω της παράβασης του ἀνθρώπου ἐξαιτίας του σατανικοῦ πειρασμοῦ. Ἡ ἐνανθρώπηση για την ἔνωση του κτιστοῦ με τὸ ἄκτιστο αποτελοῦσε την προαιώνια βουλή του Θεοῦ.

Ὁ Ματσούκας καταφεύγει στη θεολογικὴ σκέψη του Μεγάλου Ἀθανασίου, για να καταδείξει την παραπάνω ἀλήθεια². Ὡς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργημὰ ὁ ἄνθρωπος ἐκδηλώνει οὕτως ἢ ἄλλως την πορεία του καὶ την τάση προς την εὕρεση της ἀληθινῆς ζωῆς, δηλαδή ἐκφράζει τὴ φιλία του προς τὸν Θεό. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐπισημαίνει πως στο σημεῖο αὐτὸ συνάπτονται ἡ θεία οικονομία καὶ ἡ ἀνθρώπινη πορεία προς την τελείωση. Ὁ ἄνθρωπος, ματαιώνοντας την πορεία του προς τὸ καθ' ὁμοίωσιν, παρουσιάζεται ἀπο τὸ Μέγα Ἀθανάσιο ὡς ἕνας δεσμώτης. Ἡ ἐνανθρώπηση ὁμως ἐπισυμβαίνει σε μία κρίσιμη φάση της πορείας του ἀνθρώπου, ὁ οποίος ἐντάσσεται στην πορεία της θείας οικονομίας, κατὰ την οποία ἡ δημιουργία πορεύεται σε μία μελλοντικὴ κατάσταση. Με ἄλλα λόγια ἡ θεία οικονομία εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη με τὴ δημιουργία καὶ πραγματώνει τὴ θέωση του ἀνθρώπου. Ἡ θέωση ὁμως ἀποτελεῖ τὸ ἔργο της θείας οικονομίας ἀπὸ την ἀρχὴ της δημιουργίας που ἐκβάλλει στην ἐνανθρώπηση³. Στο σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀνθρώπινη πορεία συμπλέκεται με τὴ θεία καὶ ἡ θεία πορεία με τὴν ἀνθρώπινη. Πραγματώνεται ἔτσι ἡ συνάντηση Θεοῦ καὶ

¹. Κολ. 1, 26: «».

². Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καὶ οἰκουμενικῆς θεολογίας*, ὅπ. π., σ. 84εξ.

³. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καὶ οἰκουμενικῆς θεολογίας*, ὅπ. π., σ. 85.

ανθρώπου. Κυριαρχούσα πορεία είναι η θεία, γιατί ο άνθρωπος προέρχεται εκ του μη όντος. Η φιλανθρωπία πραγματώνει την «φιλοθεΐα» και η «φιλοθεΐα» συμπληρώνεται εντός του κλίματος της φιλανθρωπίας¹.

2. Σταυρός και Ανάσταση

Κάτω υπό ποιες προϋποθέσεις, όμως, μπορεί ο άνθρωπος να οδηγηθεί στην τελείωση και τη θέωση; Στο έργο του Μ. Αθανασίου *Περί ενανθρωπήσεως του Λόγου*, στο οποίο καταφεύγει συχνά ο Ματσούκας, αναφέρεται ότι η ενανθρώπιση του Χριστού συνδέεται οργανικά με το σταυρικό θάνατο και την ανάσταση. Η θέωση του ανθρώπου, διά της ενανθρωπήσεως του Λόγου, δε νοείται μαγικά ούτε μόνο φυσικά, αλλά ως σειρά γεγονότων. Αρχικά, παρέχεται στον άνθρωπο η αληθινή γνώση περί Θεού. Στη συνέχεια, γιατρεύεται η τραυματισμένη φύση του και ακολουθεί η κατάργηση της δαιμονικής φαντασίας. Τέλος, ο άνθρωπος ζωοποιείται κληρονομώντας την αθανασία. Η ενανθρώπιση του Λόγου και η ανάσταση του Χριστού οδήγησαν στο θρίαμβο εναντίον του φοβερού εχθρού του ανθρώπου, του θανάτου, ο οποίος εμπόδιζε κάθε πορεία του ανθρώπου προς τη θέωση, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα της ζωοποίησης της φθαρτής ανθρωπότητας².

Ο άνθρωπος, συνεπώς, έλαβε τη μοναδική δυνατότητα να απελευθερωθεί από τα δεσμά του θανάτου και από τη δαιμονική πλάνη και κυριαρχία. Η απελευθέρωση αυτή πραγματοποιείται με το σταυρικό θάνατο του Χριστού που αποτελεί την κατ' εξοχήν εκδήλωση της θείας φιλανθρωπίας. Ο Μ. Αθανάσιος στα απολογητικά του έργα

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Έκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Αθανάσιον. Σημεία πατερικής και οίκουμενικής θεολογίας*, όπ. π., σσ. 85-86.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Έκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Αθανάσιον. Σημεία πατερικής και οίκουμενικής θεολογίας*, όπ. π., σσ. 86-87.

τονίζει την απολύτρωση και τη ζωοποίηση του ανθρώπου. Στο σημείο αυτό ο Ματσούκας επισημαίνει ότι ο θάνατος του Χριστού θεωρείται ως λύτρο, κατά την εικόνα της *Καινής Διαθήκης*, και ως ανάληψη των αμαρτιών από το Σωτήρα Χριστό. Ακόμη και θεωρούμενος ως λύτρο, δεν παύει να συνδέεται με την κατάργηση του θανάτου, ο οποίος πλήττει το ανθρώπινο γένος. Η κατάργηση αυτή όμως παρουσιάζεται ως δυναμική και θριαμβευτική νίκη κατά της φθοράς, ως ελευθερία και ως κατ' εξοχήν ζωοποίηση του φθαρτού ανθρωπίνου γένους¹.

Όπως ο θάνατος «συνεπλάκη ἐν σώματι», έτσι ήταν αναγκαίο και η ζωή να «συμπλακῆ τῷ σώματι»². Και παρόλο που κάποιος μπορεί να διακρίνει ότι υπάρχει ένας τόνος εξάρτησης της ανάγκης της ενανθρώπησης εκ του γεγονότος της φθοράς, ο Ματσούκας επισημαίνει ότι στη θεολογία του Μ. Αθανασίου υποκρύπτεται η άποψη ότι η θεία φιλανθρωπία, ως κίνητρο της ενανθρώπησης, δεν καθορίζεται μονάχα από το γεγονός της ταλαιπώρησης του ανθρώπου από την αμαρτία, αλλά είναι μια κίνηση του Λόγου ἐξ ὑπαρχῆς, εντός της πορείας της θείας οικονομίας προς οἰκείαν συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου. Η φιλανθρωπία και η «φιλοθεΐα» είναι δυο οργανικές εκφράσεις της πορείας της θείας οικονομίας και στην ενανθρώπηση βρίσκουν την πλήρη τους έκφραση και ανάπτυξη³.

Η δυνατότητα του ανακαινισμού του ανθρώπου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη σταύρωση και την ανάσταση του Χριστού. Ο Λόγος, με την ενανθρώπησή Του, προσέλαβε ολόκληρη την ανθρώπινη φύση, πλήρη και τέλεια, και με το πάθος και την ανάστασή Του την οδήγησε στη σωτηρία και τον ανακαινισμό. Ο Χριστός με το θάνατο και την

1. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία, Κτισιολογία, Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας*, ὅπ. π., σσ. 87 - 88.

2. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία, Κτισιολογία, Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας*, ὅπ. π., σ. 93.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία, Κτισιολογία, Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας*, ὅπ. π., σ. 94.

ανάστασή του καταλύει το θάνατο, αναγεννά και ανακαινίζει τον άνθρωπο και του δίνει μεγαλύτερη δύναμη για να αντιμετωπίσει τον διάβολο και το καταστροφικό του έργο. Στην ορθόδοξη λειτουργική παράδοση και σταυρός και ανάσταση συνδέονται αναπόσπαστα.¹ Το ανακαινιστικό και σωτηριώδες έργο του Χριστού κορυφώνεται με το μαρτυρικό τέλος στο σταυρό, αλλά η ολοκλήρωσή του έρχεται με την ένδοξη ανάστασή² του από τους νεκρούς και συνεχίζεται στην ιστορική πορεία του ανθρώπου με τα μυστήρια της Εκκλησίας.

Εκούσια οδηγήθηκε στο Σταυρό και έπαθε κατά την ανθρωπότητα³, για να μπορέσει ο άνθρωπος να απαλλαγεί από τη φθορά και το θάνατο που τον κατακυριεύσε μετά την αστοχία του Αδάμ⁴. Ο θάνατος και η σταύρωση του Χριστού έγιναν εν πλήρει ελευθερία. Ο ίδιος ο Χριστός προσφέρει τη ζωή του με τη δική του

1. Σύνολη η υμνολογία της Μ. Εβδομάδας είναι αποκαλυπτική αυτής της σύνδεσης: «Προσκυνοῦμεν σου τὰ Πάθη Χριστέ , δεῖξον ὑμῖν καί τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν», από την υμνολογία του όρθρου της Μ. Παρασκευής.

2. Στο ίδιο μήκος κύματος ο Π. Νέλλας επισημαίνει: «Με τα πάθη, τα τραύματα και τη σταυρική θυσία της μακαρίας σαρκός του Κυρίου συντρίβονται η αμαρτία και η εξουσία που ο διάβολος είχε πάνω στον άνθρωπο, η ανθρώπινη φύση ελευθερώνεται από την έχθρα προς το Θεό και από την υποδούλωση στο διάβολο, θεραπεύεται, αποκαθίσταται στο αρχέγονο κάλλος της, δικαιώνεται. Τα τραύματα του Κυρίου γίνονται δικά μας ιάματα», *Ζών Θεούμενον. Προοπτικές για μία όρθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, όπ. π., σ. 123.

3. Σύμφωνα με τον αγ. Ιωάννη Δαμασκηνό, ο Θεός Λόγος έπαθε κατά την ανθρωπότητα και όχι φαινομενικά ή κάτω από τη βία μιας φυσικής αναγκαιότητας: «Οὐδεν γάρ ἠναγκασμένοι ἐπ' αὐτοῦ θεωρεῖται, ἀλλά πάντα ἐκούσια», *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς όρθοδόξου πίστεως* 84, 4. Για μία εκτενέστερη ανάλυση βλ. Β. ΤΣΙΓΓΟΥ, *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τή δογματική διδασκαλία του Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου*, όπ. π., σ. 108 εξ.

4. Είναι εντυπωσιακό ένα κείμενο του αγ. Ιωάννη Δαμασκηνού. Βλ. *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς όρθοδόξου πίστεως* 84, 4.

θέληση και εξουσία¹. Υπέφερε και πέθανε ως προς την ανθρωπινή του φύση, όχι γιατί δεν μπορούσε να αποφύγει το θάνατο και τον πόνο, αλλά γιατί διάλεξε ο ίδιος να υποφέρει. Έπρεπε να πεθάνει σύμφωνα με το νόμο της αλήθειας και της αγάπης. Ο σταυρός και ο θάνατος δεν ήταν μία παθητική κατάσταση. Ήταν πάνω από όλα θυσία και αυτοπροσφορά². Ένα τρόπος ιατρείας και μία σωτηρία μη τυραννική για τον άνθρωπο³.

Η ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης ολοκληρώνεται με την τριήμερη παραμονή του Χριστού στον Άδη και την ένδοξη Ανάσταση. Με την ανάσταση ανθρωπότητα εορτάζει την συντριβή και τη νέκρωση του θανάτου και την έναρξη μιας νέας αιωνίου ζωής. Η ανάσταση του Χριστού είναι η εσχατολογική αρχή και το έσχατο στάδιο της θείας οικονομίας⁴. Ο Λόγος αφού προσέλαβε την ανθρώπινη φύση την έσωσε, την ελευθέρωσε από τα δεσμά του θανάτου και την οδήγησε στον ανακαινισμό. Ο ανακαινισμός του ανθρώπου είναι αδύνατο να επιτευχθεί, αν δεν περάσει πρωτίστως από το θάνατο, το σταυρό και την ανάσταση⁵. Η ανάστασή του προσφέρει τη δυνατότητα της ανάστασης σε όλο το ανθρώπινο γένος που έχει πέσει στην αμαρτία.

1. *Ιων. 1, 18.*

2. Γ. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Δημιουργία και Απολύτρωση*, όπ. π., σ. 112.

3. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Ο Σατανάς*, όπ. π., σ. 191.

4. Πρβλ. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, «Η έννοια της Αθανασίας κατά τόν Ν. Ματσούκα» *έν Χάρις και Αντίδοσις. Τιμητική ημερίδα αφιερωμένη στον καθηγητή Νίκο Ματσούκα*, σ. 88.

5. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Έκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Άθανάσιον. Σημεία πατερικῆς και οίκουμνικῆς θεολογίας*, όπ. π., σ. 87. Πρβλ. Π. ΝΕΛΛΑ, *Ζῶον Θεούμενον. Προοπτικές για μία ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ό. π., σ. 123: «Με την ανάσταση της μακαρίας σαρκός του Κυρίου η ανθρωπινή φύση ελευθερώνεται από την υποδούλωση στη φθορά και το θάνατο. Ο Κύριος με τη γέννησή του πήρε πάνω του και τη φθορά που άρχισε με τον Αδάμ και γι' αυτό πέθανε· ο θάνατός του δεν είναι συνέπεια

3. Η σωτηρία ως θέωση

Η σωτηρία κατά τον καθηγητή Ν. Ματσούκα δεν εκλαμβάνεται ως μία επιστροφή σε ένα χαμένο παράδεισο. Εκκινώντας από τη διδασκαλία του απ. Παύλου για τη σωτηρία, συνδέει το σταυρό και την ανάσταση του Χριστού με την καινή κτίση που επαγγέλλεται το μυστήριο της ένσαρκης οικονομίας. Η καινή κτίση νοείται με τους όρους της αφθαρσίας, της υπέρβασης του θανάτου και της κοινωνίας με το Θεό¹. Αυτή η κοινωνία αποτελεί και το σκοπό της αρχικής δημιουργίας του ανθρώπου. Η πτώση απλά ματαίωσε την πορεία προς την κοινωνία και τη θέωση. Η ενανθρώπιση γίνεται ακριβώς για την αποκατάσταση αυτής της κοινωνίας.

Ο Ν. Ματσούκας συχνά επικαλείται το Μ. Αθανάσιο² και τη γνώση του ρήση από το *Περί Ένανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* έργο του: «Αὐτός γάρ ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν καί αὐτός ἐφανέρωσεν ἑαυτόν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρός ἔννοιαν λάβωμεν. καί αὐτός ὑπέμεινε τήν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν»³. Η θέωση δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνο με την πρωτοβουλία του ακτίστου τριαδικού Θεού. Όπως έδωσε στον άνθρωπο κατά την πρώτη δημιουργία τη ζωή και τον έφερε εκ του μη όντος εις το είναι, κατά τον ίδιο τρόπο με την ενανθρώπησή του παρέχεται η κατά χάριν θέωση. Η κτιστή ζωή έχει ανάγκη να μετέχει στην αυτοζωή. Η παραπάνω

μόνο του σταυρού, αποτελεί και το έσχατο αποτέλεσμα της σαρκώσεως. Κατεβαίνοντας όμως ο Λόγος μαζί με την ανθρώπινη φύση που προσέλαβε και διαμέσου της στο θάνατο, ανακαίνισε και αφθαρτοποίησε τον άνθρωπο».

¹. Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, «Η έννοια τῆς Ἀθανασίας κατά τόν Ν. Ματσούκα» ἐν *Χάρις καί Ἀντίδοσις*. Τιμητική ημερίδα αφιερωμένη στον καθηγητή Νίκο Ματσούκα, σ. 89.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον*. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας, ὅπ. π., σ. 87.

³. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περί Ένανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* 54, PG 25, 192B.

διαπίστωση αποτελεί, κατά τον Ματσούκα, τη θέση κλειδί της ορθόδοξης θεολογίας για τη σωτηρία του ανθρώπου. Η μετοχή στην αυτοζωή που είναι ο Θεός Λόγος, παρέχεται στον άνθρωπο με την ενσάρκωση και στη συνέχεια με την Εκκλησία, η οποία συνεχίζει το έργο της ενανθρώπισης και προσφέρει την ιατρεία στην αλλοτριωμένη και ασθενή ανθρώπινη φύση.

Το συνολικό έργο της ενανθρώπισης, θεμελίωσε και στερέωσε την κοινότητα των πιστών ανθρώπων. Ο Λόγος εναθρώπησε, «θεμελιούται ἀνθρωπίνως», για να αποτελέσει το θεμέλιο του οικοδομήματος της Εκκλησίας και να συντελέσει στη δημιουργία μιας κοινωνίας που έχει αρραγή ενότητα με το ζωοδότη Θεό. Έτσι ο άνθρωπος επανευρίσκει τη δυνατότητα της θεραπείας του, την πορεία δηλαδή προς το καθ' ομοίωσιν.

Η υπεράσπιση της θέωσης του ανθρώπου από την πλευρά του Μ. Αθανασίου συνδέεται κατά το Ν. Ματσούκα και με τη διαφύλαξη της πίστης στην Αγία Τριάδα. Πώς θα ήταν δυνατό η ανακαίνιση του ανθρώπου και η ανάπλαση της δημιουργίας να επιτευχθούν από ένα κτίσμα; Εδώ βρίσκεται το καίριο ερώτημα με το οποίο ανατρέπει ο Μ. Αθανάσιος την κακόδοξη πίστη των αρειανών για το πρόσωπο του Χριστού¹. Κάθε κτίσμα είναι από τη φύση του αλλοιωτό και υπόκειται στη φθορά. Όλα τα κτίσματα έχουν ανάγκη θεραπείας και ασφαλώς δεν μπορούν να παρέχουν τη σωτηρία. Αν δηλαδή ο Χριστός είναι κτίσμα, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αρείου, τότε η ανακαίνιση και η απολύτρωση του ανθρώπου πέφτουν στο κενό². Καμία ελπίδα δεν απομένει για τον άνθρωπο ώστε να υπερβεί τις φθοροποιές δυνάμεις

1. Η ίδια επιχειρηματολογία ακολουθήθηκε προκειμένου και για τη θεότητα του Αγίου Πνεύματος, βλ. Χ. ΦΙΛΙΩΤΗ - ΒΛΑΧΑΒΑ (πρεσβ.), *Η περί Αγίου Πνεύματος διδασκαλία του Μ. Αθανασίου*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 121.

2. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Αρειανῶν 2*, 41, PG 26, 233B: «Ἄλλως τε εἰ κτίσμα ἐστὶν ὁ Υἱός, μιᾶς οὔσης τῆς φύσεως τῶν λογικῶν κτισμάτων, οὐδεμία παρά κτίσματος κτίσματι βοήθεια γενήσεται, διὰ τό πάντα δεῖσθαι τῆς παρά τοῦ Θεοῦ χάριτος».

του εκμηδενισμού. Γι' αυτό και η Εκκλησία καταπολέμησε τις αιρέσεις, γιατί κατέστρεφαν τη βάση της θέωσης του ανθρώπου¹.

Πώς είναι δυνατή η παροχή βοήθειας στον άνθρωπο για να βρει την αληθινή του φύση; «Παν κτίσμα είναι τρεπτόν καί αλλοιωτό, υποκείμενον εις τας δυνάμεις του εκμηδενισμού» παρατηρεί ο καθηγητής. Και συνεχίζει: «Είναι λοιπόν δυνατόν εν κτίσμα να είναι αφ' ενός μεν όργανον της δημιουργίας και αφ' ετέρου της απολυτρώσεως; Μια θετική εν προκειμένω απάντηση διά τον Μ. Αθανάσιον είναι βλάσφημος και παράλογος. Πάντα τα κτίσματα έχουν ανάγκη της θείας προστασίας, της χάριτος του ζωοποιούντος την κτίση Θεού»². Ο Άρειος με την άρνηση της θεότητας του Χριστού οικοδομούσε μια ανθρωπολογία και μια σωτηριολογία στον αντίποδα της αντίστοιχης του Μ. Αθανασίου. Για τον Μ. Αθανάσιο η νίκη κατά της φθοράς, η υπέρβαση του θανάτου και η θέωση του ανθρώπου συνδέονται υποχρεωτικά με την ενανθρώπηση του Θεού Λόγου: «Εί γάρ μή άνθρωπος ό Κύριος έγεγόνει, ούκ άν ήμεϊς από άμαρτιών λυτρωθέντες εκ νεκρών άνέστημεν, άλλ' έμένομεν υπό γήν νεκροί· ούδ' άν ύψώθημεν εις ούρανούς, άλλ' εκείμεθα εν τῷ Άδη»³.

Ποιο είναι όμως τελικά το νόημα της ενανθρώπησης του Χριστού; Ο Μ. Αθανάσιος επισημαίνει ότι η ορθή σύλληψη του νοήματος της ενανθρωπήσεως έχει ως αφετηρία τη διάκριση αϊδίου και οικονομικής Τριάδας και την επισήμανση του ανακαινιστικού έργου της απολύτρωσης. Ασχολείται με το ερώτημα γιατί ο Λόγος έπρεπε να επιτελέσει το έργο της σωτηρίας με την ενανθρώπησή του και όχι με κάποιο νεύμα ή κάποια άλλη ενέργεια, όπως έγινε με τη δημιουργία του κόσμου; Η απάντηση που δίνει ο Μ. Αθανάσιος θέλει να τονίσει το

¹. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Η περί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμά*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 37.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας*, όπ. π., σσ. 88 - 90.

³. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Ἀρειανῶν* 1, 43, PG 26, 101B.

γεγονός ότι εφόσον η φθορά στην κτίση είναι δεδομένη, απαιτείται η προσέγγιση του ανθρώπου από το Λόγο, στο κέντρο ακριβώς στο οποίο νοσεί. Αφού ο άνθρωπος γνώρισε το θάνατο, έπρεπε και ο δοτήρ της ζωής να δοκιμάσει το θάνατο. «Όπως και αν έχη το πράγμα, θα πει και πάλι ο Ν. Ματσούκας, η ενανθρώπιση είναι νοητή μόνο στη σχέση Δημιουργού και εκ μη όντος δημιουργίας. Η πατρότης και η υιότης αποτελούν οργανικώς συνδεδεμένες διαστάσεις, ένθα η μετοχή του ανθρώπου εις τα ζωοποιούς ενεργείας του εν Τριάδι Θεού τον καθιστά χάριτι υιόν. Η σχέσις αυτή είναι στενοτάτη, όχι βεβαίως ουσιαστική, και δύναται να είπη κανείς ότι διαφωτίζει όχι μόνο την αναγκαιότητα της ενανθρωπήσεως του Λόγου διά την σωτηρίαν του ανθρώπου, αλλά και την ενανθρώπησιν ως την μοναδικήν και κατ' εξοχήν έκφρασιν της θεωτικής σχέσεως μεταξύ Θεού και ανθρώπου»¹.

Η θέωση είναι το αποτέλεσμα της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων στο ένα πρόσωπο του Χριστού. Ο Θεός Λόγος ενωμένος κατ' ουσίαν με την ανθρώπινη φύση, την χρίει και της δίνει τη «χαρισματική εξουσία της θεότητας»². Ωστόσο, για την αποφυγή οποιασδήποτε παρεξήγησης, σχετικά με τη θέωση του ανθρώπου, ο Ματσούκας θα υπενθυμίσει πως η ένωση με το Θεό δεν συντελείται επί της θείας ουσίας. Μολονότι ο Λόγος ενώνεται με την ανθρώπινη φύση και οικοδομεί την παραπάνω κοινωνία, η φύση του Θεού παραμένει απρόσιτη. Ο Θεός παραμένει απροσπέλαστος ως προς την ουσία του, έστω και αν ο Λόγος «φυσικώς ενωθείς μετά της ανθρωπίνης φύσεως, επιτελεί το έργον της οικοδομήσεως της εν λόγω σωτηρίας»³.

Η ορθόδοξη θεολογία μπορεί στη διδασκαλία της για τη σωτηρία να κάνει αναφορές σε νομικές και ηθικές κατηγορίες. Αυτές όμως σε

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Έκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Αθανάσιον. Σημεία πατερικής και οικουμενικής θεολογίας*, όπ. π., σ. 94.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 218.

³. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Θεολογία Κτισιολογία Έκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Αθανάσιον. Σημεία πατερικής και οικουμενικής θεολογίας*, όπ. π., σ. 88.

καμία περίπτωση δεν τις υιοθετεί, αλλά προσπαθεί να τις ερμηνεύσει και να τις ξεπεράσει. Ο στόχος της σωτηρίας, που είναι η θέωση, αποτελεί δωρεά και αποκτάται από τον άνθρωπο με τη συνεργειακή του συγκατάνευση. Ο άνθρωπος μόνο με τη φιλία προς το Θεό μπορεί να φτάσει στο στόχο του. Κατά τον Ματσούκα, η φιλική και συντροφική σχέση Θεού και ανθρώπου αναπτύσσεται σε μια θέα και γεύση του Θεού¹. Ο άνθρωπος, για να γνωρίσει το Θεό, πρέπει να τον δει. Πρόκειται για μια άμεση θέα και εμπειρία που οδηγεί σε μια «ρεαλιστική» γνώση του Θεού. Η σχέση Θεού και ανθρώπου μπορεί να φτάσει στην τελειότητα μονάχα με την αγάπη, στην οποία δεν έχει θέση ο φόβος και η ελπίδα της αμοιβής. Σε εντελώς διαφορετική βάση κινείται η δυτική θεολογική παράδοση, η οποία ακολουθεί διαφορετική μέθοδο από την ορθόδοξη διδασκαλία και προσεγγίζει τη σωτηρία περισσότερο με βάση την ηθική και όχι με την οντολογική προσέγγιση και τη σχέση του κτιστού ανθρώπου με τον άκτιστο Θεό, που χαρακτηρίζουν την ανατολική διδασκαλία².

¹. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β'*, όπ. π., σ. 533, υποσ. 190.

². Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Τό πρόβλημα του κακού*, όπ. π., σ. 198.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σχέση του ανθρώπου με το Θεό, ως κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν δημιουργήμα μέσα στην κτιστή πραγματικότητα, αποτελεί αναμφισβήτητα ένα από τα κεντρικότερα σημεία της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας. Συγκεκριμένα, δίνει την αφορμή για γόνιμο προβληματισμό και αναδεικνύει το ρόλο του ανθρώπου ως «κορωνίδα» του κτιστού κόσμου.

Κατ' αρχήν, η δημιουργία του κόσμου εκ του μη όντος αποτελεί το θεμέλιο της θεολογικής σκέψης στην ερμηνευτική προσέγγιση του τρόπου δημιουργίας της κτίσης. Η παραπάνω διδασκαλία έρχεται σε αντίθεση με τη θέση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Στο αρχαίο ελληνικό κοσμοείδωλο δεν αναφέρεται πουθενά δημιουργία εκ του μηδενός, αλλά από προϋπάρχουσα ύλη. Η δημιουργία του κόσμου αποτελεί για το Ματσούκα μέρος μιας πορείας και εξελικτικής διαδικασίας. Η διδασκαλία όμως για τη δημιουργία εκ του μη όντος δεν εξηγεί μόνο σε θεωρητικό επίπεδο το πώς προήλθε η κτίση, αλλά δίνει μια ερμηνεία της σχέσης που υφίσταται μεταξύ του άκτιστου Θεού και της κτιστής πραγματικότητας. Ο Ματσούκας κάνει λόγο για ενεργειακή σχέση της κτίσης με το Δημιουργό και για την απόλυτη εξάρτηση της από το Θεό. Ο Θεός είναι ο Κυρίαρχος του σύμπαντος, της κτίσης και της ιστορίας και είναι ο μόνος αμετάβλητος, ενώ η κτίση υπόκειται στη ρευστότητα και τη μεταβολή. Λόγω αυτής της ρευστότητας τα όντα κινούνται μεταξύ της τελείωσης και του μηδενισμού.

Μέσα από την εξέταση, εξάλλου, του ανθρώπου ως δημιουργήματος κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού, συμπεραίνει κανείς ότι ο άνθρωπος διαφοροποιείται από την κτίση λόγω των ιδιαίτερων αυτών χαρακτηριστικών. Για τον Ματσούκα, η δογματική διδασκαλία πρέπει να δίνει πρωταρχική σημασία στα χαρακτηριστικά του κατ' εικόνα και του καθ' ομοίωσιν, τα οποία ωθούν τον άνθρωπο σε μια πορεία τελείωσης και τον οδηγούν στην αγαπητική κοινωνία με το Δημιουργό. Η πορεία αυτή της τελείωσης δεν γίνεται

καταναγκαστικά, αλλά είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής και κοπιώδους αγώνα, για να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της πτώσης.

Ο Ματσούκας, πιστός στη γραμμή που χάραξε η πατερική θεολογία, εξετάζει το θέμα της πτώσης υπό το πρίσμα της οντολογικής του διάστασης και το θεωρεί ως αστοχία και ατύχημα του ανθρώπου, αποβάλλοντας από αυτό οποιοδήποτε ηθικό, νομικό ή δικαιοκώ περιεχόμενο. Ο άνθρωπος διαρρηγνύει τη σχέση του με το Θεό και ματαιώνει την τελειωτική του πορεία. Τον αποφασιστικό ρόλο στην πτώση τον έπαιξε η ανθρώπινη βούληση και ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται ως θύμα του διαβόλου, ο οποίος παρασέρνει τον άνθρωπο και τον οδηγεί στη διάρρηξη της αρμονικής σχέσης με το Θεό. Πουθενά δεν αντιμετωπίζεται ο σατανάς ως τιμωρό όργανο του Θεού, ούτε αναφέρεται πουθενά η οποιαδήποτε προσβολή της θείας δικαιοσύνης στην οποία είναι δέσμια η δυτική θεολογική σκέψη.

Συνέπεια, λοιπόν, του προπατορικού αμαρτήματος είναι η ασθένεια της ανθρώπινης φύσης. Ο άνθρωπος, κατά τον Ματσούκα, χρειάζεται θεραπεία. Την θεραπεία αυτή και τη δυνατότητα της ανακαίνισης του ανθρώπου την προσφέρει η ενανθρώπιση του Χριστού, η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο της θείας οικονομίας. Η πρόνοια του Θεού δεν αφήνει αβοήθητο τον άνθρωπο και με την απέραντη αγάπη και φιλευσπλαχνία, οδηγεί τον άνθρωπο στη σωτηρία. Η σωτηρία αυτή προσφέρεται με την ενανθρώπιση του Λόγου, το σταυρικό θάνατο και την ανάσταση του Χριστού. Έτσι, καταλύεται το κράτος του θανάτου, και ο άνθρωπος ανακτιέται.

Η σωτηρία κατανοείται με τους όρους της θέωσης. Η ενσάρκωση εγγυάται την κατά χάριν θέωση του ανθρώπου. Ο Ματσούκας επικαλείται τον Μ. Αθανάσιο, ο οποίος είναι από τους πρώτους που έκανε τη σύνδεση ενανθρώπισης και θέωσης του ανθρώπου. Η θέωση δεν σημαίνει την αναίρεση της ετερουσιότητας μεταξύ του τριαδικού Θεού και του κτιστού ανθρώπου. Η διαφορά και στο σημείο αυτό με τη δυτική θεολογική σκέψη είναι σημαντική. Η σωτηρία δεν κατανοείται ως μία οντολογική ανακαίνιση, αλλά με δικανικούς όρους. Ο Ματσούκας δεν έχει κανένα πρόβλημα να αναδεικνύει τις διαφορές

της ορθόδοξης με τη δυτική παράδοση στο πλαίσιο ενός γόνιμου και αδελφικού διαλόγου. Οι θέσεις του καθηγητή Ν. Ματσούκα, καθιστούν σαφέστερη και καθαρότερη τη δογματική διδασκαλία της ορθόδοξης Εκκλησίας, σε σχέση με εποχές κατά τις οποίες οι επιρροές από το σχολαστικισμό ήταν διαχυτες.

CONCLUSIONS

Human's relationship with God, as a creature in the image and likeness within the created reality, undoubtedly comprises one of the most focal points of the Orthodox Christian teaching. More specifically, it gives a rise to a fruitful thinking and highlights the role of human as a "cornice" of the created world.

To begin with, the creation *ex nihilo* of the world comprises the bedrock of the theological thinking in the research approach of the way the creation was created. The aforementioned indoctrination contradicts with the standpoint of the ancient Greek philosophy. At the ancient Greek worldview the creation *ex nihilo* is not mentioned anywhere, but a creation from pre-existing material is, instead. For Matsoukas, the creation of the world comprises part of a course and evolutionary process. However, the indoctrination for the creation *ex nihilo* does not only explain at a theoretical level how the creation emerged, but gives an interpretation of the relation that exists between the uncreated God and the created reality. Matsoukas also mentions an energy relationship of the creation with the Creator and its absolute dependence from God. God is the only Master of the universe, the creation and the history and is the only unaltered, while the creation is subject to the volatility and alteration. Due to this volatility the creatures move between perfectibility and nihilism.

Through the examination, though, of human as a creature in the image and likeness of God, one concludes that human differentiates from the creation due to these special characteristics. For Matsoukas, this doctrine teaching should pay primordial importance to the characteristics in the image and likeness, which urge human towards a course of perfectibility and lead him to a loving society with the Creator. This course to perfectibility does not happen compulsorily, but is a result of a free choice and arduous struggle, to face the consequences of the fall.

Matsoukas, faithful to the line set by patristic Theology, examines the issue of the fall in the context of his ontological dimension and considers it a mishap and an accident of human, rejecting from it any moral, legal or justice content. The human severs his relationship with God and thwarts his perfectible course. The human will played the key role to the fall and human is addressed as a victim of devil, who induces human and leads him to sever his harmonious relationship with God. Satan is nowhere addressed as God's instrument of punishment, nor any insult to divine justice to which the western theological thinking is prisoner to, is mentioned anywhere.

Thus, a consequence of the cardinal sin, is the illness of human nature. Human, according to Matsoukas, needs cure. The incarnation of Christ, which

is in the spotlight of the divine economy, offers this cure and the ability of the renovation of human. God's providence does not leave human helpless and with infinite love and mercy, leads human to salvation. This salvation is offered with the incarnation of the Word, His cruciform death, and Christ's resurrection. Thus, the state of death is dissolved, and human is reconstructed.

Salvation is understood in the terms of divinization. Incarnation guarantees human's divinization. Marsoukas cites G. Athanasios, who is one of the first ones who made the connection of incarnation and human divinization. Divinization does not mean the annulment of the different substantiality between the triadic God and the created human. The difference, at this point, as well, with western theology, is significant. Salvation is not understood as an ontological reconstruction, but in legal terms. Matsoukas has no problem in highlighting the differences between the orthodox and the western tradition, in the context of a fruitful and brotherly discussion. Professor N. Matsoukas' standpoints, make the doctrine teaching of the orthodox Church clearer and plainer, in relation to the eras when influence from scholasticism was pervasive.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ARMSTRONG H., *Christian faith and christian philosophy*, London 1960.

ΒΛΕΤΣΗ, ΑΘ., «Τό Προπατορικό ἀμάρτημα στή θεολογία τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ἔρευνα στίς ἀπαρχές μιας ὄντολογίας τῶν κτιστῶν», Θεσσαλονίκη 2005.

ΧΡΗΣΤΟΥ Π. *Πατρολογία Β. Ἡ περίοδος τῶν διωγμῶν*, Θεσσαλονίκη 1978.

-, *Τό μυστήριον τοῦ ἀνθρώπου*, Θεσσαλονίκη 1991.

ΦΙΛΙΩΤΗ - ΒΛΑΧΑΒΑ Χ. (πρσεβ.), *Ἡ περί Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Μ. Ἀθανασίου*, Θεσσαλονίκη 2004.

ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ., *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Αθήνα 1989.

-, *Δημιουργία καί Ἀπολύτρωση*, Θεσσαλονίκη 2008.

-, *Ἀνατομία προβλημάτων πίστεως*, Θεσσαλονίκη 1977.

-, *Οἱ Ανατολικοὶ πατέρες τοῦ τετάρτου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1991.

ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡ., *Ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως*, Αθήνα 2006.

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Α., *Ἑλληνικός στοχασμός καί χριστιανική διάνοση. Ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων*, Αθήνα 1993.

ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ Π., *Ἡ Ὁρθοδοξία*, Θεσσαλονίκη 1972.

ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Ι., «Εἰκὼν Θεοῦ» καὶ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» παρά τῷ ἀποστόλῳ Παύλῳ, Θεσσαλονίκη 1964.

ΛΙΑΛΙΟΥ Δ., «Ἐργογραφία τοῦ καθηγητῆ Νίκου Ματσούκα» ἐν *Χάρις καί Ἀντίδοσις. Τιμητικὴ ἡμερίδα αφιερωμένη στον καθηγητὴ Νίκο Ματσούκα*, σσ. 37 - 46.

ΛΟΣΚΥ Β., *Ἡ μυστικὴ Θεολογία τῆς Ανατολικῆς Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2007.

-, *Ὁρθόδοξη Θεολογία. Μία εἰσαγωγή*, Λευκωσία 2002.

ΜΑΝΤΑΡΙΔΗ Γ., *Ἡ περί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, Θεσσαλονίκη 1963.

ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ., *Οὐσία καί ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τόν Μ. Βασίλειον. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικοδογματικὴν διερεῦνησιν τῆς περὶ οὐσίας καί*

ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας, Θεσσαλονίκη 1993.

ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν. , «Ὁ χαρακτήρ τῆς Ἀθανασίας κατά τήν Καινήν Διαθήκην ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλληνιστικῶν Μυστηρίων», ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1965.

-, Κόσμος Ἄνθρωπος Κοινωνία κατά τόν Μάξιμο Ὁμολογητή, Αθήνα 1980.

-, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Μέ σύντομη εἰσαγωγή στή φιλοσοφία, Θεσσαλονίκη 1991.

-, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β'. Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, Θεσσαλονίκη 1992.

-, Τό πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Δοκίμιον πατερικῆς θεολογίας, Θεσσαλονίκη 1992.

-. Λόγος καί μῦθος μέ βάση τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία, Θεσσαλονίκη 1994.

-, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Γ.' Ἀνακαιφαλαίωση καί Ἀγαθοποιία. Ἐκθεσις τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, Θεσσαλονίκη 1997.

-, Θεολογία Κτισιολογία Ἐκκλησιολογία κατά τόν Μέγαν Ἀθανάσιον. Σημεῖα πατερικῆς καί οἰκουμενικῆς θεολογίας, Θεσσαλονίκη 2001.

-, Ὁ Σατανάς, (Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Δ') Θεσσαλονίκη 2005.

-, Ὁ Προτεσταντισμός, Θεσσαλονίκη 2007.

ΝΕΛΛΑ Π., Ζῶον Θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιά ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου», Αθήνα 1992.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χ., «Ἡ ἔννοια τῆς Ἀθανασίας κατά τόν Ν. Ματσούκα» ἐν Χάρις καί Ἀντίδοσις. Τιμητική ἡμερίδα αφιερωμένη στον καθηγητή Νίκο Ματσούκα, σσ. 88 - 91.

ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ ΙΩ., Τό προπατορικὸν ἀμάρτημα, Θεσσαλονίκη 2010.

ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., Ἱστορία Δογμάτων. Τόμος 1ος. Ἡ ὀρθόδοξη δογματικὴ παράδοση καί οἱ παραχαράξεις τῆς κατά τούς τρεῖς πρώτους αἰῶνες, Αθήνα 1998.

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Χ., *Κυρίλλου Αλεξανδρείας κατά Ανθρωπομορφιτών*, Θεσσαλονίκη 1993.

ΣΤΑΝΙΛΟΑΕ Δ. , *Ο Θεός ο κόσμος και ο άνθρωπος, Εισαγωγή στην Ορθόδοξη Δογματική Θεολογία*, Αθήνα 2008.

TAYLOR A.E. , *Πλάτων, ο άνθρωπος και το έργο του*, Αθήνα 1992.

ΤΣΕΛΕΓΓΙΔΗ Δ. Ι., *Η σωτηριολογία του Λουθήρου. Συμβολή στη μελέτη της Θεολογίας του Λουθήρου από όρθόδοξη άποψη*, Θεσσαλονίκη 1991.

-, *Η ικανοποίηση της θείας δικαιοσύνης κατά τον Άνσελμο Καντερβουρίας. Θεολογική προσέγγιση από όρθόδοξη άποψη*, Θεσσαλονίκη 1995.

-, *Δυτική Θεολογία και Πνευματικότητα (Σημειώσεις από τις πανεπιστημιακές παραδόσεις)*, Θεσσαλονίκη 1991.

ΤΣΙΓΚΟΥ Β. ΑΘ., *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου*, Θεσσαλονίκη 2009.